

**DE REFORMATIE EN GROTE VERDRUKKING VAN DE
HONGAARS GEREFORMEERDE KERK**

De slachtoffers van het "Delegatum judicium extraordinarium Poseniense" 1674

En de bevrijding van de galeislaven door

Michiel Adriaanszoon de Ruiter

Amsterdamsch Zondagsblad

Een blad uit de kring van vrienden van Kohlbrügge

Amsterdamsch Zondagsblad, 18 augustus 1895 e.v.

**Hoofdredactie de predikanten:
H.A.J. Lütge en A.J. Eijkman**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2017**

INHOUD

I. Overzicht der Hongaarse Kerkhervorming tot aan het rouwdecennium (1671).

II. Het Gerechtshof en zijn handelingen.

- 1. DE EERSTE INDAGING (13 Mei 1672).**
- 2. De tweede indaging (25 September 1673).**
- 3. De derde of algemene indaging (5 Maart 1674).**
- 4. Vervolg: De derde of algemene indaging (5 Maart 1674)**
- 5. De kwellingen in de vaderlandse kerkers.**
- 6. De gevangenen in den vreemde**
- 7. MICHEL ADR. SZ. DE RUYTER BEVRIJDT DE GALIJSLAVEN**
- 8. Het lot der in het vaderland achtergebleven gevangenen.**
- 9. Een gedenkteken te Debreczen in Hongarije**

DE KERK IN HONGARIJE IN DE 20^E EEUW

- 1. Iets over Kerk, School en Literatuur in Hongarije**
- 2. Geestelijk leven in Hongarije en Slavonië.**
- 3. Synode werkzaamheden**
- 4. Verkiezing van predikanten en superintendenten**
- 5. De regering der Gereformeerde Kerk**
- 6. Groot verval in de kerken**
- 7. Literarische beweging onder de Hongaarse protestanten.**

DE KERK IN SLAVONIË EN CROATIË

- 1. Hervorming en uitroeiing**
- 2. Scholen**

BOHEMEN EN MORAVIE

- 1. Het bloedende lichaam der Gereformeerde Kerk in Bohemen en Moravië**
- 2. De Kralitzer Bijbeluitgave en het feest ter herdenking van haar driehonderdjarig bestaan, op 15 Augustus 1894 te Kralitz in Moravië.**
- 3. Heuglijk nieuws uit Moravië. Een erkende Gereformeerde Gemeente.**
- 4. De bouw van de Bethlehemskerk der Gereformeerde Gemeente te Brünn.**
- 5. De Gereformeerde kerk in Bohemen en Moravië**
- 6. De eerste Hongaarse leraars in de herboren kerk te Bohemen.**
- 7. Bericht omtrent de evangelisch-Gereformeerde, in de verstrooiing zijnde Gemeente te Brünn, over het jaar 1889.**
- 8. Ter nagedachtenis van J. A. COMENIUS. (28 Maart 1592 en 28 Maart 1892.)**

DE BOHEEMS GEREFORMEERDE KERK IN OOSTENRIJK

- 1. Boheems Gereformeerde kerk rond 1860**
- 2. Misbruik in de leer van de heiligmaking**
- 3. Over dwaling over de leer van Heiligmaking. 2^e Brief uit Oostenrijk.**
- 4. Schetsen uit Oostenrijk in de 19^e eeuw.**
- 5. Schetsen uit Oostenrijk tijdens de Reformatie. II**
- 6. Schetsen uit Oostenrijk, vervolg.**
- 7. De Familie-kroniek van de Heer Erasmus von Starheimberg**
- 8. De Gereformeerde Kerk van Hongarije (thans Roemenië) en Slavonië.**
- 9. 250 jarige Herdenking vrede van Munster**

De slachtoffers van het "Delegatum iudicium extraordinarium Poseniense" 1674

I. Overzicht der Hongaarse Kerkhervorming tot aan het rouwdecennium (1671).

In het tweede tiental jaren der gedenkwaardige zestiende eeuw traden er in Hongarije twee grote ideeën in het strijdperk, die enerzijds het zwarte heil der verkeerde begrippen en der vooroordelen, en anderzijds de verdorven geest der Kerk bestreden. De een idee was die der volksvrijheid en de andere die van het eeuwigblijvende Woord Gods. De eerstgenoemde ging gedurende de strijd in de oorlog voor de vrijheid des volks van het jaar 1514 over, door eenzijdige geschiedschrijvers als een volksopstand gebrandmerkt.

Het wachtvuur der tweede vlamde in de Kerkhervorming ten jare 1517 van Pressburg tot aan Kronstadt, van Bartfeld tot Weisskirchen op, en wierp zijn schijnsel op geheel Hongarije. De eerste vond een schrikkelijk einde in de gloeiende ijzeren troon en in de gloeiende ijzeren kroon van Georg Dosza, die de aanvoerder van het voor de vrijheid strijdende volk was, en werd door de zelfzuchtige tijdgeest, een gezworen vijand van alle heilzame maatregelen ten algemeen nut, 334 jaren lang (dus tot 1848) onderdrukt; - de andere nam een hoge vlucht, een machtige, van levenskracht getuigende ontwikkeling en verheugde zich in een steeds toenemende uitbreiding.

Er bestaat wellicht geen andere natie, waarbij men zulk een stelselmatige ontwikkeling en zulk een trapsgewijs voortschrijden der Kerkhervorming vinden kan, dan juist in het Hongaarse land en bij de Hongaarse natie.

Trappen en overgangen bestaan er bij de meeste volken niet; toen zij zich van Rome losrukten, namen zij onmiddellijk Zwingli's of Calvijns leer aan; anderen bleven Luthers leer getrouw; in Hongarije daarentegen vertoont zich (merkwaardig genoeg!) een trapsgewijs voortschrijdende, zich stelselmatig ontwikkelende, eindelijk tot volle kracht en bloei komende Hervorming.

Bij het morgenrood der Hervorming vloeide hier de stroom der evangelisatie allereerst in de bedding der Lutherse richting (1517 - 1536), later in die der Zwinglische (1536-1558), en eindelijk in die der Calvinistische (1558-1564) hoewel men ook in dit land nog altijd nationaliteiten vindt, die bij Luthers leer zijn blijven staan, namelijk de krachtens hun taal Duitse en Slavische staatsburgers van Hongarije in Opper-Hongarije en in Zevenburgen.

De kern der Magyaren verklaarde zich echter voor de Helvetische richting; hun symbolische boeken zijn: de De Helvetische Confessie en de Heidelbergse Catechismus. Gedurende de eerste jaren werd er weinig of niets gedaan, om het werk der Reformatie te verhinderen. Dientengevolge ontstonden er in korte tijd tal van Gemeenten en verscheiden hogescholen.

Toen evenwel de Hervorming een beslister karakter aannam, toen Luther door de Paus plechtig als een ketter gebrandmerkt werd (1520), kwam de vorst der duisternis ook in Hongarije daartegen in opstand. Hij vervloekte niet slechts in verschillende herderlijke brieven de zich snel uitbreidende Hervorming, maar gebruikte, om te beter zijn doel te kunnen bereiken, ook de staatsmacht als hulpmiddel. En in de Staat vond hij, evenals in andere landen, zo ook in Hongarije, een onderdanige dienaar.

Reeds in het jaar 1523 werd op de Landdag te Ofen (Buda) over de nieuwe leer dit veroordelende vonnis geveld: "dat Zijn Koninklijke Majesteit als katholiek vorst

goedvindt, alle Lutherse en hun begunstigers, zowel als de aanhangers van de factie zelf, als openbare ketters en vijanden van de allerheiligste Maagd Maria met de dood en verbeurdverklaring van al hun goederen te straffen"

Maar na verloop van twee jaren (in 1525) werden er tegen de Reformatie nog vijandiger artikelen in de Landdag te Rakos vastgesteld: "Alle Lutherse moeten uit het Rijk uitgeroeid worden, en niet alleen geestelijke, maar ook wereldlijke personen mogen hen, waar zij ook gevonden zijn, vrijelijk gevangennemen en verbranden".

En deze besluiten werden op verschillende plaatsen ook ten uitvoer gebracht. Verscheiden evangelisten, burgers en boekhandelaars, die voor de verbreiding der Reformatie door Lutherse schriften werkzaam waren geweest, vonden hun dood op de brandstapel. Maar de pogingen van het Hongaarse Rome om de Hervorming uit te roeien leden schipbreuk, toen na de slag bij Mohacs (1526) drie vorsten het vorstelijk hermelijn van koning Lodewijk II, die bij zijn vlucht van het slagveld in een moeras een ongelukkige dood vond, onder elkander verdeelden. Die drie vorsten waren: koning Ferdinand I, koning Johan van Züpolya en de Turkse sultan.

De dag van de slag bij Mohacs is een dag van rouwe in het leven der Hongaarse natie; het is evenwel niet te loochenen, dat zijn gevolgen met betrekking tot de uitbreiding en de bevestiging der Reformatie in verschillende opzichten gunstig waren. Wij wijzen hier slechts op de twee volgende feiten.

Omdat de koningen Johan van Züpolya en Ferdinand I in een voortdurende oorlog met elkander gewikkeld waren en dus graag het aantal van hun aanhangers zagen vermeerderen, wachtten zij zich wel, de in die dagen reeds talrijke beschermheren en volkrijke Gemeenten tellende Protestantse partijen te beledigen.

Ten andere: de Turken waren in hun Hongaarse landstreken tegenover de aanhangers der Reformatie volstrekt niet wreedaardiger dan tegen anderen; zelfs duldden zij hen liever dan de Roomsche, die zij, - toen zij in hun kerken de beelden, de zuilen en de aan ceremoniën zo rijke godsdienstoefeningen zagen, - geneigd waren als polytheïsten te beschouwen.

Maar behalve de slag bij Mohacs¹ bevorderden ook vele andere omstandigheden de uitbreiding der Hervorming, zo bijv. Dat de Protestanten overal scholen en drukkerijen stichtten, de Heilige Schrift in de volkstaal overzetten en door de druk algemeen maakten; maar bovenal, dat er onder hen verscheiden predikers van het Evangelie met warme apostolische en confessionele ijver werkzaam waren, die van de een grens van het land tot de andere het heil des Evangelies verkondigden.

Een Michael Siklosi, Benedict Komjathy, Andreas Batizi, Michael Staray, Stephanus Szegedinus (Kis van Szeged), Matthias Bizó van Dévar, Peter Melius, Martin Kalmancsay en andere beroemde helden der Hongaarse Reformatie predikten van de katheders en de kansels de gezuiverde leer, het onvervalste Evangelie van Jesus Christus; bovendien ondersteunden uit de adel verscheiden heren en vrouwen met hun machtige invloed en ook met geldelijke offers de zaak des Evangelies. O. a. zijn als zodanig te noemen: de familiën Perényi, Thurzó, Révay; voorts Gaspar Dragffi, Yalentin Tórok, Thomas Hadasdy, Markus Pemptlinger, Katharina Frangepan en meer anderen.

Zo geschiedde het, dat de Evangelische leer in Hongarije na verloop van enige jaren een beslissende zegepraal behaalde en men kan met recht beweren, dat de Protestanten

---

¹ Slag bij Mohács kan verwijzen naar: **Slag bij Mohács (1526)**, veldslag tussen Hongarije en het Ottomaanse Rijk; en de Slag bij Mohács (1687), veldslag tussen de Habsburgse legers en het Ottomaanse Rijk.

bij het einde der regering van Ferdinand (die in het jaar 1564- overleed) de meerderheid in het land vormden. Van de beide Protestantse partijen verkreeg het Calvinisme weldra de overhand, dat zich al dadelijk na zijn verschijning in het land onder de oorspronkelijke kern of het eigenlijke ras des volks in een schielijke uitbreiding mocht verheugen.

Onder de verlichte en zachtmoedige vorst Maximiliaan (1564-1576) stond de zaak der Hervorming nog gunstiger. Van hem is algemeen bekend, dat hij in het jaar 1560 de Augsburgse Confessie voor "de waren godsdienst" verklaarde. Hoewel de toestanden in Duitsland hem tot een verbond met de Roomse partij noopten, en hij ten gevolge van deze omstandigheid ook in Hongarije geen Protestantse politiek kon toepassen, legde hij toch jegens de Protestantse partij tot zijn dood toe een warme sympathie aan de dag. Onder zijn regering was de Hervorming, althans in Hongarije, in staat om nog dieper wortel te schieten, hare takken, waaronder een geestelijke frisheid bewaard bleef, nog verder uit te strekken, en zo het gehele Hongarije in engere zin te beschaduwden, *zodat dit ganse land met al de lagen zijner bevolking, zo ten opzichte van de hogere, als de burger- en boerenstand, tot de **Protestantse landen** gerekend kon worden.*

Jammer echter, dat de Protestanten de kostbare tijd des vredes, in plaats van met de inwendige opbouw van hun Kerk, met die bittere geschillen doorbrachten, waarbij de onmedogendheid van het Turanische ras zich in hare volle scherpte openbaarde.

Deze onverkwikkelijke geschillen vervreemdden de hogere standen van de zaak der Reformatie. De twistingen hadden ten gevolge, dat de Lutherse en de Gereformeerden, die (bijv. aan gene zijde van de Donau) ongeveer een halve eeuw lang één gemeenschappelijke Kerk vormden, van elkander scheidden, ja, als de bitterste vijanden tegen elkaar optraden. (Zij scheidden in de Synoden te Tarzal en Torda 1562 - 1563, Göncz 1566, Debreczin 1567, aan gene zijde van de Donau eerst bij het Colloquium te Csepreg in 1591).

Om de verwarring nog groter te maken, trad in Hongarije ook het Unitarisme als uiterste zijtak der Reformatie op het optreden van het Unitarisme kan men met recht onder die omstandigheden rekenen, die het werk der tegenreformatie vergemakkelijkten en het zinken der Hervorming in Hongarije bevorderden.

Een grote verandering kwam er in de toestand van het Protestantisme onder Rudolf (1576 -1608), die er in de verste verte niet mede sympathiseerde, integendeel, een dweepziek aanhanger der Roomse Kerk was, en die aan de zijde van de door argwaan, heerszucht en wreedaardigheid gedreven Filips koning van Spanje, tot wie Rudolf die nauwelijks twaalf jaren telde, door zijn Spaanse moeder gezonden was, en aan de zijde van de groot-inquisiteur Torquemada en andere dweepzieke priesters reeds als knaap en jongeling een blinde gehechtheid aan het Roomse pausdom opgedaan had. In 't vervolg sloot het Hof zich ook uit overtuiging bij de Roomse politiek aan.

De uiterlijk goed georganiseerde, door de Jezuiten versterkte en door het keizerlijke Hof in elk opzicht ondersteunde Roomse Kerk trok tegen de door onenigheden in eigen boezem zo geteisterde Protestantse Kerk van Hongarije te velde.

Enige leden der Jezuïetenpartij, die in de geschiedenis van Hongarije een grote rol speelde, maar treurige herinneringen naliet, werden allereerst door de aartsbisschop van Gran, Niklas Olah, naar Hongarije ontboden (1559). Zij trokken echter in 1567, in welk jaar hun klooster te Tyrnan was afgebrand, naar Graz terug. Nadat de te llaabe gevestigde bisschop en koninklijke stadhouder Georg Draskovics om zijn ijver in zake

de vervolging der Protestanten door paus Sixtus V tot kardinaal benoemd was, bewees hij zijn dankbaarheid voor deze onderscheiding door in het jaar 1585 de Jezuiten in Zevenburgen en later ook in Hongarije te doen komen. Van daar verontrustten zij nu in hun onverdraagzaamheid, overeenkomstig hun bestemming, allerwegen het land, waar maar andersdenkenden woonden.

Minder gelukkig dan in Hongarije verging het de Jezuiten in Zevenburgen; ook hier hadden zij onder de verschillende Christelijke geloofsgenoten zóveel onrust en verdeeldheid weten te zaaien, en zulk een wraak-, heers- en hebzuchtige geest aan de dag gelegd, dat vorst Joh. Sigismund door de krachtige en eenparige vertogen van de vergaderde stenden van het land wel genoodzaakt was, om de 16de December 1588" zijn toestemming tot hun verbanning te geven. ("Falces suas in alienam messem immitendo", d. i.: "hun sikkels in het koren van een vreemd land te slaan"). Zie Farkas; Merle d' Aubigné, pag. 134.

Veel hooggeplaatsten keerden tot de Roomse Kerk terug, en de in het land gebrachte keizerlijke troepen deden niet hun best, om tegen de Turken te strijden, maar onderscheidden zich veelmeer door het vernielen van de kerkgebouwen der vreedzame Protestanten en het verdrijven der Protestantse predikanten.

Maar nog erger werd de staat van zaken voor de Protestanten, toen de koning de last der regering moede werd en zich in zijn observatorium en chemisch laboratorium te Praag afzonderde. Terwijl hij zich hier aan het schilderen, de sterrenkunde, de alchymie en andere kunsten wijdde, kwam de regering, evenals in andere kroonlanden, zo ook in Hongarije, in handen van zijn ministers, die, met algehele verkrachting van de rechten en wetten des lands, het enerzijds toelegden op de vernietiging der constitutionele vrijheid, en anderzijds - hand aan hand met de Roomse priesterschap en met de Jezuiten - op de onderdrukking der Protestantse Kerk, nu eens met heimelijke, dan weer met gewelddadige middelen.

In Zevenburgen was Georg Basta, in Hongarije Gr. Jakob Barbian als beul der Hongaren en Protestanten werkzaam. Laatstgenoemde belegerde de steden Kaschau en Leutschau, en nadat hij de Evangelische predikanten uit het land gedreven had, ontnam hij de Protestanten hun kerken en gaf ze aan de Roomsers. De in 't nauw gebrachte Protestanten vestigden hun hoop nu op de Landdag, die in het jaar 1604, onder leiding van den aartshertog (later koning) Matthias, te Pressburg gehouden werd. Deze Landdag stelde krachtige pogingen in 't werk, om aan de tot dusver gepleegde geweldenarijen tegen de staatkundige en godsdienstige vrijheid een einde te maken; maar de versterkte geestelijkheid kante zich even krachtig tegen de openlijk uitgesproken wil der natie aan. - En zo geschiedde het, dat de onderdrukte Protestanten, als ter laatster instantie, hun toevlucht tot de koning namen. En wat deed deze? Hun smeekschrift beantwoordde hij met aan de besluiten van den te Pressburg gehouden Landdag, die niets vijandelijks tegen de Protestanten behelsden, uit eigen beweging, zonder medewerking van de Landdag, zonder voorkennis of medeweten der stenden, dus tegen zijn op de Grondwet afgelegde eed in, een twee-en-twintigste Artikel toevoegde, waarin hij onder bedreiging met gestreng, onverbiddelijke straffen verbood, enigerlei klacht in zake de godsdienst bij de Landdag in te brengen; voorts al de vroeger tegen de Protestanten afgekondigde nadelige wetten, dus ook die van liet verbranden, hernieuwde en de Protestanten de getrouwe naleving van die wetten oplegde. Ten slotte gewaagt hij daarin van zijn plicht om de Rooms-Katholieken godsdienst uit te breiden, en de velerlei dwaalleringen en sekten uit te roeien. Zulk een behandeling was tot dusver ongehoord in de geschiedenis van Hongarije! De

koning oefende het recht van wetgeving, dat hem slechts onder medewerking van de Landdag toekwam, alléén uit. De wijze, waarop dat 22e Artikel in de wereld kwam, griefde de Vertegenwoordiging des Rijks even diep, als de inhoud de daarbij belanghebbende Protestanten bedroefde.

De natie en de Protestanten verdroegen al het bittere, dat men hun tot hiertoe had aangedaan, met geduld en onderwerping; maar thans was de maat van hun lijden vol! Ten Hemel schreide het uit de wonden stroomende bloed, veroorzaakt door het onwettige Artikel, dat de levensader van de Vertegenwoordiging en van het Protestantisme doorsneed, - en de Hemel zond dan ook een arts, namelijk de Zevenburgsen vorst Stephan Bocskay. Deze man, een volksheld en strijder voor het Protestantisme verliet zijn burcht te Sóllyomkü en nam voor de verdediging der burger- en godsdienstvrijheid het zwaard ter hand (Oct. 1604). De aanhangers van de nationale zaak en van het Protestantisme sloten zich bij hem aan, en later won hij ook de Haiduken voor zijn partij. Door het toetreden der laatstgenoemden aanmerkelijk versterkt, voerde Bocskay zulk een gelukkigen oorlog tegen de troepen van de koning, dat Rudolf zich genoodzaakt zag, te Ween vrede met hem te sluiten (1606). Het eerste Artikel van het vredetraktaat luidde als volgt:

"Wat de godsdienst aangaat, voor het ogenblik vormen de bepalingen van staatswege geen beletsel, maar evenmin is door het laatste Artikel van het jaar 1604 (daar dit buiten de beslissing en zonder de toestemming van de bewoners des Rijks er aan toegevoegd is en om die reden ook wordtingetrokken) een besluit genomen zoals volgens het vroeger besluit van zijn Heilige Keizerlijk-Koninklijke Majesteit, waarop zich de bewoners des Rijks in hun repliek beroepen; ongetwijfeld omdat hij alle, zowel afzonderlijke standen als rangen, binnen het grondgebied van het Hongaarse Rijk bestaande, niet alleen magnaten en edelen, maar ook vrije steden en bevoorrechte steden, onmiddellijk van de kroon afhangelende, en evenzeer in de grenslanden van het Hongaarse Rijk, de Hongaarse soldaten in hun godsdienst en belijdenis nooit en nergens zal lastig vallen, noch dulden, dat anderen hun lastig vallen of iets in de weg leggen. Maar allen voornoemden staten en standen zal de vrije gebruikelijke uitoefening van hun godsdienst worden toegestaan, afgescheiden echter van de vooringenomenheid voor de Rooms-Katholieken godsdienst; en dat de geestelijkheid, de kerkgebouwen en de Gemeenten der Rooms- Katholieken ongeschonden en vrij zullen blijven, en dat hetgeen van beide zijden in dezen tijd van beroerten in bezit genomen is, weer aan de rechthebbenden zal teruggegeven worden".

Deze vredesbepalingen zijn twee jaar later (1608) door de te Pressburg gehouden Landdag in de Grondwet van het land opgenomen. Met toestemming van de nieuwgekozen en op diezelfde Landdag (19 Nov.) plechtig gekroonde koning Matthias (1608 -1618) is hierin de Jezuietische clausule: "absque tamen praejudicio Catholicae Romanae Religionis." geschrapd, en de godsdienstvrijheid der Protestanten voor alle stenden, steden, marktvlakken en grensplaatsen duidelijk en klaar beschreven. De contrabeweging, welke enige prelaten, onder aanvoering van de aartsbisschop van Gran en kardinaal Forgacs, daartegen op touw zetten, had geen gevolg. Op diezelfde Landdag werd ook de Protestantse graaf Stephan Héshazy met grote meerderheid van stemmen tot palatijn gekozen. "Gelijk een zeeman na een lange en stormachtige reis" - zegt de schrijver der door **Merle d'Aubigné** uitgegeven Hongaarse Protestantse Kerkgeschiedenis (bladz. 153) - "jubelend de veilige haven begroet, zo zien de Protestanten terug op dit merkwaardige jaar, waarin zij op een vergadering van de Landdag, door de wettig gekroonde koning, in hun volle rechten hersteld en van alle

onderdrukking door de Rooms-Katholieke Kerk in een wettigen weg ontheven werden". Zij zouden echter weldra een bittere teleurstelling ondervinden!

De te Ween gesloten vrede deed voor de Protestanten niet een tijdperk van vrede aanbreken, maar veeleer van vervolgingen en beproevingen. De sluwheid en de geweldenarij der godsdienstige dweepzucht maakten het geschreven contract tot een dode letter. De geestelijkheid en hare slippendragers verklaarden de bepalingen van de gesloten vrede voor ongeldig, en nauwelijks had Bocskay zich ontwapend, of er werd weer een begin gemaakt met het wegnemen der Protestantse kerkgebouwen, met de verbanning der predikanten en de dwang om het volk aan de Mis deel te doen nemen. Deze vervolging mocht zich in des te groter welslagen verheugen, vermits het beginsel: "De landsheer beschikt over de godsdienst", ook bij de Hongaren geldig was, en de Roomse vorsten uit kracht van dit beginsel aanspraak maakten op het recht om hun onderdanen tot de zogenaamde alleenzalmakende Kerk terug te brengen.

Op grond van genoemd beginsel ontzag de aartsbisschop Peter Pazmany, de beroemde Hongaarse Jezuïet, - "een zeer schrander en welsprekend man", die een bijzondere gave had om de Protestanten in geschriften (Penniculus Papporum, Hodegos etc.), met woorden en met daden te vervolgen en de mensen, hoofdzakelijk de magnaten en de adellijke vrouwen, voor het Katholicisme te winnen, - zich zelfs niet, om de verklaring af te leggen, en wel in een openbare zitting van de Landdag te Pressburg in het jaar 1619: "dat hij liever wilde, dat zijn dorpen door al de bewoners verlaten werden en woest bleven, dan dat hij aan Protestantse onderdanen het bouwen van kerken voor hun eredienst op zijn grondgebied zou toestaan".

"Het is beter - zeide hij - dat het land een hol voor wolven en vossen is, dan dat ketters het bewonen!" Onder zulke omstandigheden bleef er voor de Protestanten niets anders over, dan nogmaals de rechtsgeldigheid van de vrede van Ween met de wapenen in de hand te herstellen. Het was weer een Zevenburgs vorst, met name Gabriel Bethlen, die de redder der onderdrukte Protestanten werd. Een gelukkige veldtocht tegen de troepen van koning Ferdinand II (1618 - 1637) leidde tot de vrede te Nikolsburg, welks Artikelen op de Landdag te Oedenburg onder de grondwetten van het Rijk werden opgenomen (1622).

Dit is de tweede staatsrechtelijke grondslag van het Protestantisme. Maar de Roomse partij en de regering te Ween eerbiedigden ook deze besluiten niet. Tweemaal keerde Bethlen nog met het zwaard in de hand terug, en niet zonder welslagen; toch moest hij ondervinden, dat de koninklijke partij en zelfs het Katholicisme telkens weer veld won. Twintig jaren lang moesten de Protestanten na dien tijd nog wachten. Gedurende dat tijdperk zette de Roomse geestelijkheid de vervolgingen bijna zonder ophouden voort. Door de Roomse magnaten ondersteund, door de koning niet alleen niet gestraft, maar in haar drijven geduld, woedde zij hoe langer Zo heviger; ja, vele priesters lieten galgen oprichten, waaraan zij al diegenen dreigden te laten ophangen, die de Evangelische kerken zouden bezoeken. Toen de gewelddadigheden weer ondraaglijk werden, wendden de Protestanten hun ogen bij vernieuwing naar Zevenburgen, van waar de Heere hun vaders vroeger hulp en verlossing van die hen benauwden had toegezonden.

De Zevenburgse vorst Georg Kakóczy schonk nu aan hun jammerklachten gehoor, en nadat hij met de Zweedschen veldheer Torstenson een aanvallend en verdedigend verbond tegen koning Ferdinand III (1637-1657) had gesloten (26 April 1643), trok hij tegen Ferdinand het zwaard. zijn positie was te gunstiger, omdat een nieuwe staatkundige idee zich in het land baan begon te breken. Een gedeelte van Hongarije, ook Ofen (Buda), was namelijk reeds sedert een eeuw in handen van de Turken. Het werd hoe langer Zo duidelijker, dat de koningen zich volstrekt geen moeite gaven. oin

de eenheid van Hongarije te herstellen, maar dit land slechts als een beschermend bolwerk voor de Kroonlanden gebruikten. In dezen staat van zaken hoopten velen, waaronder ook verscheiden Roomse vorsten, dat de verdrijving der Turken alleen door de verenigde kracht der Hongaarse natie, zonder op vreemde hulp te rekenen, zou volbracht kunnen worden. Dat was de eigenlijke oorzaak, dat Kakóczy's opstand algemeen bijval vond. Er volgde een korte, maar bloedige oorlog, die met de beroemden vrede van Linz eindigde (16 December 1645). Hier werden de vredestractaten van Ween en Nikolsburg hernieuwd, en bovendien alle op de godsdienstvrijheid betrekking hebbende punten nog uitvoeriger uitgelegd.

Leopold I, die tot bisschop bestemd was, besteeg in het jaar 1657 de Hongaarse troon. Hij bezat, bij een wetenschappelijke vorming, vele eigenschappen, die een Roomse bisschop tot sieraad, maar ook veel, dat een koning en zijn volk tot nadeel moest strekken.

Met zijn regering (1657-1705) begint enerzijds de gouden eeuw der Jezuïeten, anderzijds het toenemend verval der Protestantse Kerk van Hongarije. Op de Landdag te Pressburg (1659) bekrachtigde ook de nieuwe koning in zijn proclamatie de Artikelen der drie vredestractaten, de grondvesten van de rechten en vrijheden der Protestantse Kerk, benevens de besluiten van die Landdagen, die de bedoelde Artikelen hadden vastgesteld.

Ja, hij legde de plechtige belofte af, dat terstond na afloop van de Landdag al de grieven der Evangelischen voorgoed uit de weg geruimd zouden worden. De godsdienstvrijheid der Hongaarse Protestanten werd dus door alle wettige middelen, decreten en koninklijke ordonnantiën gewaarborgd; en tóch konden de Evangelischen ook thans al spoedig zich van de politieke waarheid overtuigen, dat de rechten niet gewaarborgd worden door de beschreven perkamenten, maar door de overmacht. De treurige toestand der Protestanten wordt ons ontsluit in de Acten en het Dagboek van de Landdag te Pressburg (vooral van 1662). Onder anderen is hier te lezen, dat Leopold de smeekschriften der Protestantse afgevaardigden volgenterwijze beantwoordde: "Zij moesten met dergelijke bezwaren de koning niet lastig vallen, op de Landdag andere, gewichtiger onderwerpen behandelen, en, wat de godsdienst betrof, zich aan de bestaande wetten houden, die de overtreders de voorgeschreven straffen doen kennen".

Met recht hebben de Protestanten geantwoord, dat juist de rechters, de hoogste magistraatspersonen, de palatijn en de kanselier de voornaamste vervolgers der Protestanten waren, schoon het hun roeping was, de wetten van het land uit te voeren en gerechtigheid te oefenen. Maar dat alles baatte letterlijk niets; het hait van de koning was door de Jezuïetische grondstellingen in dit opzicht zo ongevoelig als een steen.

Thans werd bij de vervolging der Protestanten naar een vast plan en volgens een bepaald stelsel te werk gegaan. Honderden scholen en kerken werden verbeurd verklaard; de afvallige magnaten dwongen duizenden van hun onderdanen tot de Roomse Kerk terug te keren; de aartsbisschop Szelepcsényi bracht binnen de tijd van vier jaar circa 66000 onderdanen met geweld in de schoot der "alleenzaligmakende Kerk" terug. Maar dat was nog niet alles. De lijdensbeker der vervolging werd voor de Protestanten na de terechtstelling van de hoofden der zogenaamde "Vesselényi-samenzwering" ten boorde toe gevuld.

In de jaren 1660-1670 voerden Leopolds troepen enern buitengewoon gelukkigen oorlog tegen de Turken, ja, in de slag bij de St. Qotthard leden laatstgenoemden zulk een verlies, dat hun dagen op het Hongaarse grondgebied geteld schenen. Maar wat gebeurde er? De koning sloot in het jaar 1664 te Eisenburg vrede met de Turken,

buiten voorkennisei! medewerking der Hongaren, en bedong vredesvoorwaarden, die even schadelijk als smadelijk voor het land waren. Deze handelwijze was een nieuwe oorzaak, om de patriotten te versterken in het vroeger genoemde denkbeeld, dat namelijk de vernietiging der Turksche heerschappij in Hongarije slechts zonder vreemden invloed, dus zonder de dynastie, verkregen kon worden. Dit geval, in verband met de moedwillige schending der gesanctioneerde wetten en besluiten van de Landdag, welke de vrijheid in het staatkundige en godsdienstige waarborgden, voerde do verbittering ten top. Nu rijpte bij velen het besluit om het Oostenrijksche juk af te schudden. De palatijn Vesselényi, Niklas Zrinyi, Franz Navasdy, Frangepan en nog andere magnaten - allen Roomsden, maar bij wie zich toch enige Protestanten aansloten, - verenigden zich tot een samenzwering tegen Leopold. De zaak werd echter nog bijtijds ontdekt, en de aanleggers van het plan stierven een vreselijke dood. Eerst toen de meeste hoofden der samenzwering reed lang onder het zwaard van de beul gevallen waren, begon de door Jezuietische bedoelingen gedreven geestelijkheid te begrijpen, welk een uitstekend voorwendsel deze samenzwering kon zijn voor hare helse plannen, om namelijk het Protestantisme met wortel en tak in het land uit te roeien.

De Protestanten werden daarom bij de koning aangeklaagd als samenzweerders en rebellen, en zodoende viel het de duivelachtige clerus niet moeilijk, koning Leopold in zijn vrees en haat tegen hen te sterken, tot de wreedaardigste maatregelen tegen hen te bewegen, en eindelijk het schrikkelijkste werktuig der vervolging, het bloedgericht te Pressburg, te doen instellen.

En nu begon de bitterste vervolging!

Om een rebel genoemd te worden, was het genoeg, tot de aanhangers der Evangelische belijdenis te behoren. De bisschop van Grosswardein, Georg Barsony, ontzag zich niet, de gesanctioneerde vredesbesluiten in zijn geschrift: "De waarheid aan de ganse wereld verklaard door een drieledig argument, aantoonende, dat zijn Heilige Keizerlijk-Kouinklijke Majesteit niet verplicht is, in Hongarije de Luthersche en Calvinistische sekte te dulden" (1671), aan te vallen.

De drie leugens zijner aan de gehele wereld als onomstotelijke waarheid voorgestelde argumenten zijn de volgende:

Het eerste argument. De vrije godsdienstoefening is door het vredesverdrag van Ween toegestaan: ten eerste zonder voorkennis van de Rooms-Katholieke Kerk, welke voorwaarde, daar zij volgens de wet onbestaanbaar is, als niet toegevoegd wordt beschouwd; ten tweede op voorwaarde dat de geestelijkheid, de kerkgebouwen en de Gemeenten der Rooms-Katholieken ongedeerd en vrij zullen blijven, welke voorwaarde geschonden is door hen, die onder aanvoering van Bethlenius en Rakozius kerken en priesters geweld hebben aangedaan; ten derde (op voorwaarde) dat hetgeen in dien tijd van verwarring in bezit genomen is, teruggegeven zal worden, wat de Evangelischen nooit hebben volbracht.

Even weinig gloed of bewijskracht heeft het tweede argument, daaruit getrokken, dat de Artikelen, waarbij godsdienstvrijheid beloofd wordt, niet zijn vastgesteld met eenparige goedkeuring der vier Rijksstenden, te weten: prelaten, baronnen, magnaten en edelen, wie het volgens het oude recht toekwam, met toestemming en onder bekrachtiging van de koning, de wetten te maken. Want alle prelaten, baronnen, magnaten en edelen, die priesterlijke betrekkingen hadden, hebben zich verzet. Derhalve moesten, daar geen geweld bestendig is, die Artikelen met het volste recht worden afgeschaft.

Derde argument.

Indien over het algemeen de Evangelischen in Hongarije geduld moesten worden, zou men de Calvinisten moeten dulden voor zover zij de Helvetische, maar de Luther-Bechen, voor zover zij de Augsburgse Confessie zijn toegedaan De Calvinisten zijn echter van de Helvetische, de Luthers en van de Augsburgse Confessie afgeweken. En welke Calvinisten van de Helvetische, omdat, hoewel deze (Cap. XI) betuigt van ganser harte in te stemmen met de symbolen en uitspraken van de vier eerste en voortreffelijkste Synoden, gehouden te Nicea, Constantinopel, Efeze en Chalcedon, genen daarentegen volhouden: ten eerste dat een geestelijke tweemaal gehuwd kan zijn, wat de Synode van Nicea verbiedt, zoals Justinianus (Novell. 123 c. 1. 12. 14) en Ambrosius (Epist. 82) getuigen; ten tweede dat de bisschop van Rome niet het hoofd van alle patriarchen is, hetgeen echter juist het Concilie van Nicea in de 39ste Canon, uit het Arabisch vertaald door Pisanus, en evenzeer de vaders van het Concilie te Chalcedon Act. 3 in het bericht over het Concilie hebben vastgesteld; ten derde ontkennen zij, dat de priester in de Mis het lichaam van Christus offert, wat ook juist in de 16e Canon van het Concilie van Nicea is aangenomen; ten vierde verwerpen zij de gebeden voor afgestorvenen, die goedgekeurd zijn door de 65ste Arabische Canon; ten vijfde keuren zij het voorzitterschap van de bisschop van Rome bij de concilies af, hoewel dit door het voorbeeld van het Concilie van Efeze gestaafd wordt; ten zesde eindelijk veroordelen zij het kloosterwezen, dat Act. 14, Canon 16, van het Concilie van Chalcedon is bevestigd.

Maar dat ook de Luthers en van de Augsburgse Confessie zijn afgefallen, wordt daardoor bewezen, dat zij in de voorrede voor de Liber Concordiae de laatste wijziging daarvan verwerpen; tegen de ongewijzigde in belijden zij echter: ten eerste tegen Art. 10, dat Christus in het Nachmaal des Heren niet onder de gestalte des broods en wijn is; ten tweede tegen Art. 21, dat de Mis moet afgeschaft worden; ten derde tegen Art. 1, dat de bisschoppen geen rechters zijn in twisten. Groot zijn de dwalingen, en zeker het allergrootst onrecht en bedrog! (Medegedeeld in de Ilistoria Papatus, pag. 480 ss.)

Dit treurig beroemde werk was de voorbode van die vreselijke tijd, die in de geschiedenis der Protestantse Kerk van Hongarije als het "Rouwdecennium" (1671 - 1681) staat vermeld. In de geest van dit werk maakten de geestelijkheid en de Jezuitenpartij zich nu op tegen de Protestanten; en de sektarische dweepzucht, gepaard met het gif van de onverzoenlijke haat, en daarbij ook de vloek der burgerlijke partijschappen, verscheurden en verwoestten het geplaagde land. Waarlijk, er is in de geschiedenis van Hongarije bijna geen droeviger en schrikkelijker tijd aan te wijzen, dan die van het Rouwdecennium, waarin de persoonlijke vrijheid der Protestanten totaal verloren ging, ja, zij gelijk werden aan de vogelen des hemels! Het schandelijkste en treurigste gedenkteken van het Rouwdecennium is het zogenaamde "*Delegatum iudicium extraordinarium Posoniense 1674*". De handelingen dezer rechtbank en het lot van haar slachtoffers te beschrijven is meer bijzonder ons doel.

II. Het Gerechtshof en zijn handelingen.

Wij hebben reeds medegedeeld, dat de Protestanten bij de koning aangeklaagd waren als samenzweerders en rebellen. Te van hun bestraffing stelde hij het "*Delegatum iudicium extraordinarium Posoniense 1674*" in. Dit bloedgericht - zoals men het met recht noemen kan - bestond uit 32 leden. Voorzitter was de dweepzieke aartsbisschop en rijksprimaat Georg Szelepcsényi; de overige rechters waren deels bisschoppen, deels Roomse magnaten, met uitzondering van de enige Protestant,

Georg Berényi, die echter al spoedig, toen hij de hemeltergende ongerechtigheid zag, zijn ambt neerlegde.

De rechtbank had ten doel, de Protestantse predikanten en onderwijzers, die als hoofdbewerkers van en deelnemers aan de genoemde samenzwering en de daarop gevolgde opstand verdacht waren, voor zich te dagen en te vonnissen. De deelneming aan de samenzwering en de opstand was evenwel slechts een voorwendsel; het eigenlijke doel was, - zoals wij zien zullen, - de herders van de kudde los te rukken, en zodoende de zonder herders gebleven schapen des te gemakkelijker binnen de Roomse Kerk te kunnen brengen.

1. DE EERSTE INDAGING (13 Mei 1672).

De werkzaamheid der rechtbank strekte zich allereerst slechts over ééne stad uit, en wel over Pressburg. Als aanleiding moest het volgende dienen. De 3de Februari 1672 werden de Roomse en Protestantse burgers op het raadhuis ontboden, waar men hun een verduidelijkt bevel van de koning voorlas, dat de afstand der Protestantse kerken aan de Roomschen verordende. De Roomschen stemden daar natuurlijk met blijdschap in toe, maar de Protestanten brachten tegen zulk een geweldenaar hun bezwaren in, en zonden een deputatie naar Wenen, om zich van de echtheid dezer verordening van de koning uit de mond van zijn Majesteit zelf te laten overtuigen. Ondertussen drong men voortdurend op overgave van de kerksleutels aan. Toen op de 18de Maart de Pressburgse domheer Benedict Szomolny en de Roomse raadsheer Stephan Yattay met geweld het schoolgebouw poogden binnen te dringen, werden zij door de saamgestroomde Pressburgse burgervrouwen met scheldwoorden en vuistslagen op de vlucht gedreven, waarop men bij koning Leopold de beschuldiging inbracht, dat Protestantse vrouwen een Katholiek priester zó onbarmhartig geslagen hadden, dat hij halfdood was weggedragen.

Van deze tegenstand der vrouwen maakten de vijanden gebruik voor een ernstige aanklacht de 13e Maart liet de aartsbisschop Szelepcsényi door de koninklijke fiscaal al de predikanten, 21 vrouwen en 39 burgers te Pressburg voor het "Delegatum iudicium extraordinarium" dagen, dat toen te Tyrnau gevestigd was.

De punten van beschuldiging luiden: "Waarom bouwt gij kerken? Uw vrouwen hebben een Katholiek priester onbarmhartig afgeranseld! Gij hebt Johann Vidnyéti, dien men verdenkt van in de samenzwering betrokken te zijn, bij u opgenomen. Szomolanyi en Yattay hebt gij smadelijk behandeld". –

De zittingen duurde onder allerlei kibbelarijen wegens de overgave der kerken, tot de 13de Juni. De vrouwen werden eindelijk na een scherpe berisping vrijgelaten. Maar de gevangenen moesten op het plein van het aartsbisschoppelijk paleis hun vonnis horen: "Al de Evangelische inwoners van Pressburg zijn, op grond van de tegen hen aangevoerde bewijzen, schuldig bevonden aan ontrouw jegens zijn Majesteit de Koning, en hebben uit dien hoofde leven en goed verbeurd; tevens moeten zij hun kerken en scholen aan de Rooms-Katholiek afstaan".

Daarop werden de burgers gevangenen gezet, en met hen ook de eerwaardige predikant en senior David Titius. Laatsgenoemde moest langs een houten ladder naar een ongeriefelijke kamer klimmen. In zijn gevangenschap heeft men hem dikwijls met de dood bedreigd, en eerst na een smartelijke opsluiting van drie maanden is hij vrijgelaten, op voorwaarde echter, dat hij het grondgebied van Hongarije voor altijd zou verlaten. De Hongaarse kamerpresident graaf Leopold Kollonics wilde hem zelfs geen vergunning geven, om Pressburg binnen te treden, zodat hij naar Sehützen (Lovö) moest trekken. Van hier keerde hij al spoedig naar zijn vaderland, Silezië, terug, waar hij in de stad Wohlau predikant, later senior, werd en na een langdurig en smartelijk

lijden de 16e Juni 1679 overleed. Na veel moeite en menig verhoog van de Saksische keurvorst werden eindelijk ook de burgers ontslagen.

De overige voor de rechtbank gedaagde predikanten herkregen nog vroeger hun vrijheid dan hun ambtgenoot Titius. Dit blijkt duidelijk uit het feit, dat Kollonics hen de 18^e Juli 1672, (op welke dag de Rooms en tot de vroeger besloten ontneming der kerken en schoolgebouwen overgingen), met 50 soldaten voor zich liet brengen. De predikanten Anton Reiser Valentin Sutorius en Stephan Horeczki werden gevangen gezet, en bovendien ook de Duitse diaconus Christiaan Pihringer, omdat hij in zeer krachtige bewoordingen zich tegen de overgave verzet had. Toen zij een tijd lang in de gevangenis gekweld waren, perste men hun een verklaring af, dat zij nooit of nimmer in het land zouden terugkomen. Nadat dit geschied was, liet men hen heentrekken, maar beroofde hen eerst nog van hun boeken, die op vijf wagens naar het raadhuis gebracht waren, en waarvan ieder slechts twaalf stuks mocht uitkiezen. Zodanigen afloop had de eerste indaging. Zeker konden de met purper beklede leden van het bloedgericht tevreden zijn. Wij werpen echter de vraag op: velden de rechters hier vonnis over politieke misdadigers, of over vreedzame en aan hun Kerk trouw gebleven Protestantse onderdanen ?

2. De tweede indaging (25 September 1673).

Nadat het door de eerste indaging gelukt was, al de Evangelische predikanten uit Pressburg te verwijderen en aanzienlijke burgers in gevangenschap te houden, werd het bloedgericht, dat nu naar Pressburg werd overgebracht, nóg stoutmoediger en ging over tot een tweede indaging, de 25e September 1673 te Pressburg. Thans omvatte het uitgeworpen net een grotere kring. Bij deze gelegenheid werden 33 predikanten van de Augsburgse Confessie en 2 van de Helvetische (waaronder verscheiden superintendenten en senioren) gedagvaard, die, met uitzondering van een elftal, op de vastgestelde tijd dan ook allen verschenen.

Volgens de verdichte punten van beschuldiging hadden zij "het volk tegen de koning opgezet, koninklijke mannen en domheren afgewezen en geslagen, rechters en raadsheren afgezet, gevangengenomen opstandelingen aan de handen der keizerlijke soldaten ontrukkt, aan Katholieke kinderen "den drek van Evangelische predikers te vreten gegeven", over het vermoorden van keizerlijke ministers onderhandeld, met de Turken briefwisseling gehouden, naar buitenlandse mogendheden gezanten afgezonden, met de wapenen in de hand zich bij de rebellen aangesloten, Katholieke priesters aan de Turken en de rebellen verkocht, negen Katholieke priesters gruwzaam mishandeld, de Turken de vesting Tülek in handen gespeeld, en te Szenitz, Tura-Luka en Miava opstand verwekt"! Voorts hadden zij zich niet geschaamd, "den gansen Staat des Rijks, de Rooms-Katholieken, ja ook de Apostolische koning zelf, afgodisch te noemen; tegen de heilige maagd Maria en de afgestorvene heiligen in hun prediking uit te varen; het hoogwaardige sacrament des altaars met voeten te treden; aan de rebellen, vijanden van zijn Majesteit, geld en leeftocht te verstrekken, en zich over hun komst te verblijden, en eindelijk aan de Turken de weg te hebben willen openen om Hongarije te veroveren".

Deze punten van beschuldiging werden slechts voorgelezen; en hoewel de wet eiste, dat zij de beschuldigten ook schriftelijk zouden medegedeeld worden, had men aan die wettelijke bepaling eenvoudig geen gevolg gegeven. Eerst de 2e October werd hun de bijstand van twee advocaten, Rösler en Heiszler geheten, toegestaan, die van al het voorgelezene slechts enige vluchtige aantekeningen hadden kunnen maken. Het recht

van bespreking ten behoeve van hun zelfverdediging werd de aangeklaagden ten enenmale onthouden. Evenals bij de eerste indaging, werden ook bij de tweede de wettelijke formaliteiten niet in acht genomen. Bij de rechters, die nu allen Katholieken waren, doordien, zoals wij vroeger zagen, de enige Protestant onder hen zijn ontslag had genomen, was de ondergang der predikanten een vastbesloten zaak. De 5^e October zouden de aangeklaagden hun vonnis vernemen; dit geschiedde echter niet, maar men legde hun de eis voor: "dat de Evangelische predikanten van beide Belijdenissen (bij de derde dagvaarding ook: Scholarum rectores, cantores, studiosi et aeditui) óf

- (I) ter vermindering van de rechterlijke vonnissen, die hun wegens beschuldiging van rebellie boven het hoofd hingen, door eigenhandige ondertekening, bekrachtigd door verzegeling, zouden verklaren, voor altijd alle bediening zowel van kerken als scholen op te geven, verder af te zien van het vormen van enige partij, heimelijk of openlijk, en overigens als getrouwe onderdanen van de koning een rustig en vreedzaam leven te leiden binnen het Rijk; terwijl de doodstraf werd aangekondigd aan hen, die ook maar in het minst onrustig waren; óf
- (II) vrijwillig, als des doods schuldigen, in ballingschap zouden gaan, na in een eigenhandig ondertekend, verzegeld stuk do belofte te hebben afgelegd, dat zij nooit in hun vaderland zouden terugkeren en zich evenmin naar de erflanden van de koning of naar het keizerlijk, als ware het vijandig, gebied begeven; óf
- (III) (III), wat de rechter bovenal aangenaam en welgevallig zou zijn, de Rooms-Katholieken godsdienst zouden omhelzen". De laatsten moesten verklaren in te stemmen niet "de Belijdenis van de Nieuw-Katholieken in Hongarije volgens het exemplaar, in Frankfort en andere plaatsen gedrukt". Na lang tegenstribbelen en het twisten moede, ondertekenden zij allen het een of andere punt van dit "libellum praescriptum" (voorgescreven verklaring, revers).

Twaalf predikanten besloten, het tweede punt, namelijk de verklaring voor het verlaten van het land, te ondertekenen; de anderen kan men als afvalligen beschouwen. De bannelingen verstrooiden zich naar verschillende kanten, voornamelijk naar Duitsland, en met uitzondering van drie, die later weer in hun vaderland konden terugkeren, stierven zij ook in de vreemde.

3. De derde of algemene indaging (5 Maart 1674).

Het jaar 1674 begon nog treuriger, onheilspellender en donkerder voor de Hongaarse Protestanten, dan de vorige jaren. Ja, een algehele uitroeiing en verdelging bedreigde de zwaarbeproevede belijders des Evangelies, omdat er thans niet maar een vervolging tegen enkelen, maar een algemene vervolging uitbrak. De twee voorafgegane indagingen, in de jaren 1672 en 1673, benevens de met zoveel ijver uitgevoerde overrompeling van kerken en verdrijving van predikanten en onderwijzers, waren slechts een voorspel van het bloedige drama, dat het "Delegatum iudicium extraordinarium" ten jare 1674 op het wereldtoneel te aanschouwen gaf en dat in de wereldgeschiedenis vruchteloos zijn weerga zoekt.

Op snoevende toon betuigde Georg Szelepcsényi, de voorzitter der rechtbank, destijds: "Wij hebben een strop voor de Evangelische Hongaren gedraaid, en kunnen wij hun dien om de hals krijgen, dan zal hun godsdienst nooit meer op de been komen!"

Na de bovenvermelde gebeurtenissen en onder zulke omstandigheden zette de

geestelijkheid haar afschuwelijk werk voort. Want het was nu eenmaal uit de feiten gebleken, dat superintendenten en senioren, dus mannen, die aan de spits van de belijders des Evangelies stonden, zowel aan de zijde der Gereformeerden, als aan die der Luthersen, zeer gemakkelijk tot wijken te brengen waren; verscheidenen onder hen hadden immers hun ambtsplichten ten enenmale verzaakt, om in het land te kunnen blijven; een gedeelte was immers vrijwillig in ballingschap gegaan, terwijl anderen zelfs afvalligen waren geworden. Allen om dezelfde reden: om hun leven te redden en hun ellendig bestaan ook verder te kunnen voortslepen. Waar was bij hen allen de vastberaden belijdenis en de geloofsmoed van hun beroemde voorvaderen uit de 16e eeuw gebleven? - Wat was er dus nu te vrezen? De koning en de Katholieke magnaten waren immers op de hand der geestelijkheid?

Zo werd dan de 6de Januari 1674 het koninklijk edict uitgevaardigd, dat de dagvaarding der predikanten, professoren en onderwijzers gelastte.

Ten gevolge van dit edict werden tegen een vastgestelde tijd - 5 Maart 1674 - 735 Protestanten, die op kerkelijk gebied werkzaam waren, voor het Pressburgse gericht gedaagd. De dagvaarding strekte zich niet alleen uit tot de eigenlijke onderdanen van de koning van Hongarije, maar ook tot die inwoners, die op het aan de Turken behorende Hongaarse grondgebied en in enkele bij Zevenburgen behorende Hongaarse gewesten metterwoon gevestigd waren. Uit Oedenburg werden zelfs, behalve de predikanten, ook de burgers, de studenten en al die scholieren ingedaagd, die hun twaalfde levensjaar volbracht hadden. Bovendien liet men ook die predikanten oproepen, die bij de tweede indaging niet aanwezig waren.

Daarom wordt deze derde dagvaarding een algemene genoemd; zij omvatte 33 graafschappen en de districten der Kunen en Jaszgers. Onder de gedagvaarde mannen verschenen te Preosburg in het besef van hun onschuld - en uit eerbied en gehoorzaamheid aan het koninklijk bevel - 336 geordende predikanten en hulppredikers, professoren, onderwijzers en ook een koster. Er waren 256 Luthersen en 80 Gereformeerden!).

Zij verlieten de kudde, die hun toebetrouwd was; zij verlieten de familiekring, waar zij, na de zorgen en bezwaren van hun ambt, verkwikking hadden gevonden; zij verlieten hun geliefd vaderland; zij verlieten alles, en na onbeschrijfelijke smarten en beproevingen, eerst na verloop van jaren, konden zij weer terugkeren, velen van hun om weldra te sterven.

Anderen echter keerden nooit meer terug; zij bezweken na bittere wederwaardigheden, ontberingen en wreedaardige martelingen verre van het land van hun vaderen, in een vreemd land, waar zij niet waren geboren en opgevoed, - ja, zij zagen met hun lichamelijke ogen hun geliefden niet meer terug, aan wier armen zij ontrukkt waren, zij zagen hun vaderland niet weer terug, waar zij eens met de hun gezongen hadden:

*'k Heb Hongarije steeds verkoren,
'k Wil niet naar vreemde zangen horen.,
Want nergens is 't zo goed als hier!*

Waarlijk, in die treurigen tijd was de Hongaarse Protestantse Kerk gelijk aan de door sperwers en haviken achterjaagde duif, en met recht kan men op hun toestand deze woorden uit de Openbaring van Johannes toepassen: "En toen Het het vijfde zegel geopend had, zag ik onder het altaar de zielen dergenen, die gedood waren om het Woord Gods, en om de getuigenis, die zij hadden. En zij riepen met grote stem, zeggende: Hoe lang, o heilige en waarachtige Heerser! oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet van degenen, die op de aarde wonen? En aan een iegelijk werden lange

witte klederen gegeven, en hun werd gezegd, dat zij nog een kleinen tijd rusten zouden, totdat ook hun mededienstknechten en hun broeders zouden vervuld zijn, die gedood zouden worden, gelijk als zij". (Hoofdst. 6:9-11.)

4. Vervolg: De derde of algemene indaging (5 Maart 1674)

Tegen de terechtzitting verschenen mannen werden door de koninklijken fiscus de volgende punten van beschuldiging ingebracht:

1° De beklaagden hebben de Rooms-Katholieken godsdienst gesmaad;

2°. zij hebben alle Katholieken, dus ook zijn Keizerlijk-Koninklijke, Apostolische Majesteit, de beschermer en schutsheer der Hongaarse kerken, meinedigen, goddelozen, afgodendienaars en papistische honden genoemd, die nog onbeschaamder zijn dan de Turken;

3°. zij op de predik- en leerstoelen het volk tot vervolging van de keizerlijken Staat en zijn Regeerder, van de belijders van Christus en van de onderdanen des Keizers aangespoord, en het voorts tot vermoording van de papistische priesters opgezet;

4°. zij hebben Hongarije onder het juk der Turken willen brengen;

5°. zij hebben beloofd, de Turken belasting te zullen betalen;

6°. zij hebben tot verscheiden Turkse beampten gezantschappen om hulp gezonden, en zich tot het aannemen van de Turkse godsdienst bereid verklaard", enz. - Hun beschuldiging en dagvaarding grondde men verder op twee, naar men beweerde door de van opruiing verdachte Stephan Yidnyéti opgestelde brieven, waarvan de een aan Niklas Bethlen, de andere aan Ambros Ketzer geschreven was In deze brieven, waarvan de originelen nooit werden overgelegd en welker echtheid nooit bewezen was, worden de Protestanten voorgesteld als aanleggers en leiders van de opstand. Daar de beschuldigten aan zulke schrikkelijke en goddeloze daden hadden deelgenomen, eiste de koninklijke fiscus van het "Delegatum iudicium extraordinarium", dat zij op de volgende wijze zouden gestraft worden:

hun, die schuldig waren aan bovengenoemde geweldenarij en misdaden, zouden, overeenkomstig het 71e Decreet der in 1553 uitgevaardigde wet en het 17e Decreet, Art. 61, gegeven onder Matthias, - eerst de handen en de voeten afgehouden, en hun lichamen vervolgens levend verbrand worden.

In naam der gedaagden trad Stephan Séllyci, Gereformeerd predikant te Papa en superintendent, voor de balie van het Gerechtshof en beantwoordde de punten van beschuldiging. Hij besloot met ze alle als ongegrond beslist te verwerpen.

Daar echter de bedoeling der rechtbank geen andere was, dan de gedaagden zonder omslag te veroordelen, vond hij niet slechts geen gehoor, maar legde men hem zelfs het zwijgen op. Men had ditmaal de beschuldigten rechtskundigen bijstand toegestaan, namelijk de advocaten Melchior Ferd Heiszler, Stephan Szalontay en Pranz Szendrei.

Wel kwamen deze pleitbezorgers met evenveel kennis als ijver en vastberadenheid voor de beschuldigten op en toonden duidelijk aan, dat de beklaagden noch jegens de Koning, noch jegens het vaderland enige daad van trouweloosheid gepleegd hadden, en weerlegden zó duidelijk de beschuldiging van verraad, als van de kant der Katholieken afkomstig, dat zelfs twee leden der rechtbank, nml. De graven Porgais en Szeisi, de moed hadden om eerlijk te bekennen, dat de predikanten onschuldig waren aan de misdaad van opstand, maar het Gerechtshof bleef doof voor al hun bewijzen en tegenbewijzen. Zodoende trof het pleidooi der advocaten in het geheel geen doel. - daarentegen beval de president (Szelepcsényi), de pleidooien vooraf aan hemzelf ter inzage te geven, en schrapte dan die bewijzen, die de zuivering der Protestantse predikanten en onderwijzers van de verdenking van oproer behelsden.

Maar toch was dit alles nog niet genoeg De Farizeeën en Schriftgeleerden zorgden ook voor gewetenloze getuigen. Van dat slag lieden wisten zij er zelfs 179 bijeen te brengen, en onder hen - horrendum dictu! - ook twee predikanten van de Augsburgse Confessie. Het zou ons te ver voeren, zo wij de verklaringen van al die getuigen wilden toelichten. Het is voldoende, enkele dezer "getuigenissen" te vermelden, om hun belachelijkheid en de gewetenloosheid der betaalde getuigen in het licht te stellen.

Een der getuigen kwam met de volgende beschuldiging voor de dag: Een predikant te Kesniark had gezegd, dat hij zich liever bij de opstandelingen wilde aansluiten, dan bij de Duitsers. De predikanten te Basin hadden in openbare predicatiën gezegd, dat de Katholieken onechte kinderen der Kerk waren, en dat de mis niet uit God was, maar dat de duivel die had uitgevonden. De predikanten hadden de Katholieken ten aanhore der Gemeente afgodendienaars genoemd, en daarbij juichend verkondigd, dat de Turken met de Tartaren en Zevenburgers weldra tegen de Katholieken en de Keizer zouden optrekken; voorts dat de Paus de Katholieken, die allen aan de staart van zijn paard hingen, met zich mede in de hel zou slepen. –

Een ander getuige verklaarde, dat de predikant te Takacs gezegd had: "Wanneer wij van elders geen hulp kunnen krijgen, hebben wij genoeg aan de Turk; hij helpt ons met God en de Tartaar!" De predikanten hadden het Katholieke geloof een duivelsgeloof genoemd. –

Een derde getuige beweerde, dat de predikant te Sajókereszt in een zijner leerredenen gezegd had: "Er komt spoedig een tijd, dat de Papisten doodgeslagen worden, en dat ook ik er enigen zal doodslaan!" De predikanten en schoolmeesters te Papa hadden dikwijls dag en nacht onder de wapenen gestaan; zij hadden tumult veroorzaakt en gezegd, dat men al de Duitsers te Papa vermoorden moest; zij hadden de woning van de Rooms-Katholieken priester te Tata in brand gestoken. De maagd Maria hadden zij met hun zondige vrouwen gelijkgesteld, zeggende: "Wie was toch eigenlijk uwe Maria? Zij was een gewone vrouw, evenals iedere andere", en daarop hadden zij zich in nog sterker smaadwoorden over haar uitgelaten. –

Een vierde getuige zeide, dat de predikanten dikwijls beraadslagingen hielden, hoe zij Ween konden veroveren? De predikanten en hun toehoorders hadden gezegd: "Eere zij God in de hoge! de opstandelingen verslaan de keizerlijke troepen reeds geheel; de Keizer is reeds bang, maar hij zal nog wel meer reden van vrees krijgen!" Een zekere Szacsek had in de kerk te Szenitz het sacrament des altaars genomen, het op de grond geworpen en onder zijn voeten vertreden en daarna had hij gezegd: "Help hen nu maar!" enz.

Met het verhoor der getuigen en andere oppervlakkige onderzoekingen verliep een maand. Gedurende dien tijd zette men de pogingen om de beschuldigten voor de Roomse Kerk te winnen, of hen althans een verklaring (revers) te doen ondertekenen, onafgebroken voort. Vooral Szelepcsényi en Kollonics behoorden onder degenen, die de arme predikanten het onbarmhartigst plaagden: zij dreigden hen met wreedaardige terechtstellingen en levenslange galeistraffen. - Door middel van zulke bedreigingen en uitgezochte kwellingen wisten de farizeeërs het zover te brengen, dat ongeveer 20 nog in Maart een verklaring ondertekenden.

Zo brak de 4de April aan, op welke dag de uitspraak van hét vonnis zou plaats hebben, 's Morgens te 8 uur liet men de aangeklaagden op het plein van het aartsbisschoppelijk paleis samenkomen; hier werden zij weer aangemaand om een verklaring te ondertekenen. Maar zonder gevolg. Nu kwam de aartsbisschop zelf tot hen naar buiten en zei: "Ziet, de tijd is aangebroken, dat gij een vonnis zult vernemen; mijn vaderlijke vermaningen hebben niets geholpen, want gij hebt mij niet willen gehoorzamen: nu is alles vergeefs. Zijt gij misschien voornamer of geleerder dan de predikanten te Basin, Szentgyorgv, Modor, Beszterczebiinya, Kormocz (Büsing, Sanct-Georgen, Modern, Neusohl, Kremnitz) en anderen? Wat wilt gij toch?"

Vervolgens kwam de rijkskanselier Thomas Palffi, drong nogmaals op het ondertekenen aan, en beval het hun met de woorden: "Den rechtvaardige zal gerechtigheid wedervaren".

Toen de predikanten ondanks al die toespraken in hun tegenstand volhardden, kwam nogmaals de aartsbisschop naar buiten en hield in de Duitse taal de volgende toespraak: "Wij willen, mijn kinderen, alleen gerechtigheid! Wie van ulieden uit het Rijk wil gaan, begeve zich ter rechterzijde, en men zal hem een paspoort geven, om met zijn huisgezin en zijn goederen in vrede heen te gaan; maar wie, zijn ambt neerleggende, in het Rijk wil blijven, ga naar de linkerkant, om, als hij van adel is, als een edelman, en anders als een burger, boer of huisman te leven. Maar wie dit geen van beide verkiest, en de uitspraak van het rechterlijk vonnis wil afwachten, die ga naar het achtergedeelte van het paleis".

Daarop begaven allen zich naar de laatstgenoemde plaats en riepen als uit één mond: "Wij zullen het vonnis afwachten!"

Dat hadden de rechters niet verwacht. Zij waren er ten hoogste verbaasd over, zodat zij een tijd lang geen woord spreken konden; zij staarden strak voor zich uit. Eindelijk sprak de aartsbisschop: "Wij hebben Babylon willen genezen; maar het is niet genezen. Uw verderf, o Israël, is uit u!" Daarop antwoordde Thomas Palffi: "Die mensen zijn ten enenmale blind, domme beesten, die hun val en ondergang voorzien noch begrijpen".

Nadat zij bijna twee uren lang daar gestaan hadden, als lammeren voor de slachtbank, riep men hen eindelijk in de gerechtszaal, en werd over de predikanten het volgende vonnis uitgesproken:

Dat zij zouden gebracht worden ter plaatse, waar men gewoon was in het openbaar justitie te doen; opdat hun handen en voeten afgehouden, en zij gesteenigd of verbrand zouden worden, met verbeurd verklaring van al hun goederen".

Tot de voltrekking van het doodvonnis ging men niet over, hoewel de koninklijke fiscus met de uitvoering er van bedreigd had. Slechts vier der invloedrijkste Gereformeerde predikanten, met name Steph. Sellyci, Mich. Miskolzi, Steph. Batorkeszien. Petr. Czeglédi, die de anderen vermaanden om in alle omstandigheden te volharden, werden in de kerker opgesloten; de anderen bleven tot het laatst van de maand Mei "in vrije gevangenschap".

Gedurende dien tijd mochten de laatsten vrij in de stad rondgaan, waar hun het ontvluchten niet moeilijk zou gevallen zijn. Ja, de rondzwervende Jezüieten spoorden hen zelfs tot de vlucht aan: "Waarom vlucht gij toch niet? Wat wilt gij toch? Waarom wacht gij nog?" zeiden zij.

Maar zij vluchtten niet. De slachtoffers der dweepzucht werden intussen voortdurend aangespoord om een verklaring te ondertekenen, ook toen het vonnis reeds over hen uitgesproken was.

De 4^e April was het doodvonnis slechts over de predikanten uitgesproken, in de mening dat de overigen, wanneer zij het doodvonnis vernamen, ontstellen en een revers ondertekenen zouden, of tot het Katholicisme overgaan.

Daar echter de uitspraak niet tot het gewenste gevolg leidde, werden de 7^e April ook zij ter dood veroordeeld. Intussen bleef ook bij hen de voltrekking van het vonnis achterwege.

Door onderscheiden, alles behalve geoorloofde middelen, namelijk door bedreigingen en mishandelingen, wist men het eindelijk zover te brengen, dat de 10^e mei, 92 der Evangeliedienaars het revers voor de neerlegging van het predikambt, en 43 dat voor het verlaten van het land ondertekenden. Ditmaal verminderde reeds het aantal der opgekomenen van 336 op 180, zulk een gering aantal was hun Heere Jezus Christus nog trouw gebleven, voor Wiens Naam zij leden. Maar ook dit getal werd langzamerhand nog kleiner de 29^e Mei ontbood men weer 107 predikanten van de Augsburgse en 2 van de Helvetische Confessie in het aartsbisschoppelijk paleis. Hier werden zij opnieuw met zware kerkerstraf bedreigd, wanneer zij geen revers wilden ondertekenen.

De meesten werden aan hun belijdenis ontrouw. In het geheel boden slechts 46 van de Augsburgse Confessie en de twee Gereformeerde predikanten tegenstand. De anderen ondertekenden een revers, om in het vaderland te kunnen blijven, en verlieten Pressburg.

De eerstgenoemden - 48 in 't geheel - werden voor enige uren naar de stadsgevangenis overgebracht, alwaar zij tot des namiddags 3 uur bleven. Daarna bracht men hen weer voor, tezamen met de vier predikanten, die reeds sedert de 5^e Mei in de kerker smachtten, en waarvan er enigen, in ketenen paarsgewijze aaneengesmeed, op een schip werden gebracht, anderen op wagens geladen. Nu werden zij onder de tranen der verzamelde menigte en tot schrik der achtergeblevenen vrienden, die hetzelfde lot tegemoet zagen, buiten de stad gevoerd en naar verschillende kastelen van het land overgebracht. De nog te Pressburg aanwezigen, namelijk 42 Gereformeerde predikanten, werden de 30^e Mei weer gedagvaard Nadat ook bij hen de krachtdadigste pogingen, om hen óf in de armen van het Katholicisme te voeren, of anders tot ondertekening van een revers te bewegen, schipbreuk hadden geleden, werden 21 van hun naar een donkeren kerker overgebracht.

Om 2 uur 's namiddags haalde men hen uit hun gevangenis te voorschijn, deed ook hen op overdekte vrachtwagens plaats nemen, en voerde hen door de straten der stad, begeleid door een menigte mannen en vrouwen, naar onderscheidene gevangenissen van het land.

Na deze tweede overbrenging bleven er nog 21 Gereformeerde predikanten te Pressburg achter, die, eer zij naar andere plaatsen werden overgebracht, zeven dagen lang in de gevangenissen der stad Pressburg moesten smachten. De 7^e Juni zond men hen naar Leopoldstadt. De overigen van het gehele aantal (oorspronkelijk 180) werden óf zonder enigerlei ondertekening in vrijheid gesteld, óf namen de vlucht. Anderen redden zich door ondertekening; Maar velen van hun stierven in de ziekenhuizen te Pressburg.

5. De kwellingen in de vaderlandse kerkers.

Hoewel er bij het begin van de beraadslagingen der rechtbank onder de aangeklaagden nog velen waren, die met beslistheid de ondertekening van een revers hadden geweigerd, en bereid waren om liever de dood te kiezen, werd hun aantal toch ten gevolge van de bedreigingen, mishandelingen en pogingen tot overreding dagelijks

geringer, totdat het eindelijk de 29sten Mei, op welke dag men tot de inkerkering overging, tot 94 was gedaald. Dit cijfer der vervolgden vormde, om Zo te zeggen, de kern der aan de Protestantse belijdenis trouw geblevenen van de 735 gedagvaarden en 336 voor de rechtbank verschenen bedienaren des Evangelies. Op hen kan men met recht de woorden des Heren toepassen, die Hij 1 Kon. 19: 18 tot de Profeet Elia richt: "Ook heb Ik in Israël doen overblijven zeven duizend, alle knieën, die zich niet gebogen hebben voor Baal, en allen mond, die hem niet gekust heeft".

Het eerste transport, dat uit 52 predikanten bestond, werd in de volgende gevangenissen aldus ingedeeld: naar Komorn bracht men 20 (19 van de Augsburgse en één van de Helvetische Confessie), 8 werden naar Sarvar, 5 naar Brenes, 19 (17 Augsburgse en 2 Helv. Confessie) naar Leopoldstadt gebracht. De laatstgenoemden werden begeleid door een beul, die hen onderweg voortdurend met de voltrekking van de doodstraf bedreigde.

Uit het tweede transport, dat uit 21 gevangenen bestond, koos Szelepcséni er 6 uit, om hen - zoals hij zeide - tot "goede mannen" te vormen; dezen sloot hij in zijn kasteel Eberhard in donkere holen op; 8 werden naar Kapuvar, 7 weer naar Sarvar gebracht, begeleid door gewapende soldaten. Zij werden hier, nadat men hen in zware boeien had geklonken, naar een donkere kerker overgebracht, alwaar de ongelukkigen al wat men maar aan kwellingen kan uitdenken te verduren hadden.

Het derde transport - tezamen 21 personen - werd naar Leopoldstadt gevoerd, en onderging hetzelfde lot als het eerste. Van hen werden er echter 4 (3 Augsburgse Conf.: Bahil, Blasius en Hadik; 1 Helvetische Conf.: Földvary) het geloof ontrouw waarom zij van de overigen werden afgezonderd. Te Leopoldstadt waren er dus nog 36, die onbuigzaam en trouw aan hun geloof bleven!

Zo waren de belijders en martelaren der Hongaarse Protestantse Kerk in onderscheidene gevangenissen opgesloten. Hun lot was onbeschrijfelijk ellendig. Zij moesten de verschrikkelijkste kwellingen, mishandelingen, ja zelfs geselingen verduren. Maar de ergste geweldenarijen werden aan de ongelukkige predikanten te Leopoldstadt gepleegd. Zij werden van het hoofd tot de voeten onderzocht, om hun geld machtig te worden; de bewakers doorzochten zelfs de reten in de muren van hun gevangenissen, of zij daar wellicht hun geld verstopt hadden. Toen een der bewakers hun een menselijker behandeling wilde bewijzen en een goed woord voor hen deed, beval de kapitein, de slachtoffers geen penning te laten behouden. In dit opzicht voldeed de kapitein slechts aan de wil van de onmeedogende Kollonics. Nadat zij nu van alles beroofd waren, werd hun aangekondigd, dat, wanneer zij niet binnen de tijd van drie weken de Rooms-Katholieken "godsdiens" aannamen, hun haar, baard en knevels terstond zouden worden afgeschoren, en zij in die toestand, ten spot van iedereen, uit het kasteel zouden gejaagd worden. - Deze schande werd hun echter niet aangedaan.

Ook uit de mond van een der lotgenoten kunnen wij horen, hoe zij geleden hebben. Wij zullen daartoe hier een gedeelte van zijn verhaal laten volgen:

"De 8ste Juni werd ons lijden niet weinig verzaard door de boeien en ketens, die nu gereed waren en ons werden aangedaan. De boeien waren zwaar en nauw, de voetijzers gelijk aan die der Turken, met een ketting van het een been tot het andere, waardoor onze gang op die van hoenders geleeke, die met de poten in touw of garen verward zijn. Men maakte ook wel hand en voet aan elkander vast; en in dien jammerlijken toestand moesten wij, met de anderen, vóór ons aangekomenen, onder het geleide van de wacht, naar onze werkplaatsen gaan.

Nu eens werd ons gelast, riolen te reinigen, waarvan de stank onverdraaglijk was, dan weer werkten wij aan de fundamenten der bolwerken, tot welke wij moesten

doorgraven, of ruimden het zand op uit een diepe vallei, of bevloerden, waar het nodig was, de grond. Op een andere tijd dwong men ons, langs een steile steiger met onze kruiwagens kalk tot bij de vorsten der daken te brengen, waarbij wij, aan de voeten gekluisterd zijnde, maar al te dikwijls struikelden en vielen; ja, het is te verwonderen, dat niet deze of gene naar beneden is gestort. Wij kunnen het werk niet opsommen, dat men ons oplegde, ten einde onze krachten uit te putten en ons te noodzaken tot hetgeen wij verfoeiden.

Behalve de zware arbeid hadden wij veel te verduren in het oude, bouwvallige gevangenhuis, waarin wij zoolang moesten blijven, totdat het nieuwe voltooid zou zijn. Het was een bol aan de zijde van de wal, voor weer en wind open, waarin padden, ratten en ander ongedierte zich in menigte ophielden, en wij, afgemat, op de vochtige grond, als waren wij lastdieren, aan korte palen werden vastgeketend. Zwart soldatenbrood was ons enig voedsel. Dorst hadden wij zozeer niet, wanneer wij aan de arbeid waren, want onderweg vonden wij waterputten; maar als wij 's avonds in de kerker terugkwamen, onze flessen spoedig geledigd waren, en wij daardoor versmachtten, liet de wacht zich soms evenmin verbidden, om ons nog wat water te bezorgen, als om ons, bij een andere gelegenheid, op een geschikte plaats aan een natuurlijke behoefte te laten voldoen. Goede God! hoeveel zulke jammerlijke nachten hebben wij op zodanige wijze moeten doorworstelen! Met één woord: onze ellende was onbeschrijfelijk.

Op onze eigenlijke vijanden, de Jezuïeten, werkte zij echter volstrekt niets uit, en ten bewijze hiervan kan het volgende dienen. Men liet ons, daar - zoals wij zeiden - de oude gevangenis bouwvallig was geworden, voor onszelf een nieuwe graven. Toen wij daarmede zouden aanvangen, kwamen er enigen van hun voorbij, wien een onzer (Stephan Móríz Harsanyi) toeriep: "Wij betuigen voor God, de engelen en de mensen, dat gij wreder met ons handelt, dan eertijds de wreedste vervolgers met de Apostelen. Dezen toch hebben wel in de kerker gezeten, maar zijn nooit genoodzaakt geworden, om voor zichzelf een gevangenis te graven!"

Met een honend lachen en zouteloze scherts beantwoordden zij ons. Ja zij voegden ons toe: "Des te ijveriger zult gij dan werken, om spoedig gereed te komen."

Het verhaal hier verder af te schrijven, zou te veel ruimte innemen; daarom voegen wij er ter aanvulling nog slechts het volgende bij.

De zwaarbeproefde predikanten moesten van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, zowel in de winter als in de zomer, zowel in regen als in sneeuw, de moeilijkste werkzaamheden verrichten. De Jezuïet Niklas Kellio, wien men een soort van oppertoezicht had toevertrouwd, voegde hun herhaaldelijk toe: "Wanneer de zomerhitte niet in staat is, om u Katholiek te doen worden, dan zal de winterkoude uwe verharde harten wel breken".

Wanneer men hun geen werk meer geven kon, dan liet men hen met eigen handen de aarden wal, dien zij reeds eenmaal aangelegd en voltooid hadden, weer slechten, of met kruiwagens aarde van de een plaats naar de andere vervoeren. Ja, geen minuut liet men hen met rust. Kellio en zijn helper, Johann Bene, een kreupele, wedijverden in het bedenken van de afschuwelijkste middelen, om de gevangenen op allerlei manieren te plagen. Geselingen ten bloede toe waren aan de orde van de dag, vooral wanneer zij bij het houden der processiën zich niet voor het sacrament des altaars bogen. Met hen te spreken, was aan niemand geoorloofd, laat staan briefwisseling met hen te houden. Het schrijfgereedschap werd hun ontnomen, en het is wel gebeurd, dat zij zich een wondje toebrachten en, in plaats van met inkt, met hun eigen bloed schreven –

Hun erbarmelijke toestand wordt ons met historische getrouwheid geschilderd door Stephan Batorkeszi in een zijn liederen, die hij nog in de gevangenschap te Berenos in de maand Juli 1674 dichtte.

De schrijver der "Historia diplomatica de statu religionis evang. in Hungaria", (verschenen in het jaar 1710 te Halberstadt op aansporing van de Engelse gezant Huidenburg te Wenen), Michaël Okolicsanyi, schrijft in dit zijn werk (bladzij 78), dat de ellende en het lijden der gevangengenomen predikanten zóó vreselijk was, dat latere geslachten het bijna niet zouden kunnen geloven, wanneer zij er de beschrijving van te lezen kregen. Over hun jammerlijke toestand klagen de gevangenen zelf bitterlijk in het smeekschrift, dat zij in de maand December 1674, ten spijt van het aller-strengste toezicht, bij de Keizer wisten in te dienen. In dat smeekschrift, dat men niet zonder ontzetting kan lezen, betoogden zij, dat de punten van beschuldiging van het buitengewone Gerechtshof verdicht waren. Zij beschreven tegelijkertijd de ongehoorde kwellingen: dat zij in dompige holen waren opgesloten, waar kikvorsen, slangen, luizen en allerlei ander afschuwelijk gedierte krioelde; dat zij aan hals, handen en voeten met ketenen beladen waren; dat men hen helemaal uitgeplunderd had; dat zelfs hun vrouwen, kinderen en vrienden niet bij hen werden toegelaten; dat zij dag aan dag geslagen werden; dat zij tot de vuilste en afschuwelijkse bezigheden gebruikt werden; dat zij genoodzaakt werden, om een revers te ondertekenen en ontrouw aan hun geloof te worden; dat Kellio hen bedreigd had, hen voor 100 thaler te verkopen, enz.

Aan het slot van hun smeekschrift verzochten zij met de meeste onderdanigheid, dat zijn Keizerlijke Majesteit een nieuw onderzoek mocht doen instellen. Dit smeekschrift was slechts door 70 gevangenen ondertekend, daar 4 van hun te Leopoldstadt en 17 te Komorn van hun geloof waren afgefallen; drie - namelijk Johannes Karaszny, Georg Szendrei, Andreas Sziviezky, waren de hongerdood gestorven. Van de nog in leven zijnde en aan hun geloof getrouw gebleven gevangenen smachtten 62 tot de 18de Maart van dat jaar in de vaderlandse kerkers; daarop werden zij naar de vreemde overgebracht.

Acht gevangenen daarentegen, waarbij de zes van Eberhard, werden daarna nog ongeveer vier maanden lang op wrede wijze gekweld, totdat zij eindelijk, deels door de vlucht, deels op bevel des Keizers, hun vrijheid herkregen.

6. De gevangenen in den vreemde

Het lot der 64 gevangenen, die, nog in de onderscheidene Hongaarse gevangenissen smachtend, in 't leven waren gebleven, (te Berencs 5, Kapuvar 6, Satvar 14, Komorn 3, Leopoldstadt 36), nam nu een andere, maar, helaas! nog treuriger wending. Szélepcsényi en Kollonics wisten wel, dat, wanneer een keizerlijke verordening op grond van het smeekschrift, in verband met veelvermogende voorspraak, de gevangenen binnen korten tijd hun vrijheid mocht hergeven, al hun plannen om de ongelukkigen te verdelen, in duigen zouden vallen. Zij begrepen dan ook maar al te goed, dat de ontduiking van het keizerlijk edict het enige middel was om de gevangenen uit de weg te ruimen.

gebeurde het, dat uit de 64 slachtoffers 42 predikanten gekozen en de 18e Maart 1675 aan een naar Italië bestemd corps militaires overgegeven werden. Van die 42 werden de 5 uit Berencs het eerst weggevoerd; daarop volgden terstond de 3 standvastigen uit Komorn en 31 uit Leopoldstadt (er waren daar in 't geheel 36: twee van hun werden wegens hoge ouderdom en ziekte in de kerker teruggehouden, t.w. Stepli Kaposi en Joh. Szentmiklósi). Langs omwegen voerde men de gevangenen - bijna altijd bij nacht - weg. De vijf uit Berencs en de anderen uit Komorn en Leopoldstadt kwamen te

Schottwien (bij Wenen) bij elkander. Hier vielen zij elkaar in de armen en deden wederzijds de gelofte van volharding.

Toen de Gereformeerde superintendent zijn broederen, die er zo diep ellendig uitzagen, na een langdurige scheiding weer aanschouwde, liep hij in de hevigste ontroering uit: "O, onze God! welke tijden doet Gij ons beleven! - Geef maar dat wij, door een vast vertrouwen op U, al wat wij nog te lijden zullen hebben, moedig te boven komen!" (Sprenger van Eijk, bladzij 43)

Van Schottwien reisden zij aan beide handen en voeten geboeid, tot Triest. Hier werden zij aan kapitein Georg Germanner overgegeven, die hen wilde dwingen om militaire klederen aan te trekken. Daar zij bedenking maakten, sloot men hen in een grote, onreine stal op, waar zij drie dagen lang door honger en dorst gekweld werden. Dit geschiedde juist een week vóór Palmzondag van het jaar 1675. Nadat zij een week lang in dien vuile stal allerlei ellende hadden uitgestaan, werden zij naar de gevangenis van het kasteel overgebracht, waar zij elf dagen lang gekerkerd bleven. Te Triest schreef Stephan Batorkeszi dat innige, hartroerende gedicht, waarin hij zelf, Séllyci en Komaromi van hun ambtsbroeders, hun toehoorders, hun vrouwen en kinderen en verdere familieleden afscheid nemen. (Zie K Ed.cz, Martelaars.)

Op Paasmaandag van het jaar 1675 bracht mende zwaarbeproeftde gevangenen uit hun kerkers naar buiten en voerde hen naar de schepen, die hen over de Adriatische Zee naar de stad Piscara transporteerden. Zij waren thans 41 in getal, daar één hunner, met name Andreas Urbanovics, nog in Triëst afvallig werd. Bij Piscara werden zij aan land gezet, van waar zij als slachtvee naar Theati gedreven werden. Onderweg moesten zij velerlei smarten uitstaan. Ja, zij werden ook zelfs nu nog aangespoord, om een revers te ondertekenen en aan hun belijdenis ontrouw te worden.

Dit was echter nog niet genoeg. Zij werden voor de ogen van de bevolking der landen, welke zij doortrokken, op de bespottelijkste en smadelijkste wijze ten toon gesteld. De zware ketenen schaafden de huid van hun handen af en verwonden hun voeten, zodat menigeen te Theati niet verder kon lopen. Men liet zes van hun in een deerniswaardige staat in die stad achter. Maar ook zelfs in die erbarmelijke toestand zette men hen gevangen, in plaats van hen naar een ziekenhuis te brengen.

Geen pen is in staat, de ongelooflijke folteringen te beschrijven, die deze zes getrouwe belijders en martelaars ondergaan moesten. Vier van hun stierven aan de gevolgen dezer pijnigingen. Onder ontzettende smarten voleindigden zij in de kerker te Theati hun aardse loopbaan. Hun namen zijn: Mich Huszti, Joh. Korodi, Mich. Miskolczy en Joh. Szecsei . De andere twee, Steph. Harsanyi en Petr. Czeglédi, die in 't leven waren gebleven, werden naar Napels gebracht.

Uit Theati werden dus 35 verder geleid. Van dezen stierven er onderweg twee: Mich. Gocsen, Gregor Heli. Hun lijken werden op de openbaren weg aan de vogelen en de wilde dieren prijsgegeven. Zo bleven er dus nog 33 over.

Drie hunner: Georg Lanyix, Joh. Szimonidesz en Tobias Masnicus, was het gelukt te ontvluchten; de eerstgenoemde wist te ontkomen bij Kapra-Cotta, de beide anderen bij Liserna. De nog achtergebleven 30 gevangenen bereikten de 29ste April 1675 Kapra-Cotta, waar zij op een onreine plaats twee dagen lang moesten vertoeven. Hier baden zij samen en zongen onder tranen het eerste en het negende vers van de 10e Psalm. Bovendien zongen zij nog voor en na het gebed de Psalmen 79, 83, 86, 88 en 94. Daarop smeekten zij de kapitein, wiens hart harder was dan een steen, hen ten minste onderweg van hun boeien te ontdoen.

Eindelijk en ten laatste ontfermde hij zich toch over hen en maakte hun de tocht gemakkelijker, door hun toe te staan hun ketenen voortaan over hun schouders te

hangen of om hun middel te dragen. Toen zij te Capua aankwamen, werden zij door de domme menigte, die hen met Moren, Turken en Heidenen gelijkstelde, met scheld- en smaadwoorden ontvangen. Zij vroegen de burgers van Capua om aalmoezen. Maar in plaats van hun die te geven, snauwde men hun toe: "Onze aalmoezen geven wij aan Christenen, maar niet aan zulke ketters!"

Eindelijk bereikten zij de 7de Mei 1675 de stad Napels, waar zij reeds des daags na hun aankomst op de galeien verkocht werden voor 50 goudstukken of scudi's per hoofd. Vervolgens werden zij gemerkt en op verschillende galeien (zoals de St. Januari, de St. Maria, de St. Catharina) verdeeld en evenals andere slaven behandeld. Zij werden paarsgewijze aan elkander gesmeed, en tot voor hen ongewone en zware arbeid gedwongen, tot werk, dat de Moorse slaven en de Turkse gevangenen verrichtten. En bovendien ontbrak het ook hier niet aan Jezuieten, die hen voortdurend kwelden, door hen tot afval aan te sporen.

Wie kan al de smarten beschrijven, die de belijders van de Naam des Heren te verdragen hadden? "Quis talia fando Myrmidonum, Pelopumve, aut duri miles Ulixix temperet a lacrimis!"

Schrijver van "Captivitas papistica" (d. i. De Paapse gevangenschap) en "Funda Davidis contra Goliathum" (d. i. De slinger Davids tegen Goliath) tegen J. Labsanizky's werk: "Succinctus et verax judicialis Extractus, quo clarrissime demonstratuv Pastores Hungariae et catholicos non ob religionem sed ob rebellionem depositos Regnoque ejectos" (d. i. Beknopt en waar uittreksel uit de gerechtelijke stukken, waardoor ten duidelijkste wordt aangetoond, dat de Hongaarse en katholieke predikanten niet om de godsdienst, maar om rebellie gevangengezet en uit het Rijk geworpen zijn), Tyrnaviae, 1675.

De 2de Juli 1675 werden zeven van hun - Steph. Batorkeszi, Mich. Karasznai, Bias. Köpeczi, Steph. Zsedényi, Joh. Jablonczay, Dan. Mazarien, Joh. Trivkovios, naar Sicilië op oorlogsschepen overgebracht, die tegen de Fransen moesten dienen. Twee van hen, Mazari en Trivkovics, bezweken in de strijd.

Ten gevolge van de dood der laatstgenoemden bleven er nog 28 martelaars over; van dezen stierven er te Napels weer 4: Nikl . Borhidai, Steph. Fileki, Mich. Paulovics, wiens lijk in zee geworpen werd, en Steph. Szilvasi.

De overgeblevenen smeekten hun geloofsgenoten zowel in het vaderland als in de vreemde, waaronder verscheiden vorsten, in brieven om hulp. Zij schreven de 18de Januari 1676 aan de Geneefse Kerk en hare opzieners, en dankten hen voor hun deelneming en voor de collecte, die zij - zoals zij schreven - nog niet ontvangen hadden.

Buitengewoon veel moeite gaven zich in het belang der lijdenden de, te Napels wonende algemeen hooggeachte en rijke burgers Georg en Philipp Welz, die geen middel onbeproefd lieten, om de gevangenen te verlossen.

De gezant van de Republiek der Verenigde Nederlanden, de heer Hamel Bruininx, die te Wenen gevestigd was, diende in het jaar 1675 bij Keizer Leopold een memorie in waarin hij de onschuld der Protestantse predikanten aantoonde. Ook de Keurvorst van Saksen drong bij het Hof te Wenen in krachtige bewoordingen op de vrijlating der gevangenen aan (10 December 1675). Niet minder krachtig kwam ook de Engelsche koning Karei II bij de Keizer het belang der lijdenden bepleiten. Ten gevolge van het nadrukkelijke optreden der genoemde Mogendheden liet de Keizer in Januari 1676 de zaak der gevangenen opnieuw onderzoeken.

7. MICHEL ADRIAANSZ. DE RUYTER BEVRIJDT DE GALIJSLAVEN

Ondertussen was de 18e December 1675 een Nederlandse vloot onder aanvoering van de vice-admiraal Johan de Haan de haven van Napels binnengelopen. De admiraal zond zijn scheepsprediker Viret naar de gevangenen af. Toen deze tot hen was toegelaten, verzocht hij hun, overeenkomstig de opdracht van de admiraal, hem aangaande tien punten nauwkeurig inlichting te geven, "opdat hij onder Gods bijstand en door de genade van Christus met des te beteren uitslag hun bevrijding zou kunnen bewerken". Deze punten luiden aldus:

- 1°. Waarom heeft men u vóór uwe gevangenschap bijeengeroepen?
- 2°. Geschiedde dit bijeenroepen op bevel van de Keizer, of van iemand anders, en van wien dan?
- 3°. Wanneer geschiedde dit?
- 4°. Van welke misdaad zijt gij beschuldigd, en waarom zijt gij gevangengezet?
- 5°. Hoe zijt gij uit de eerste gevangenschap in deze ellende op de galeien gekomen?
- 6°. Zijt gij tot deze straf door de Keizer, of op een andere wijze veroordeeld?
- 7°. Zijt gij tot deze slavernij verkocht geworden, en, zo ja, tegen welke prijs?
- 8°. Hoe heet elk uwer, en in welke stad of op welk dorp was hij zielzorger?
- 9°. Bekommeren uw broeders in Hongarije zich volstrekt niet om u, of doen zij iets voor uw bevrijding?
- 10°. Welk middel acht gij op 't ogenblik het beste, om de vrijheid en uw vroegere waardigheid te herkrijgen? 1)

Op deze vragen gaven de door de ellendige, vernederende en jammerlijke gevangenschap uitgeputte predikanten zulk een krachtig, overtuigend en bevredigend antwoord, dat de viceadmiraal met enige officieren en de scheepsprediker de onderkoning bezocht, ten einde de vrijlating der gevangenen te bewerken. De onderkoning ontving hen vriendelijk en gaf een zo bevredigend antwoord, dat de scheepsprediker zijn broeders op de galeien vol blijdschap de tijding kon brengen, dat hun boeien binnen drie dagen geslaakt en zij uit al hun ellende bevrijd zouden worden. Maar wat gebeurde er?

Onverwachts kwam het bevel, dat de vloot, wegens de met Frankrijk dreigende oorlog, terstond de haven moest verlaten. Door deze gebeurtenis was aan alle hoop op verlossing de bodem ingeslagen. Onze gevangenen bleven ook verder in de boeien. De ure van hun bevrijding was echter niet ver meer.

Het gelukte hun, een smeekschrift aan de admiraal, de wereldberoemde zeeheld **Michiel Adriaanszoon de Ruijter** ("Belgii invictus Pericles", d. i. De onverwinnelijke Nederlandsche Pericles, zoals Heidegger hem noemt), te doen toekomen.

Met diepe ontroering las deze het geschrift; daarop schreef hij terstond aan de koning van Napels, en beval bovendien de zaak in de belangstelling van de Hollandse gezant Van Daalen en de edelen G. Welz aan. Hierop werden de stukken, welke op de gevangenen betrekking hadden, aan het Koninklijke Gerechtshof te Napels toegezonden.

Een nauwgezet onderzoek spraken de Senatoren de 22e Januari 1676 het volgende oordeel uit: "dat de thans gevangen zittende predikanten en leraars onschuldig waren, en onverwijld in vrijheid gesteld moesten worden".

In weerwil van deze uitspraak moesten de gevangenen nog 20 dagen lang hun boeien dragen. De eer van de bevrijding der ongelukkigen komt aan de Regering der Verenigde Nederlanden en de wijd vermaarden, onvergetelijke De Ruijter toe. Beiden waren in het bijzonder werkzaam voor de Hongaarse predikanten. Toen echter

verschillende pogingen, om de predikanten te bevrijden, schipbreuk geleden hadden, kwamen zij tot de overtuiging, dat, wilden zij hun doel bereiken, het noodzakelijk was, rechtstreeks en handelend op te treden. Dit had ten gevolge, dat De Ruijter, toen hij, om de Spanjaarden te helpen, ingevolge een bevel der Staten, naar Sicilië moest, de voorgenomen reis uitstelde en de haven van Napels binnenliep.

Reeds de 11e Februari 1676 gelukte het hem, de 24 martelaars in vrijheid te doen stellen.

Geen pen is in staat, de blijdschap te beschrijven, welke de predikanten smaakten, toen hun boeien geslaakt waren. Zij hieven de handen ten hemel en dankten, dankten onder tranen, maar nu van vreugde, de Heere hun God voor deze redding en verlossing. Toen zij de Hollandse boten betraden, om op het schip van de vice-admiraal De Haan over te gaan, zongen zij vol geestdrift uit de 46ste Psalm:

De Heer, de God der legerscharen,

Is met ons, hoedt ons in gevaren.

De Heer, de God van Jakobs zaad,

Is ons een Burg, een Toeverlaat, -

en bovendien nog Psalm 124 en 125.

Aan boord van het schip gekomen, verkwikten zij zich met spijs en drank, verenigden zich in het gemeenschappelijk gebed, en zongen daarna de 116e Psalm. De volgende dag (12 Febr.) werden zij aan de admiraal De Ruijter voorgesteld, die hen met de meeste vriendelijkheid ontving. Zijn edel karakter blijkt uit de woorden, die hij tot de bevrijde predikanten richtte: "Van al de overwinningen, mijn leven lang op de vijanden behaald, is deze, waardoor ik onschuldige dienaars van Christus aan het ondraaglijkste juk heb ontrukkt, zeker de grootste".

Toen de predikanten hem danken wilden, wees hij allen dank van de hand en verklaarde: "Dankt uw God! Ik heb niets gedaan, dan hetgeen ik schuldig was!"

De grote zeeheld liet de bevrijden op zijn eigen kosten door de edele G. Welz behoorlijke klederen verschaffen, nam hen bij zich aan boord, en zond hen later met een Engelse vloot naar de Nederlanden. Van de predikanten bleven de Gereformeerden een tijd lang in Holland, de Luthersen trokken naar Duitsland, vervolgens reisden zij, met de uit de gevangenschap te Buccari bevrijde vijf geloofshelden, naar Zwitserland.

Na de bovenvermelde edele daad, die door de Hongaarse Protestanten ook ten huidigen dage nog met dankbaarheid herdacht, leefden de voortreffelijke vlootvoogden De Ruijter en De Haan niet lang meer. De eerstgenoemde werd de 23^e April in de zeeslag bij Palermo zó zwaar gewond, dat hij enige dagen later (29 April) de geest gaf; de viceadmiraal de Haan sneuvelde de 2^e Juni van hetzelfde jaar eveneens in de tegen de Fransen gevoerden oorlog bij Sicilië. Hun namen zullen echter in de herinnering der Hongaarse Protestanten voortleven.

Zie voor uitvoerige correspondentie:

**De martelaars der protestantsche kerken van Hongarije, in de 17^e eeuw.
Gedenkschrift hunner hevige vervolging door de Jezuiten, voorbeeldige
standvastigheid en eindelijke verlossing.**

Door J.P. Sprenger van Eijk, predikant te Rotterdam.

Te Dordrecht bij H. Lagerweij, 1845

www.theologienet.nl rubriek Kerkgeschiedenis

Verlossing van de martelaars van de Gererormeerde Kerk van Hongarije, in de 17^e eeuw.

Overgenomen uit:

Het leven en bedrijf van den Heer Michiel de Ruiter

Hertog, Ridder, enz. Luitenant Generaal van Holland en Westfriesland.

Beschreven door Gerard Brandt.

Te Amsterdam, Voor Wolfgang, Waasberge, Boom. Van Someren en Goethals.

1685

Blz. 930 folio

... In die tijd toen 's lands vloot in de baai van Melasse aankwam, ontving Theodorus Westhovius, predikant op het schip van De Ruyter, 2 Latijnse brieven van Napels, geschreven uit naam van enkele Hongaarse predikanten; te kennen gevende dat zij, 23 in getal, alleen ter zake van de godsdienst te Napels op de galeien zaten en als slaven werden behandeld en dat nog 3 van hun ambtgenoten op de Spaanse galeien in gelijke omstandigheden waren opgesloten; en met veel beweeglijk reden aan hem verzoekende, dat hij medelijden met hun wilde hebben, hun nood de heer de Ruijter voordragen en hun verlossing bewerken.

De heer De Ruyter, hun bede verstaan hebbende nam volgens zijn medelijdende aard, terstond hun zaak ter harte. Hij beval zijn predikanten de 3 die in hun schrijven gemeld werden, in de galeien op te zoeken; maar hij kon niemand vinden. Zij werden echter geloochend en voorts naar Napels verzonden.

Toen zond hij zijn secretaris van de Poort met de predikant Westhovius aan de onderkoning van Sicilië, om door hem te verzoeken dat zijn Excellentie ter gunste van hem, voor die Hongaarse predikanten aan de onderkoning van Napels wilde schrijven, opdat ze van hun banden mochten ontslagen worden.

Hij antwoordde, dat hij een ter liefde van de Admiraal de Ruyter op zulk een ernstige en krachtige wijze zelf zou schrijven alsof het voor zijn eigen broeders was geweest.

Ook schreef de heer De Ruyter meteen aan de onderkoning van Napels, met hetzelfde doel. De brieven werden gelijk afgezonden.

De onderkoning toonde doorgaans grote genegenheid tot de Hollanders en zond de 23e december 1675 een verering van verversing aan boord van de Ruyter ten behoeve van de ganse vloot; bestaande in een groot getal van ossen, vaarzen, schapen, hazen, suikerbroden en confituur.

Op diezelfde dag riep de heer De Ruyter al de kapiteins aan zijn boord en bevelende zich op het eerste zich zeevaardig te houden om zee te kiezen. Hij had toen ook de

generalen der galeien aan boord en deed aan hen verscheiden voorstellen om iets op Messina te water en te land te ondernemen.

Maar zijn antwoordden dat ze ten aanzien van het krijgsvolk te lande geen besluit konden nemen dat zulks aan de onderkoning behoorde.

Hij zond daarop nog na de middag de Schout-bij-nacht Verschoor, de kapitein Berkhout, de Graaf van Styrem nevens zijn secretaris Van der Poort in de stad om met de onderkoning te overwegen en te overleggen wat nu met 's lands vloot ten spoedigste behoorde en moest ondernomen worden. En meteen sterk aan te houden teneinde dat men 's lands vloot zoveel Spaanse Koninklijke oorlogsschepen en galeien als mogelijk was zou toevoegen om te meer schrik te maken, indien hem een grote vijandelijke macht der zee kwam te ontmoeten.

Dit werd met de krachtigste beweegreden voorgesteld en aangewezen van hoe groot gewicht en noodzakelijkheid dit was. Ook verhaalden zij wat voor slagen dat de heer de Ruyter aan de generaals der galeien had gedaan tot afbreuk van de weerspannige Messinezen.

Men overwoog de zaak en de reden zonder dat de onderkoning daar enig besluit opnam, voor omtrent het einde van de maand en van het jaar.

Ondertussen werden de schepen die bij de vice-admiraal De Haan waren met groot verlangen verwacht. Na de middag bracht de commandeur Wijbrand Barenentszoon een Engels schip in de baai van Melasse, met tarwe geladen, komende uit de Golf van der Venetië en willende, zoals de schipper zei naar Guinea. Doch het schip was 4 mijl van het eilandje Strombolie door de kapitein Meegang aangehaald.

Toen verstond men uit enig vaartuig van Palermo dat de vice-admiraal De Haan daar daags tevoren met 11 schepen was aangekomen.

De volgende dag kwamen de kapitein Meegang en Uitterwijk in de baai en de kapiteinen Graaff Van Styrem, Jan van Abcoude en Joris Andringa en de commandeur's Wilmerdonk en Walop werden weer gezonden om insgelijks omtrent Strombolie en de kaap Lanbrone af en aan de tijd van 3 dagen te kruisen; en enige merkelijke vijandelijke macht gewaar wordende op 's lands vloot te wijken.

Ter zelfde tijd ontving de heer De Ruyter een brief van Don Andrea d'Avola. Prins van Montesaricho de 22^e geschreven waarbij hij, in plaats van volgens de Ruiters verzoek zich met de Spaanse schepen naar Melasso te begeven, enz. enz.

Van verschillende kanten werd veel tegenwerking ondervonden die uitvoerig worden beschreven.

Op de 1e januari 1676 geeft het journaal van De Ruyter onder meer de volgende informatie.

Blz. 933

De vice admiraal De Haane bracht verscheidene klachten en smeekbeden van de Hongaarse predikanten bovengenoemd, van Napels die hij de heer De Ruyter ter hand stelde. Alsook een brief van een resolutie van de heren Staten-Generaal hun aangaande geschreven en genomen, met de bijlagen; en een brief van de heer Abraham Malapart, resident te Frankfurt, te Basel geschreven. Welke stukken en de geschriften hier worden ingevoegd opdat men de gelegenheid van de ganse zaak en de ellende van die ongelukkige predikanten te klaarder zou mogen zien. Een de Staten-Generaal der verenigde Nederlanden.

Edele, gestrengde, vrome, lieve, getrouwe,
Wat wij hebben geresulteerd aangaande de gevangenen Hongaarse predikanten zult U wel hebben te vernemen uit de hier achteraan volgende resolutie, heden in onze vergadering genomen, waarnaar Uw E. zich zult hebben te reguleren; en ons daartoe verlatende, bevelen U E. in Godes heilige protectie.
In Den Haag, de 11e november 1675.

Ter ordonnantie van de hoogmogende Heeren Staten-Generaal.

Extracten uit het register der resolutien van de hoogmogende heren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden.

Lunae, de 11e november 1675.

Ontvangen een missive van de Resident Hamel Bruyninckx, Geschreven te Weenen gemaakt de 27e Oktober laatstleden, geadresseerd aan de Griffier Fagel houdende een korte Deductie van hetgeen hij resident in de zaak van de Hongaarse predikanten hadden gedaan en verricht. Waarop gedelibereerd zijnde, is goedgevonden en verstaan dat kopie van de voorgeschreven missive gesteld zal worden in handen van de heere van Heukelom en andere haar Hoogh-Mogende gedeputeerden tot de buitenlandse zaken, om te anticiperen, examineren, deretroactanaa, na te zien en van alles alhier ter vergadering een rapport te doen. Dat voorts extracten uit de voorgeschreven missive mitsgaders kopie van de missive van de voornoemde president Hamel Bruyninckx geschreven te Weenen, de 22e september leest leden in de notulen van de 4e oktober en laatstleden breder vermeld alsmede kopie van de missive van den resident Malapert geschreven te Basel, de 19e oktober laatstleden en in de notulen van de 30 ste der voorgeschreven maand gementioneert, beide het voorgeschreven subject concernerende zal worden gezonden aan de Luitenant Admiraal de Ruyter om daaruit de miserabele en droevige staat der Hongaarse predikanten kunnen afnemen en dat dezelve daar nevens zou worden aangeschreven, alle bedenkelijke en meest krachtige devoiren en goede officien bij den Heere prins de Montesarchio, commandeerde de Spaanse galeien en alom daar zulks van vrucht zal wezen, onophoudelijk aan te wenden teneinde de voorgeschreven Hongaarse predikanten van de galeien verlost en een volkomen vrijheid gesteld mogen worden; zonder daarvan enigszins in gebreke te blijven, geconsidereert haar Hoogh-Mogende de voorgeschreven zaak ter harte gaat en die ten hoogsten ernst is; ook haar Hoogh-Mogende berichtende dat bij hem dezen aangaande zal wezen geëffectueerd; en zal den geschreven brief aan de voornoemde luitenant-admiraal met de bijlagen van dien gezonden worden aan de consul van Daalen tot Napels met last en order om dezelfde spoedigste op bekwaamste en zekerste manier de voornoemde luitenant admiraal De Ruyter toe te zenden.

E. van Bootsma

Accordeert met het voorgeschrevene register

H. Fagel

Vervolgens werd in de levensbeschrijving van De Ruyter een brief gekopieerd van de Resident Hamel Bruyninckx aan de Heeren Staten generaal. Blz. 934

Zie voor Bruyninckx: [HUNGARIAN STUDIES 2. No. 1. Nemzetközi \(1986\) - EPA http://www.epa.hu/](http://www.epa.hu/)

... Ironisch genoeg, de hele onderhandelingen zowel de Imperialisten en de Hongaren wantrouwde de Anglo - Nederlandse mediators, George Stepney en Hamel-Bruyninckx; de Hongaren vanwege hun bondgenootschap met de Habsburgers en de Imperialisten omwille van hun geloof, wat niet ongegrond is, van de geallieerde partijdigheid voor de Hongaren

Brief van de resident Hamel Bruyninckx aan de Heren Staten generaal.

Hoogmogende heren
Mijne Heren.

Ik kan niet onderlaten Uw Hoog. Moog. en de op het serieus 't en krachtigst te verzoeken en te bidden om Christus' wil, haar barmhartige reflectie in te nemen op de miserabele toestand van de arme, bedroefde en vervolgte predikanten in Hongarije die hun toevlucht tot u Hoog. Moog. met hun verzoek en smeekschriften hebben genomen en mijn voorspraak bij dezelve hebben verzocht, teneinde zij van hun banden en slavernij die zij in de gevangenis en op de Napelse en andere galeien lijden en uitstaan moeten, mogen worden verlost.

Het zal u Hoog. Moog. noch wel indachtig zijn, hoe dat dezelfde de Heer Heemskerk en mij een geruime tijd geleden gelast en bevolen hebben gehad, voor de Hongaarse predikanten bij zijn Keizerlijke Majesteit te intercederen en ook tot dien einde brieven aan zijn Majesteit toegezonden hebben gehad. Maar alzo die geclausuleerd waren dat u Hoog. Moog. niet voor de rebellen, maar voor de onschuldigen en onnozele pretendeerden te intercederen, zo is men zeer vaardig geweest ons tegemoet te voeren, dat zij alle rebellen waren volgens hun eigen confessie en de bewijzen die haar daarvan hadden overwonnen; zulks dat wij ons daar door gevonden verstoken van alle hoop, van 't geringste in hun fauteur bij zijn Keizerlijke Majesteit, die van die opinie vooringenomen was, te zullen optineren; hetzij dan dat men hun onschuld aanwees en klaar en naakt ontledigde, dat de procedure in Hongarije tegen de Evangelischen wel hun pretext houden in 't pont van rebellie, maar inderdaad alleen aangezien waren om de Evangelische Religie in Hongarije te vervolgen en uit te delgen.

Dat in het bijzonder de Evangelische predikanten aan de gepretendeerden rebellie geenszins schuldig, maar ten enenmale onnozele waren. Dat men zijn Keizerlijke Majesteit bij sub- en opreptie misleide en kwalijk informeerde alsof zij de rebellie bekend en daarvan overwonnen waren.

Maar mijn onbekwaamheid hieromtrent aanmerkende zo in mijzelf en als door gebruik van volkomen informatie en gelegenheid om die te bekomen, zo heb ik zoo ras met mijn voorgenomen deductie niet vaardig kunnen zijn als ik wel gaarne gezien en gewent had.; Ook de somtijds gedespereert die ten einde te zullen kunnen brengen. Maar door Gods genade moet scheppende ben ik zover gekomen dat ik u Hoog. Moog. eerstdaags mijn deductie verhoop te zullen kunnen toezenden en mits deze dezelve durven verzekeren, dat u Hoog. Moog. de onschuld van de Evangelische Hongaarse predikanten en in het bijzonder van de Gereformeerde of Zwitserse confessie in hun deliberatien ondertussen vrij mogen supponeren en haar conclusien onbeschroomd daarop mogen nemen, om de voorgeschreven arme, bedrukte, beroofde, vervolgte, onnozele en onschuldige predikanten door de uiterste vigeur te verlossen en ook te beschermen, is 't nood naar dat alle minnelijke en matige en zedige interceptie en

interpellatie niet zouden mogen helpen, bijaldien de vergadering daartoe zou kunnen verstaan.

Ik geef u Hoog. Moog. onderdanig te bedenken of mijn gedachten niet bekwamelijk met hoop van succes in 't werk zouden kunnen en dienen te worden gesteld, namelijk dat haar Hoog. Moog. hier te Hove en aan 't Hof te Madrid, nevens brieven aan de respectieve Majesteiten op 't vriendelijkste en niet minder serieus en krachtigste zouden verzoeken en doen negotiëren dat men alle noch gevangene en verzonden Gereformeerde predikanten op de galeien herwaarts en derwaarts in hun handen zou willen overgeven om in en onder hun staat zolang te mogen verblijven totdat zijn Keizerlijke Majesteit haar onschuld aangewezen zou zijn, alzo hier door de predikanten bij provisie uit de banden en ijzers, ellenden en slavernij, zouden worden verlost; daar 't anderzins zeer langzaam mee toe zal gaan en veel geen einde van zullen zien als met de dood; alzo ook op dit fundament en deze vertroosting, met de aanwijzing van hun onschuld voortgegaan zou kunnen worden en doordien de Staat daar door geen bezwaarnis anders gegeven of veroorzaakt zal worden, als die de barmhartige en vrome harten vrijwillig met vreugde en zeer gaarne zullen dragen, volgens de orde en opzicht daaromtrent te beramen. Behalve dat u Hoog. Moog. hierdoor een aangename offerande aan God en onzen Heiland en Zaligmaker Jezus Christus (die hen zo genadiglijk uit de jongste dreigende gevaren hebben verlost) tot troost, blijdschap en verkwikking van d' ingewanden alle gelovigen en versterking van de dwalende schapen van Christus in Hongarije zonder tijdelijke herder en opziener, ook zonder twijfel tot vermeerdering van Gods genade en zegen over derzelve ganse staat en allen en een iedere ingezetene in het bijzonder, zullen komen te bewijzen.

God te bewege u Hoog. Moog. barmhartige harten tot meedogendheid over de voorgeschreven benauwde, bedroefde bekommerde en vervolgde harten van welkers benauwdheid en droefheid ik een waarachtig getuige ben voor God mijnen Vader en een Zaligmaker Jezus Christus; voor dewelke ik ook getuigenis geeft van hun onschuld naar een rijp en alle mogelijke onderzoek in oprechtheid mijns geloofs en geweten, waarvan ik u Hoog. Moog met den eersten breder zal verzekeren, door een pertinente communicatie van mijn ondervinding en arbeid.

Hiermee Hoog. Moog Heren, etc.

Weenen, de 22e september 1675.

Getekend Hamel Bruyninckx.

De Keizerlijke Majesteit is wellicht bedoeld de Habsburgse Keizer Leopold I.

Hij werd kroonprins op 9 juli 1654 door de dood van zijn oudere broer, Ferdinand IV, en heerste als Rooms-Duitse keizer van 1658 tot 1705. Leopolds heerschappij werd gekenmerkt door militaire successen tegen het Ottomaanse Rijk in de Grote Turkse Oorlog door zijn grootste generaal, prins Eugenius van Savoye, waaronder bij Szentgotthárd, Wenen, Mohács en Zenta. Tegen het einde van de oorlog had de Habsburgse monarchie Transsylvanië en een groot deel van Hongarije geannexeerd.

Leopold staat ook bekend om zijn conflicten tegen Frankrijk in de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog. In de Spaanse Successieoorlog had hij gehoopt om het Tweede Partitieverdrag af te dwingen, die de Spaanse troon toewees aan zijn zoon, aartshertog Karel. Leopold deed het zeer goed in deze oorlog, en de Habsburgse monarchie behaalde beslissende overwinningen.

Brief van den resident Hamel Bruyninckx aan de Griffier H. Fagel.

Weledele, gestrenge Heer,

De 24e dezes heb ik de Heer Hofkanselier overgeleverd mijn deductie aangaande de predikanten in Hongarije, met verzoek om die te lezen en zijn Keizerlijke Majesteit te behandigen. Zijn Excellentie heeft mij het lezen versproken, doch het overleveren niet. Ik presumeer dat hij het eerst heeft willen lezen eer hij het overleveren op zich heeft willen nemen; daar ik hem geen ongelijk in kan geven.

Ik heb hem ook bekendgemaakt, dat ik een brief van haar Hoog. Moog. Heb aan zijn Keizerlijke Majesteit, over het subject van de predikanten in Hongarije. Doch dat die wat oud van datum is, doordien ik het overleveren heb gediffeert gehad, totdat ik mij over de onschuld of schuld der predikanten had geïnformeerd, volgens de order van haar Hoog. Moog. Dewijl haar intentie niet was noch alsnog is, voor de schuldigen aan de rebellie te intercederen, maar voor de onschuldigen. Dit informeren heb ik hoog nodig geacht om te interceptie van haar Hoog. Moog niet alleen kracht te doen hebben, maar ook de kwaadwilligen alle middelen te benemen van haar Hoog. Moog interceptie, zowel als die van alle andere koningen, en keurvorsten te illuderen, door het voorgeven van dat de Hongaren rebellen waren, om een ieder daarmee af te spijzen Amma gelijk zij de Heer Ambassadeur Oxenstiern en alle andere Deense, Brandenburgse, Lunenburgse etc. Ministers de facto daarmee afgespijst hebben.

Bruyninckx vervolgt zijn uitvoerige brief en gaat vervolgens verder om op 4 punten – met kennis van zaken - uitleg van zaken te geven.

Ten 1e dat de vriendelijke interceptie van de Staten van de Verenigde Nederlanden om de onschuldige predikanten te verlossen het Koninklijk recht niet benadeeld worden.

Ten 2e dat de vervolging van de religie in Hongarije in voor de Erflanden en de gehele christenwereld zeer schandelijk, gevaarlijk en onbetamelijk is.

Ten 3e dat het vonnis van Presburg [thans Bratislava] een loutere vervolging van de predikanten is, niet wegens oproer of rebellie maar zuiver om de Evangelische Religie.

Ten 4e dat de evangelische predikanten in het jaar 1674 voor het gerechtshof van Presburg verschenen zijn en dat er geen bewijs van kwaadwilligheid en oproer is bewezen, maar hun onschuld is bewezen.

Daarna citeerde hij Paulus Prasesius, bisschop van Polen, wat een heel duidelijk verslag biedt van de oorzaak waarom de Hongaren rond het jaar 1604 van de Duitse Keizer zijn afgevallen.

Historisch gezien is het een helder betoog van zaken die men niet gemakkelijk in historieschrijvers aantreft.

Bruyninckx ondertekent te Weenen de 27e oktober 1675.

Brief van resident A. Malapert.

Hoogedele gestrenge heer

Mijn heer, etc

Ik neem de vrijmoedigheid van de arme gevangen Hongaarse predikanten die te Napels op de galeien in de uiterste misère en slavernij leven, uw Hoog. Ed. mits dezen indachtig te maken.

Verscheiden droevige en lamentebele brieven van deze onnozele mensen heb ik niet zonder tranen, gezien. Op de 5e september resteerden nog te Napels 27 van de 41 die men met de keizerlijke militie uit Hongarije heeft gevoerd. Zes, van honger, dorst, slagen en door de ijzeren banden afgemat en jammerlijk verwond, heeft men niet langer kunnen meeslepen, maar achter moeten laten. Twee andere stokoude lieden, van honger en kommer gevatigueert, hebben de loop van hun leven dichtbij Napels geëindigd.

Drie hebben zich met de vlucht gesalveert en de resterende heeft men (geschoren en gekleed naar de manier van Moren en Turken) op de galeien gezet, daar ze in de uiterste misère dagelijks de dood voor ogen zien en door dezelve hun verlossing hopen, gelijk ook op de 2e juli laatste leden drie op de galeien dit droevig leven met het gelukzalige hebben verwisseld.

Ik werd om Gods barmhartigheds wil verzocht, haar Hoog. Moog. dit alles te remonstreren en dezelve tot prompte en spoedige hulp te bewegen; en verzoek derhalve u Hoog. Ed. met behoorlijke respect, deze zaak naar zijn bekende ijver, tot Gods eer te behartigen.

Waarmee hoog. Edele, Gestrenge, Heer etc.

Basel, de 19e oktober 1675.

Getekend A. Malapert.

Daarna volgt een brief van resident Malapert aan de Luitenant admiraal de Ruiter

Hoog edele gestrenge manhaften heer.

Mijn Heer.

Onder al de uitstekende kwaliteiten waarmee Uw Hoog. Edele begaafd is, kan men met recht de eerste rang geven de ijver tot Gods eer en tot foulagement van Zijn kerk, die in deze wereld altijd is militerende en niet als in de hemel met haar Zaligmaker zal triomferen in alle eeuwigheid.

Na deze aanspraak doet Malapert een zeer uitvoerige uiteenzetting van de gevangen predikanten.

Aan het slot spreekt hij een gevoelige bede uit tot de Allerhoogste om de Ruiter kracht en voorspoed te verlenen in het verlossen van de predikanten.

De brief is ondertekend Basel de 23e oktober 1675.

Pag. 942. De geschiedschrijver Brand vermeld het volgende:

De luitenant admiraal de Ruiter deze brieven en geschriften gelezen hebbende besloot zijn uiterste best voor die Hongaarse gevangen predikanten te doen gelijk hij reeds was begonnen en stelde verder orde op zaken. Enzovoort

... De Ruiter is van voornemen om het nauw van de Faro te passeren op 1 januari 1676. [Faro ligt in Algarve in het zuiden van Portugal]

Hij gaat met 's lands vloot van Melasso onder zeil. [in Italië]

Koerst daarna naar Messina. [Stad in het noord-oosten van Sicilië.]

2 januari veroveren de Spanjaarden Ibisso.

De Ruiters onderhandelt met de Spaanse Koning via de Onderkoning van Napels Markies de Los Velez.

[De Ruiters beschermen Napels, de stad en het gelijknamig landschap, die behoren bij het Rijk van de Spaanse Monarchie, tegen de Franse Overheersing.

De **Frans-Nederlandse Oorlog** (1672-1679) begon toen Frankrijk onder de Zonnekoning Lodewijk XIV, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnenviel wegens zijn streven naar natuurlijke grenzen. De Republiek schitterde in de Hollandse beginfase (1672-1674) van de strijd toen ze de Franse en Engelse vloeden afweerde in de Derde Engelse Zeeoorlog, en uiteindelijk de Franse, Keulse en Münsterse inval terugvloede.]

Op 3 januari ontving de Ruiters een brief van de koning van Spanje via de Onderkoning van Napels. [De Ruiters verdedigen de gebieden van de Spaanse koning tegen de Fransen]

Op 4 januari in krijgen men tijding dat de Franse vloot in aantocht is.

De 6e januari krijgen men opnieuw tijding van de komst van de Franse vloot die zij de 7e januari in 't gezicht krijgen.

De Ruiters poogt de Franse vijand te benaderen. Het gevecht wordt tot de volgende dag uitgesteld. De Ruiters vermaant de zijnen tot het betrachten van hun plicht.

De ruiters krijgen bekommernis ziende dat de Franse vloot veel sterker was dan de zijne. Evenwel blijft hij bij zijn besluit om de vijand te bevechten. De Hollandse vloot wordt in 3 eskaders verdeeld

Op 8 januari begint de zeeslag tussen Stromboli [vulkaaneiland van Italië] en Salino. [Salina is een van de Eolische Eilanden in Italië.]

Het wordt een vreselijk en verwoed gevecht, waarvan de Ruiters aan de Heren Staten schreef dat hij in al zijn leven nooit scherper strijd had bijgewoond. Nadat men 3 uur had gevochten met grote schade van mensen en schepen beval de Franse generaal de Du Quesine dat hij een brandend schip op de Ruiters zou afzenden. Doch dit schip werd afgeschoten en door de kapitein verbrand. Een tweede brander wordt masteloos geschoten en door het volk aangestoken. Een derde Franse brander wordt in de grond geschoten. De strijd werd van 2 kanten zeer hevig gevoerd.

De Ruiters zei: ik moet met waarheid zeggen, dat deze Franse koningsschepen zich zeer mannelijk hebben gedragen. Onder het groot getal doden en gewonden werd ook de schout-bij-nacht Verschoor gedood.

Een belangrijk schip werd lek geschoten waarna men alle moeite deed om het lek te stoppen. Het schip werd naar Palermo [hoofdstad van eiland Sicilië] gesleept, maar zonk onderweg.

In de nacht daarna werd met grote vlijt gewerkt om de vloot opnieuw strijdbaar te maken.

De 10e januari ontving de Ruiters een brief van de Prins van Montesarchio met 9 Spaanse koningsschepen die zich bij hem voegde.

De prins zond een briefje aan de Ruiters waarin hij zijn steun betuigt en onderschrijft deze met de woorden: *uw grootste dienaar en vriend, die uw handen kust,*
Don Andrea De Avalos.

De avond van de 10e kreeg men de Fransen opnieuw in het gezicht. De Ruiters trachtte slag te hervatten.

Hij roept de 12e januari in zijn krijgsraad bijeen. Daarop volgt een beraadslaging van de Spaanse en de Hollandse krijgsraad samen. Men besloot af te varen naar de kaap van Melasse. [Italië]

De Hollandse en Spaanse krijgsraad besluit een gevechten te vermijden en naar Palermo te zeilen.

Op 14 januari dag ontving de Ruiters een brief van de Onderkoning van markies de Villa Franca

De onderkoning verzoekt hulp van de Ruiters en dat hij nog een weinig tijd bij Sicilië zou verblijven. Maar de Ruiters was van mening dat hij beter kon vertrekken.

19e januari. Tegelijk komt bericht van de Franse vloot die het gehele eiland van Sicilië omzeild en eindelijk te Messina komt op 20 januari.

21 januari besluit de Ruiters naar Holland te vertrekken en laat het de Onderkoning weten. Hierna volgt een zeer uitvoerig verslag van de correspondentie tussen de Ruiters en de markies van Villa Franca, onderkoning van Napels.

De Ruiters gaat met zijn vloot naar Melasse op 21 januari de volgende dagen zendt en ontvangt hij brieven van diverse in hooggeplaatste personen onder andere van de Nederlandse consul Van Dalen in verband met mededeling aan de Staten-Generaal.

31 januari zendt de Ruiters 5 schepen naar Livorno. [Havenstad aan de Ligurische zee]

De 4e februari komt hij omtrent het eiland Gorgona. [Eiland aan de westkust van Italië]

's avonds ontving hij een brief van zijn hoogheid de prins van Oranje die geschreven was de 19e december 1675. Met kennisname dat de 6 maanden die hij gekregen had voorbij waren en evenwel er nog 6 maanden aan toegevoegd kunnen worden, in overleg met de Staten.

De 4e februari besluit de Ruiters weer naar Napels en Sicilië terug te keren.

Bladzij 962.

10 februari komt de Ruiters bij het eiland Ischia en voor de golf van Napels. Hij maakt zijn komst door een brief aan de Onderkoning van Napels bekend. Hij komt voor de stad Napels en wordt de andere dag, 11 februari van de onderkoning verwelkomd.

Hij voert een gesprek met de Onderkoning teneinde dat hij de Hongaarse predikanten van hun slavernij mocht ontslaan. De onderkoning van Napels staat zijn verzoek toe.

De onderkoning keerde zich tot de Ruiters met deze woorden:

Welnu Mijnheer, wie zou zulk een admiraal die de beschermer en behouder is van deze landen en daar wij zozeer aan zijn verplicht iets kunnen weigeren?

Ik zal ze dan om uwentwil doen ontslaan; doch onder voorwaarde, dat gij ze op de vloot zult houden en niet onder het gebied van mijn koning of van de keizer aan land zult laten zetten. Opdat zij niet wat ergers overkomen. Ik zou hen dan niet kunnen beschermen, en doet dit nu zonder last. Maar ik meen dat ik mijn koning met u dit in te willigen, al is het zonder zijn verlof, een dienst doe. Daarom heb ik hetgeen gij zo ernstig verzoekt niet willen weigeren. Hun vrijheid is u geschonken.

De Heer de Ruiters bedankte daarop de onderkoning en zei, dat hij zijn predikant terstond zou zenden om hen af te halen. Dit stond de onderkoning toe en beloofde orders te zullen stellen teneinde dat men ze zijn predikant zou overgeven.

Hij was zo haast niet van boord vertrokken of de predikant Westhovius, vergezelschaft met een predikant van de vice admiraal De Haan, Aegidius Viret, voer met 3 sloepen naar de galeien haven en verzocht zich, naar het Hof begevende aan zijn Excellentie, dat men de gemelde Hongaren in zijn handen zou stellen.

Toen gaf de onderkoning terstond bevel aan de prins van Piombino, de generaal der Napelse galeien, dat hij ze zou ontslaan. En daarop zich met zijn gevolg naar de galeien begaf en de predikant Westhovius 23 Hongaarse predikanten toetelde die men die avond nog op het schip van den vice admiraal De Haan bracht.

De volgende dag haalde de gemelde Westhovius nog een Hongaars predikant uit het slaven gasthuis, daar hij ziek en aan een zware keten besloten lag; en nog 2 uit een gevangenhuis.

Dus werden deze predikanten tot 26 in getal onder de welke 3 Rectoren of bestuurders van scholen waren, ten laatsten uit hun bange slavernij, die zijn nu meer dan 9 maanden, sedert de 8e mei van het voorleden jaar, op de Napelse galeien hadden geleden, door de voorspraak van de heer de Ruiters verlost.

Ze kwamen in een jammerlijke gestalte in de Hollandse vloot met verscheurde kleren halfnaakt, met uitgemergelde lichamen, afzichtelijk door builen en wonden; zodat men ze niet zonder mededogen kon aanschouwen. Temeer omdat daaronder waren mannen grijs van ouderdom die door hun deftig, bleek een vervallen en gelaat, eerbied en erbarming verwekten.

Ter gedachtenis van hun volstandigheid in het uitstaan van zoveel ellende om de belijdenis van hun godsdienst met geduld verdragen, zal ik de lijst van hun namen hier invoegen en ten eerste die de Gereformeerde Religie beleden, te weten:

Stephanus Kallai, Johannes Szomodi, Stephanus Bátorkessi, Franciscus Foris Ottokosci, Johannes Jablonczai, Basilius Köpeci, Georgius Alistali, Johannes Ujvári, Stephanus Ladmoci, Stepahnus Sellyci, Stephanus Harsanyi, Petrus Kalnai, Georgius Körmendi, Petrus Czeglédi, Michaël Karasznoi, Michaël Szalochi, Martinus Szent-Peteri, Andreas Szodoi, M. Thomas Steller, Valentinus Koesi en Petrus Simoni.

De 3 laatsten waren rectoren van Gereformeerde scholen geweest. De volgende 5 waren leraars van de Augsburgse belijdenis namelijk: Samuël Nicletius, Balthazar Nicletius, Nicolaus Leporinus, Stephanus Sedenyi, en Nicolaus Buganyi

Zij werden daarna gezamenlijk aan boord van de luitenant Admiraal gebracht waar ze hun verlosser met onuitsprekelijke vreugde voor hun verkregen vrijheid bedankten.

De Ruiters zei daarop: *dankt uw God. Ik heb niet meer gedaan dan ik schuldig was. Maar ik heb verstaan dat enige van ulieden Gereformeerden en sommige Luthersens zijn.*

Ze antwoorden: dat is waar.

Hij zei daarop: *nu hebt gij ondervonden dat de Papisten uw vijanden, u als enerlei volk en op één wijze hebben behandeld en evenzeer geplaagd.*

Wij zijn ook, zeide een der Gereformeerden onder het algemene kruis als broeders, ja als één van hart en ziel geweest en als wij enige aalmoes van geld of onderstand kregen, was het ook voor de Luthersens; en als zij iets ontvingen het was ook voor ons.

Op welke woorden de heer de Ruiters hen met deze nodige en nuttige vermaning liet gaan: *gaat dan heen, en doet uw best ieder bij de zijnen, dat gij thuis komende één moogt zijn of worden; en ik zal nooit aangenamer dank ontvangen.*

Dus toonde die christen oorlogsheld zijn liefde tot de vrede van de kerk.

Daarna werden de verlost predikanten op verschillende oorlogsschepen verdeeld en de kapiteinen bevolen hen die met verscheurde kleren halfnaakt waren opnieuw te kleden en naar de waardigheid van hun ambt wel te onthalen en te verzorgen ter tijd toe dat men gelegenheid zou vinden om hen naar een veilige verblijfplaats te brengen of te zenden.

De heer de Ruiters behield de Lutherse predikant genoemd Samuel Nicletius op zijn schip.

Ten zelven dage, de 12e van de maand voer de luitenant Admiraal met de hoofd officieren en kapiteinen naar de stad Napels om de Onderkoning te begroeten; daar hij op een heerlijke wijze ten Hove werd ingehaald, ontvangen en bejegend. Hij bedankte toen Zijn Excellentie voor de vrijstelling werd predikanten.

Ten zelven dage gaf hij zijn hoofd officieren, kapiteinen en commandeur's, schriftelijke last dat ze zich boven de tijd van 8 maanden - die ze zich door order van de admiraliteit van vivres hadden voorzien, nog zouden opnieuw voorzien voor de tijd van 10 weken, of 70 dagen.

Sedert werden enige dagen met vlijt besteed om zich van water, brandhout en alle behoeften te voorzien om de schepen te krenge, te teren en te verzorgen.

De 17e werden de hoofdofficieren en de kapiteinen en des admiraals boord geseind en hij belastte dat zich een ieder klaar zou maken om de andere dag te zeil te gaan.

Na de middag vereerde de onderkoning aan hem, en de vice admiraal De Haan, enige geschenken; ook zond hij veel verversing voor al de kapiteins.

De heer de Ruiters werd door dien dag wegens zijn Majesteit van Spanje met zijn Koninklijke afbeelding beschonken. Deze beeltenis was kunstig op goudgreep geammaileert, omringd en versierd met 8 rozen van diamanten en ettelijke honderden Diamantstenen onder dewelke 8 uitstaken in grote en waarde.

Ook was daar een gouden keten bij, dienende om die beeltenis op de borst te hechten. Enige melden dat de luitenant Admiraal met een kunstig gedreven zilveren schotel werd vereerd; ook met een staf met diamanten omzet.

Ook is het zeker dat hem de Onderkoning een Koninklijke rapier met gevest van bloedkoralen dat men zijn hoogheid Don Jan van Oostenrijk - indien hij te Napels waar gekomen, - had toe geschikt, vereerde

De 19e februari ging de Ruiters met 's lands vloot onder zeil. Hij salueerde de stad Napels met 11 schoten; de Vice admiraal met 9 en de Schout bij nacht met 7. Maar de stad en de kastelen schoten wel 100 schoten waar men met 7 voor bedankte.

De koers werd gesteld naar de baai van Palermo naar men van de vloot afdwalende de vlag zouden opzoeken. [Palermo is de hoofdstad van de autonome regio Sicilië].

8. Het lot der in het vaderland achtergebleven gevangenen.

Wij hebben nog iets te verhalen omtrent het lot der te Kapuvar en Sarvar achtergebleven 20 (te Kapuvar 6, te Sarvar 14) gevangenen.

Aanvankelijk hoopte men hen door mishandelingen aan het wankelen te brengen. Daar dit echter niet gelukte, luidde ook huu vonnis, dat zij voor galeislaven zouden verkocht worden. Zo werden zij als tweede transport, geleid door de woesten Gabriël Kövér, die een gewillig werktuig in de handen van bisschop Kollonics was, naar Napels gebracht (1 Juli 1675). Lanyi, die van het eerste transport - zoals wij vroeger vermeldden - ontvluchtte, bericht dat hij op zijn zwerftochten dat tweede transport ontmoette, juist toen hij de Hongaarse grenzen bereikte. Na een lange en bloedige gevangenschap werden zij naar Gratz en Triëst gebracht, om van hier naar Napels gedreven te worden. Onderweg ging één van hun op de vlucht, waarom de anderen talloos vele en zware slagen moesten verduren, hoewel de vluchteling na verloop van drie dagen weer teruggebracht werd. Het plan om hen naar Napels te brengen mislukte echter, doordat het schip, waarop zij te Triëst werden ingescheept, hoewel het met soldaten bemand was, door de Venetianen in 't nauw gebracht, naar Triëst moest terugkeren. Hier bood men voor de gevangenen 1000 scudi, en 500 scudi werden terstond uitbetaald. De kapitein beloofde nu, de gevangenen te ontslaan, en wel vijf van hun voor 1100, en 15 voor 1500 thaler. Hij zond zelfs, om het losgeld te krijgen, Jakob Csuzi naar Wenen en Stephan Beregszaszi naar Venetië.

Beregszaszi de helft der verlangde som had bijeengebracht, werd hij met Csuzi te Triëst in vrijheid gesteld. Maar toen Kollonics dit ter ore kwam, gaf hij ten strengste bevel om de gevangenen naar Buccari te brengen en ze daar aan de gouverneur der vesting over te geven. De ongelukkigen werden inderdaad naar Buccari, een aan de Adriatische Zee gelegen vesting, gebracht, waar zij in de kerker opgesloten werden en de gruwelijkste mishandelingen ondergingen. Door ketens om hun halzen aan elkander gekluisterd, en Zoo elkander voortslepend, moesten zij in kruipende houding hun enge, donkere kerker in- en uitgaan. Ja, zij werden in hun gevangenis, die sedert 50 jaar niet gereinigd was geworden, zó wreedaardig gekweld, dat zij 80 dagen lang in de ellendigste toestand verkeerden, zodat zij evenmin zitten als staan konden, terwijl zij gedurende de laatste 15 dagen geen stukje brood konden machtig worden.

Hier moesten zij blijven van de 12° October 1675 tot de 2e Mei van het volgende jaar. Voor hun belangen en ook voor die van hun lotgenoten op de galeien getrooste zich veel moeite de beroemde Venetiaanse arts Niklas Zaffius. Deze schreef sedert September 1675 tot aan hun bevrijding de ontroerendste brieven naar Zürich, Genève en nog vele andere plaatsen. De kooplieden Fonten en Berger te Venetië schreven eveneens naar Genève. Ook de edele advocaat Stephan Szalontai deed zijn uiterste best voor zijn zwaar beproefde cliënten.

Maar hoewel deze welwillende mannen zich aldus beijverden, om de ellende der gevangenen te lenigen en hen te troosten, werden er toch tien liet slachtoffer der smartelijke gevangenschap (7 van de Augsburgse en 3 van de Helvetische Confessie); zij lieten onder de zware verzoeking de moed zakken en werden ontrouw aan hun geloof (19 Febr. 1676). Over drie anderen ontfermde zich de Heere, door hen voor immer van al hun aardse lijden te verlossen. Het waren Stephan Tüköli, Andreas Szent-kizalyien, Georg Szendrei, alle drie belijders der Helvetische Confessie.

Wel schreven de galei-gevangenen te Napels aan de van het geloof afgevallenen, en moedigden hen in de krachtigste bewoordingen aan, om in het geloof te volharden en standvastig te blijven, - maar de brief kwam te laat: de afval van het geloof was reeds een voldongen feit.

De nog in het leven gebleven standvastige belijders bleven, zoals reeds gezegd is, tot de 2e Mei 1676 in de gevangenschap smachten, en dit hoewel de Keizer reeds de 20e Maart het Edict ter bevrijding had uitgevaardigd, waarin hij de buitenlanders verzocht en vermaande, en zijn onderdanen ten strengste beval: "dat al de tot de Protestantse godsdienst behorende, gevangen gehouden Hongaarse predikanten op de galeien of in de kerkers ontslagen zouden worden".

Met dit bevelschrift in de hand snelde de waardige advocaat Stephan Szalontai naar Buccari, en zo spoedig mogelijk liet hij de nog in de gevangnissen zuchtende predikanten in vrijheid stellen. De aan het geloof trouw gebleven vijf mannen - zó weinigen waren er nog slechts van de twintig over, - werden halfdood uit de kerkers gehaald en ter beschikking van de advocaat gesteld.

"En toen hun, - zegt Heidegger (Hist. Pap. pag. 517), - nadat zij 15 dagen zonder eten hadden doorgebracht, spijzen werden aangeboden, konden zij die door het zweren van hun kelen niet nuttigen, tenzij ze hun zachtjes werden ingegoten; door het ingieten van druppels soep en wijn brandden hun kelen dermate, dat zij slechts onder de grootste smarten spijs en drank toelieten. De uitgezochtste en krachtigste medicijnen werden hun toegediend door de doctoren-geestelijken Johannes Nonnus van Ancona en Franciscus Rinaldi, die ook eigenhandig onder ede hebben betuigd, "dat zij hen na hun bevrijding zó uitgeput, van kracht beroofd, door de zoute en scherpe vochten, die in een allervuilste kerker hun van het hoofd afliepen en een inwendige hitte teweegbrachten, zó vol zweren in gelaat, gehemelte, tong en keel hebben aangetroffen, dat zij geloofden, dat zij eer sterven dan herstellen zouden". Een hunner, namelijk Stephan Kallai, mocht zich dan ook niet lang in zijn vrijheid verheugen; hij overleed nog te Venetië, waar hij op een eiland begraven werd.

De tien afvalligen begaven zich merendeels naar Saksen. De vier getrouw geblevenen reisden, nadat zij langzamerhand hersteld waren, met de van de galeien verlost en zich tot dusver merendeels in de Nederlanden ophoudende predikanten, over de Alpen naar Zürich, alwaar de predikanten en professoren hen ontvingen met de woorden: "Dezen zijn het, die uit de grote verdrukking komen; en zij hebben hun lange klederen gewassen en hebben hun lange klederen wit gemaakt in het bloed des Lams." (Openb 7: 14.

Daarna verdeelden de predikanten en professoren hen onder elkander, en bleven zij in de kring der buitenlandse geloofsgenoten, totdat het hun na verloop van omstreeks anderhalf jaar (in de laatste dagen van het jaar 1677) veroorloofd werd, naar hun vaderland terug te keren. Verscheidenen van hun hebben op uitnodiging van de hoogleraar in de wijsbegeerte Johannes Lavater de voornaamste gebeurtenissen uit hun leven te boek gesteld, anderen hebben gedenkschriften vervaardigd, bestemd voor de Gereformeerden predikant Johannes Raegius (te Biltense). Rudolf Hospinianus liet door Konr. Mayer het portret van Séllyci schilderen. Ook werden Séllyci en Harsanyi tezamen op het doek gebracht; hun beeltenis wordt in de stadsbibliotheek te Zürich bewaard. Op deze schilderij houdt een engel een brief in de hand, waarop de woorden uit 2 Cor. 4: 9 staan: "Vervolgd, maar daarin niet verlaten; neergeworpen, doch niet verdorven".

De engel zweeft boven het Züricher meer. Op dit meer vaart het schip, waarmede de predikanten te Zürich aankomen. Onder het schip staan in dichtmaat de volgende woorden, waarmede het karakter der beide mannen naar waarheid geschetst wordt: "Hier ziet gij twee Stephan's, waardige broeders in de Heere: Séllyci. en Harsdunii, trouwe getuigen van Christus. Gelijk zijn deze twee op het gebied der wetenschap en in de beproevingen: jong bij de Muzen, maar grijs in hun martelaarschap".

Aan de rand der schilderij leest men zeer duidelijk de namen der van de galeien en uit de kerkers verlost belijders van de Naam des Heren.

Zie Merle d'Aubigné, bladz. 269, 270

Sprenger van Eijk, bladz. 60.

Uitvoerig wordt dit meegedeeld door G. Brandt, "Het leven van De Ruijter", Deel V, blz. 98, 105, 107, 139, 160 en 163, uitgave van 1837.

Zie verslag van het gedenkteken, in de loop dezes jaars te Debreczen in Hongarije opgericht.

9. Een gedenkteken te Debreczen in Hongarije

Wat betreft de plechtige onthulling van een gedenkteken, dat te Debreczen in Hongarije door een godvruchtige weduwe ter gedachtenis van de Hongaarse Protestanten, die tijdens de regering van Leopold I bijna een jaar op de galeien te Napels hebben doorgebracht, werd opgericht, - wordt ons van bevriende zijde het volgende bericht toegezonden, dat wij onder hartelijke dankzegging voor de toezending graag in onze kolommen opnemen.

Onze lezers maken wij er opmerkzaam op, dat de personen en feiten, die in dit stuk vermeld worden, dezelfde zijn, die hierna omstandiger besproken zullen worden in de vervolgstukken, die wij onder de titel "De slachtoffers van het Delegatum iudicium extra ordinarium Poseniense" geven.

Het was een treffende plechtigheid, die het Evangelisch-Gereformeerde kerkelijk district aan gene zijde van de Theiss in Hongarije de 21ste September jl. vierde. De Evangelisch-Gereformeerde Gemeente te Debreczen was op die dag getuige van de onthulling van het gedenkteken, dat opgericht werd ter gedachtenis van de Hongaarse leeraars, die in de 17de eeuw om des geloofs wil op de galeien te Napels gezocht hebben. De gezamenlijke Hongaarse Protestantse Kerk wilde de tol der liefde, hoogachting en dankbaarheid betalen aan de nagedachtenis van die trouwe, standvastige bloedgetuigen, die in de tijd der zwaarste beproeving voor de Hongaarse Evangelische martelaarskerk, vervolging en smaadheid, honger en dorst, ja ook de ruwste bespottung en mishandeling van meedogenloze tirannen verdroegen, - om des gewetens wille, om Gods en Zijns Gezalfden wil.

Er is in de geschiedenis der Europeesche staten niets gruwzamer aan te wijzen, dan de vreselijke vervolging der Protestanten ten tijde van Leopold I, inzonderheid gedurende het Rouwdecennium (1671-1681). Ten einde het Protestantisme met wortel en tak uit te roeien, en kerken, pastorieën en scholen aan de waardigheidsbekleders der Roomse Kerk in handen te spelen, werden alle Evangelische predikanten en onderwijzers van majesteitsschennis, landverraad en Godslastering beschuldigd en onder dit voorwendsel de 5° Maart 1674 voor het Pressburgse gericht gedaagd. Het eigenlijke doel der welvoorbereide ketterveroordeeling was intussen, de gedaagden met geweld tot aanneming van het Rooms-Katholicisme te dwingen; dit blijkt daaruit, dat de beschuldigten, ingeval zij tot de Roomse Kerk overgingen, het doodvonnis ontgingen. Die onderwijzers en bedienaars van het Woord Gods, die zich niet tot afval van het zaligmakend geloof lieten bewegen, werden in zes, van ongedierte wemelende, voor wind en regen toegankelijke kerkers opgesloten, tot het verrichten van de zwaarste en walgelijkste bezigheden gedwongen, met slagen en sabelhouwen gemarteld, in boeien geklonken en op de schrikkelijkste wijze gefolterd.

Zij volhardden echter standvastig bij het geloof, inzonderheid de Gereformeerde martelaars, zoals Stephan Sélyci, superintendent te Papa, Valentin Kocsi Csergö en zijn trouwe, moedige ambtsbroeders.

Toen geen geweld deze standvastige getuigen tot afval vermocht te bewegen, moesten 41 van hun de via dolorosa van Pressburg naar Napels betreden. De 18e Maart 1675 aanvaardden zij de tocht onder strenge militaire bewaking, aan beide voeten geboeid, met kaalgeschoren hoofd, ten prooi aan een vreselijk lijden, als lammeren ter slachtbank geleid.

En hun lot scheen nog treuriger te zullen worden. Diegenen van de gevangenen, die onderweg niet bezweken en hun ellendig leven eindigden, en zich ook niet door de

vlucht wisten te redden, werden bij de galeien te Napels als slaven voor 50 Spaanse piasters per hoofd verkocht en, met slavenbrandmerken getekend, tot dwangarbeid genoodzaakt.

(De namen dezer 41 geloofsgetuigen worden op het monument, dat de 21ste September te Debreczen onthuld werd, voor het nageslacht bewaard.)

Maar de Hoeder Israëls slaapt noch sluimert niet! Hij begeeft noch vergeet de Zijn. Ook voor de edele voorvaderen der Hongaarse natie en der Evangelische Kerk sloeg het uur der verlossing. De berichten omtrent hun beklagenswaardige toestand wekten in alle Protestantse staten van Europa de levendigste belangstelling in hun lot. Na de bemoeiingen van de hulpvaardige, edele Georg Weltz te Napels en van de grootmoedige, godvruchtige Zaffi te Venetië, kwamen de vorsten van Saksen en Engeland bij de keizer voor de arme verdrukten tussenbeide.

Maar aan hun lijden werd eerst een einde gemaakt door de heldhaftige Hollandse admiraal *Michiel Adriaanszoon de Ruyter*, die hen uit deze Babylonische ballingschap, uit deze ark der smarten, bevrijdde en hen de 11e Februari 1676 Gode ten dankoffer stelde. "Ik heb in mijn leven reeds vele overwinningen op mijn vijanden bevochten; maar dit is mijn schoonste zegepraal, waardoor ik de onschuldige dienaars van Christus aan een ondraaglijke slavernij ontrukkt heb", zeide de edele, Christelijke held.

De bevrijden vonden een gastvrije opname in Duitsland, Engeland en Zwitserland, vooral in Zürich. Eerst in het jaar 1681 konden de nog levende ballingen naar hun vaderland terugkeren, waar zij gezegend en geacht hun overige levensdagen mochten slijten. Door de goedheid des Allerhoogsten bleven zij vast als de berg Sion. Hun gedachtenis is in zegening.

... Het laatste Nummer van het grootste en meest verbreide kerkelijk Blad in Hongarije bevat een oproeping van de superintendent Bartholomeüs Kun en de oppercurator Baron Nikolaas Yay (beiden in de superintendentie aan deze zijde van de Theiss) aan de Protestanten van Hongarije in de zaak van *het gedenkteken en fonds van Karoli*. Dus is die zaak ter hand genomen door de superintendentie, in welker gebied de plaats ligt, waar Karoli werkte, en waar de eerste volledige Hongaarse Bijbel het licht zag. De oproeping beoogt, dit bekend te maken en voorts de inzameling algemeen te doen worden, opdat met het geestelijk gedenkteken, het Karolifonds, iets voortreffelijks kan verricht worden. De naaste bestemming van dit fonds is, zoals de oproeping vermeldt: "Bevordering van de te langzaam zich ontwikkelende Hongaars- Protestantse litteratuur."

Het is gelukkig, dat het gebouw nog staat aan de Visolyer waarin de pers gestaan heeft, waarmee onze eerste volledige Hongaarse Bijbel en vele geschriften in dienst des Bijbels gedrukt zijn.

Ter herinnering aan deze Bevrijdingsdaad vindt in de **Nieuwe Kerk te Amsterdam** – waar Michiel de Ruyter ligt begraven – elke jaar een herdenkingsbijeenkomst plaats georganiseerd door Stichting Michiel de Ruyter en de Hongaarse Ambassade.

DE KERK IN HONGARIJE IN DE 20^E EEUW

Amsterdamsch Zondagsblad, 4 maart 1888

1. Iets over Kerk, School en Literatuur in Hongarije

De Hongaars-Gereformeerde Kerk heeft in de jaren 1881 en 1882, met goedkeuring van de koning, te Debreczin, in zake de algemene belangen dier Kerk, een Synodale Vergadering gehouden, en op dezelve haar reglementen vastgesteld, door welke gebeurtenis genoemde Kerken geheel nieuwe periode is ingetreden.

Sedert de Hervorming had het in de vijf Kerk-districten, zogenaamde Superintendenten, (t. w. aan de Donau, over de Donau, aan deze en gene zijde der Theiss, en Zevenburgen) nimmer tot zulk een vergadering kunnen komen; vandaar dat men nog geen vastgestelde reglementen had.

Eerst sedert 1882 is de Hongaars-Gereformeerde Kerk een corporatie geworden. Door genoemde vergadering nu werd een Convent, als haar gemeenschappelijk orgaan, in het leven geroepen, waarin die 5 Superintendenten, naar gelang de grootte en de taal der bevolking, werden vertegenwoordigd.

Dit Convent, dat minstens eenmaal in hot jaar vergadert, handhaaft de algemene belangen en rechten van kerk en school, en doet zijn invloed naar buiten gelden. Het Convent van 1884 verklaarde, dat er een register moest worden opgemaakt van al de Gereformeerde kerken, en droeg dit op aan de Professor in de Dogmatiek bij de Theologische Academie te Debreczin, de heer Samuel Tólh; en zo verscheen dit register te Budapest in 509 kwarto vellen.

Volgens deze opgaaft was in 't jaar 1886 de toestand als volgt: in de 5 Superintendenten zijn 1980 hoofd- of moeder-gemeenten met 1909 geordende predikanten, 2248 onderwijzers aan de scholen, terwijl het zielental 2.024.699 bedroeg. Hieruit blijkt, dat onze Kerk op het continent onder de grootste der Gereformeerde kerken behoort. Zij heeft evenwel met vele moeilijkheden te worstelen, daar zij toch klein is, vergeleken met de gehele Staat, die 15.642.102 zielen telt.

Daarom heeft zij niet, gelijk in Zwitserland en Holland, die invloedrijke macht op politiek gebied zowel als op het gebied van kerk, school en literatuur.

Tegenover de Rooms-katholieke stroming, die met haren invloedrijken clerus, in de tijd van 200 jaren, 11 miljoen zielen van de Grieks-orthodoxe kerk heeft met zich weten mede te voeren, door hen van staatswege met grote privilegiën te begiftigen, waardoor de bisschoppen dier Kerk zich wederom onderwierpen aan de Paus, - tegenover de 3 miljoen zielen van de Grieksch-orthodoxe Kerk, die, behalve dat zij door de Staat wordt bevoorrecht, ook een andere taal spreekt, waardoor de Gereformeerden ook ten aanzien van nationaliteit tegenover hen op hun hoede moeten zijn, - tegenover do andere Confessies en de katholieke gezinde Staat zelf, moest de Gereformeerde Kerk, meest toch uit echte Hongaren bestaande, steeds wars zijn van alle principiele scheuring en verdeeldheid, zodat zij nog te meer andersgezinden in haar midden zou dulden, om maar nauw aaneengesloten te blijven en toe te nemen. De Gereformeerde Kerk moet haar eenheid handhaven, te meer om de ontzettende lasten, die door de instandhouding van haar kerken en scholen op haar drukken, want tot de huidige dag behartigt de Kerk de gezamenlijke schoolbelangen.

Onze Kerk heeft te onderhouden: de 5 Theologische Academiën en 3 Juridische, 4 Kweekscholen voor onderwijzers, 27 Gymnasia, 2280 Volksscholen met gebouwen en ameublement; ook komt de bezoldiging van Professoren en Onderwijzers voor haar

rekening.

De financiële kas der Gereformeerde Kerk wordt dus geheel besteed aan het onderhoud van kerken en scholen.

Op de meeste plaatsen moet de predikant zowel als de onderwijzer, zeer gering bezoldigd wordende, zich erg bekrimpen, daar de gemeente zelf haar kerk en school met de predikant en de onderwijzer moet onderhouden. Moet de school soms door haar prijsgegeven worden, dan slokt de Staat of een andere gezindte haar in, en wordt in die gevallen aan de jeugdige harten het Gereformeerd geloof ontrukkt, en de kracht wordt verlamd.

De Gereformeerde Kerk is sedert 300 jaren zo gewend haar scholen te onderhouden, dat zij het nu niet meer kan nalaten. De Staat heeft aan elke Kerk de vrijheid gegeven haar eigene school te onderhouden, terwijl hij zich echter het toezicht over die scholen heeft voorbehouden. En, daar nu de andere Confessies - in het bijzonder de Rooms-katholieke - haar scholen onderhouden, is de Gereformeerde Kerk gedwongen zulks ook te doen, te meer nu ook deze gewoonte van jaren her haar daartoe verplicht. De Predikanten zijn de schoolopzieners; Maar zij moeten het toezicht van de Staat bij hen erkennen, door voor zijn schoolopzieners de scholen open te stellen

De belangstelling in de theologische Literatuur laat bij ons veel te wensen over. Het kerkrecht en de kerkgeschiedenis, en vooral de stichtelijke predikatiën, die veel worden uitgegeven, kunnen op de levendigste belangstelling rekenen. De exegetische en dogmatische wetenschappen worden stiefmoederlijk bedeed. Vandaar is het te begrijpen, dat Professoren noch Uitgevers er toe komen, om werken over genoemde vakken het licht te doen zien, zodat de studenten in de theologie over het algemeen tevreden moeten zijn met de dictaten. Hoognodig is bij ons een Gereformeerde Dogmatiek. Maar de mannen der wetenschap wagen zich evenmin als de eenvoudige dorpspredikanten aan de dogmatische kwesties, en de buitenlandse werken daarover worden zeer weinig gelezen.

Het meest noemenswaardige werk over de Dogmatiek is dat van Johann Somosi (gest. 1855), Professor te Sarospatak, dat in 1836 door hem is uitgegeven en uit 1200 bladzijden bestaat. In deze Dogmatiek heerst de geest van Wegschneider en Brelschneider; de ware leer der kerk is echter onder de invloed van die geest niet geheel prijs gegeven.

Een andere Dogmatiek is tussen de jaren 1859-1862 in 3 banden uitgegeven door Gnbor Szeremlei (gest. 1867), die eerst te Wenen en daarna als opvolger van Somosi te Sarospatak Professor is geweest; deze Dogmatiek is echter in de geest van Hegel geschreven. De andere beoefenaren der Dogmatiek verklaarden dit werk voor zeer duister en vreemdsoortig, vandaar dat het ten enenmale alle invloed miste. Door een onlangs in ons land opgerichte Protestantenvbond, die echter spoedig ophield te bestaan, omdat hij geen begunstigers vond, is een Dogmatiek van Heinrich Lang in de Hongaarse taal overgezet en uitgegeven; dit werk deed meer schade dan nut en werd al zeer spoedig door het Kerkelijk Weekblad van Debreczin - en dat terecht - in het jaar 1878 in zijn 49ste Nummer veroordeeld. een eigen zelfstandige Dogmatiek hebben wij dus niet gehad tot op heden; en sedert 1836, toen Somosi zijn Dogmatiek uitgaf, heeft de dogmatische wetenschap zo grote vlucht genomen, dat genoemde Dogmatiek langzamerhand verouderde en in onbruik geraakte.

Daar nu velen de behoefte aan zodanig een werk gevoelen, zal het u niet bevreemden, dat genoemd Kerkelijk Weekblad in zijn 17e Nummer van het jaar 1887 met blijdschap de Gereformeerde Dogmatiek van Professor Eduard Böhl begroette en de vurige wens uitte: mocht toch deze Dogmatiek spoedig in de Hongaarse taal

verschijnen! Mocht zij maar voor die twee miljoen Gereformeerden in de lande tot kompas verstrekken op de onstuimige zee der geloofsverdeeldheid."

Er kwam dan ook weldra door onderlinge correspondentie een beweging, om die Dogmatiek te vertalen, maar het Week-, blad van Sarospatal, waar in het begin onzer eeuw deze wetenschap werd beoefend, verhinderde zulks.

Nu werden drie meningen geuit: de een wenste te vertalen de Dogmatiek van Böhl, de ander die van Alexander Hodge, de "Outlines of Theology", omdat diens methode, wegens de opname der andere leerstelsels in dat werk, het liefst wordt gevolgd; eindelijk een derde wilde de Christelijke Dogmatiek van J. J. van Oosterzee in de Hongaarse taal zien overgebracht, om daardoor aan de dogmatische Literatuur nieuw leven te geven.

De rationalistische partij stelde zich daartegen. Doch, dit is zeker, dat de meesten onzer geloofsgenoten de vertaling van Dr. Böhl's Dogmatiek begeren.

Zowel het een als het andere is echter ten enenmale verhinderd door het optreden van een "letterkundige wetenschappelijke Protestantenvbond", waarbij velen zich nu willen aansluiten; menigeen kan er evenwel nog niet toe besluiten, uit vrees voor hetgeen er nog uit kan voortspruiten. De Uebrecziners b. v. wensten, dat deze Bond in zijn program zal opnemen de verplichting tot het uitgeven ook van een Gereformeerde Dogmatiek. Tevens eisten zij, dat zij, die aan de leer der Heilige Drieëenheid niet geloven, van dezen dogmatische arbeid zouden worden buitengesloten.

Stond die Bond nu maar op een degelijk en principieel gelovig standpunt, dan zou op het gebied van onze theologische Literatuur door gemeenschappelijke samenwerking, een nieuwe bloeitijd kunnen ontstaan. Een dure plicht blijft het echter voor de Gereformeerden, om in die Bond, en is dat niet mogelijk, dan daarbuiten er naar te streven het oude en Gereformeerde geloof te handhaven eii te verbreiden. Voor de Gereformeerde Kerk opent zich een nieuwe toekomst, maar daarmee gaan gepaard nieuwe dure verplichtingen; zij moet zich weten los te maken van alle knellende banden van staatkundige en godsdienstige verwickelingen. Dat kan zij, want daartoe heeft zij het recht. Zij moet, rustende op de grondwaarheden van het Evangelie, zich weten op te heffen tot de vrijheid, waarmede de Heilige Geest vrijmaakt, om in de feilen kamp tegen het ongelooft te blijven standhouden. Maar dan dient ook elke inrichting van christelijke liefdadigheid haar vanen fier en vrij te laten wapperen, want geloof zonder de liefde moet ten slotte toch vergaan. Sluiten wij ons dan nauw aaneen! Laat ons daartoe elkander helpen en sterken! Dat men zich verenige en elkander trouw ter zijde sta, want de Gemeente van Christus heeft nog zwaarder strijd te strijden dan tot nu toe. Evenwel geen nood, al kost het ook het eigen leven - het Leven draagt de zege weg.

Wat de Apostel van zichzelf mededeelt in 2 Cor. 7: 5: "van buiten strijd, van binnen vreze", is van bestendige toepasselijkheid mede op de kleine schaar in Hongarije, die nog op de Naam des Heeren vertrouwt. In mijn laatste schrijven uit Slavonië vestigde ik de aandacht op het feit, dat de Duitse Gereformeerden (hierheen getrokken Paltzers) in Hongarije en Slavonië door de Lutherse Kerk, door Baptisten en Nazareners (deze beide laatste secten zijn niet van Staatswege erkend) opgeslokt worden. Wat ik thans "van binnen", uit het leven der Gereformeerde Kerk te berichten heb, is ook niet van meer bemoedigende aard. Het vervult ons veeleer met vreze voor de toekomst onzer Kerk, die eens zo wakker in de waarheid gestaan heeft en goed en bloed voor de zuivere prediking van het Woord Gods opgeofferd heeft. Ach, dat wij altijd terugzien moeten, als wij leven willen zien, terug tot die tijd, in welke onze Kerk de vuurproef doorgestaan heeft!

Waarom ik aldus schrijf? In uw gebeden beveel ik ons en onze Kerk aan. De "Protestantse Letterkundige Vereniging" van Hongarije, na hevige barensweeën ter wereld gekomen, begon haar werkzaamheid Op de eerste aflevering van de "Protestants Szemle" (Protestantse Tijdspiegel), het tijdschrift der Vereniging, wachtte men met grote spanning. Zij is nu verschenen, en te gelijk de tweede. De afleveringen tellen samen 208 bladzijden. Onder het opschrift: "Aan onze lezers" geeft C. Szasz, een der voorzitters der Vereniging, nadere inlichtingen omtrent het Tijdschrift, en omtrent de taak, die het zich gesteld heeft, welke in niets anders bestaat, dan in het zoeken der waarheid, wat in de Protestantse Kerk nooit ophouden mag. - Professor Balogh te Debreczin (Geref.) schrijft over de "Franse Protestantse Historische Vereniging."

Een Lutherse Professor in de godgeleerdheid geeft een overdenking over de bekering van de Apostel Paulus. Een ander Luthers Hoogleraar handelt over "Het Jansenisme op het gebied der kerkgeschiedenis-beschrijving." Een rechtsgeleerde geeft een artikel over "Hervorming van het huwelijksrecht." Weer een Professor te Debreczin (Geref.) geeft het zesde artikel: "Tot hervorming van onze godsdienstoefening"; het zevende handelt over "De verhouding van de Staat tot de Kerk in de Verenigde Staten van Noord-Amerika"; het achtste geeft: "Datums voor de geschiedenis van het Veszprimer Senioraat." Ten slotte komt een boekbeoordeling van binnen- en buitenlandse werken.

Over de artikelen afzonderlijk lopen de meningen zeer uiteen; maar over het algemeen luidt het oordeel gunstig, want de Protestantse Kerk van Hongarije drijft op de wateren van het modernismus. Van dezen arbeid verwacht men iets goeds voor de opkomst der Kerk, voor het leven der Gemeenten! De gelovige professoren en leeraren namen er geen deel aan en thans, nadat zij de eerste vrucht der Vereniging gezien en gelezen hebben, zal hun lust om toe te treden gewis nog geringer geworden zijn. Met uitzondering van een enkele (Professor in de Kerkgeschiedenis te Debreczin) ken ik niemand ouder de medewerkers van het Tijdschrift, die trouw aan onze Belijdenisschriften, aan de Heidelbergse Catechismus en de tweede Helvetische Confessie zou zijn. Dadelijk na het verschijnen van bovengenoemde Protestantse Tijdspiegel was er sprake van om tegenover de Prot. Letterk. "Vereniging een Gereformeerde Vereniging op de grondslag van onze Belijdenisschriften op te richten. De Redacteur der "Szabad Egyhaz", in welk Blad ook wel eens stukken uit Uw Zondagsblad zijn opgenomen, heeft in die zin een oproeping aan de Gereformeerden laten uitgaan.

Maar wij zijn er te zwak toe. Het beste, dat wij doen kunnen, zal wel zijn, stil en rustig onzen weg te gaan, gelijk tot hiertoe, te trachten om in het kleine in de dienst des Woords getrouw te zijn, en niet te willen beginnen te werken door het oprichten van verenigingen. Zorgen wij voor een degelijke inhoud van ons enige Gereformeerde Blad, ruimen wij daarin steeds meer plaats in voor goede gezonde Schriftuitlegging, en doen wij het op die wijze meer ingang vinden bij de Gemeenten; daarbij zal het wel met ons moeten blijven.

Onze leidende kringen op theologisch gebied zijn met vreselijke blindheid geslagen. Het arme volk versmacht in dorheid. Het sectarisme neemt van dag tot dag toe. De Unitariërs, Baptisten, Nazareners wassen in aantal. Maar men geeft er geen acht op. Zo maar het buitenland over de wetenschappelijke waarde en vruchtbaarheid der Protestantse Kerk van Hongarije een hoger denkbeeld krijgt, dan mag, ach, zelfs daarvoor een goed deel der Kerk aan de eigen haard te gronde gaan! Het algemeen convent der Gereformeerde Kerk is nog, terwijl ik deze regelen schrijf, te Budapest.

2. Geestelijk leven in Hongarije en Slavonië.

Ten aanzien van het geestelijk leven is nog weinig of niets waar te nemen; toch is het te hopen, dat ook dit bij voortgezette getrouwe arbeid zich tonen zal. De tijden der bekering van menigten zijn voorbij. Men heeft reden zich te verheugen, wanneer de genade zich aan enkelen verheerlijkt. In mijn woonplaats heb ik allen voor mijn ogen; geen enkele is mij van aangezicht onbekend; ik ben met hen in gestadige gemeenschap; leid zelfs het Bijbels en catechetisch onderricht gedurende het gehele jaar; ook hebben wij een leermeester, die gaven heeft, en nochtans openbaart zich geen leven. Wat de opkomst tot de prediking betreft, die is in vergelijking met mijn vroegere verblijfplaats in Hongarije zeer goed te noemen. Maar noch het leven, noch de wandel toont enige vrucht van de prediking van het Woord der genade. Terwijl zij een man, lid der secte der "navolgers van Christus" (bij het volk Nazareners geheten) lichamenlijk mishandelen wilden, omdat hij op Goede Vrijdag op zijn akker werkte, wordt de Zondag door groot en klein ontheiligd.

De liberale overheid, om het volk, dat onder de druk der vele belastingen en rechten gebukt gaat, wat te gemoet te komen, heeft alle markten op de Zondag gezet. De Roomsens, bij het grote aantal van hun feestdagen, merken dit volstrekt niet. Ons is echter de enige rustdag ontnomen.

Veel nadeel berokkent mij hier een Chrischona kwekeling uit Bazel, die onder opzicht van de Luthersens predikant in Neudorf, een Gemeente drie uur van Banovce verwijderd, schoolonderwijzer en prediker is. Ik mocht hem wel een anarchist op kerkelijk gebied noemen, want nog nooit trof ik een "vrome" aan, die zozeer door haat tegen de Kerk bezielde is, als hij. Daarbij is hij een zeer ijverig "bekeerder der heidenen" en overeenkomstig het methodistisch stelsel heeft hij vereniging op vereniging in het aanzijn geroepen, die elk doorlopen moet, om als "broeder" of "zuster" opgenomen te worden.

Ik kan niet zeggen, hoe zwaar het mij viel met het oog op de plaatselijke verhoudingen, bij de grote zwakheid der Gereformeerden, daar zij nog volstrekt geen vaste spijze verdragen, op het gevaarlijke in zijn werkzaamheid te moeten wijzen. De mens is van nature tot ontkenning, tegenstand en rebellie geneigd, en het is volstrekt niet moeilijk, om bij het eenvoudige, onontwikkelde landvolk de overtuiging ingang te doen vinden, dat aan alle geestelijke ellende de kerkelijke inrichting schuld heeft. Omdat ik nu vrijuit verkondigd heb, dat een kerkelijke inrichting, zelfs de meest vrije, op zichzelf beschouwd, tot niets nut is, en de bron des kwaads in onszelven gezocht moet worden, en het gezonde geloof zich aan het Woord vasthoudt, word ik door hem en zijn verschillende verenigingen voorgesteld als een, die tegen het Woord is. Ik laat mij evenwel niet van de weg afbrengen.

Voor de sectenmakerij wil ik de deur niet openzetten, en om Gods wil houd ik het voor mijnen plicht, tegen alles op te treden, wat boven, onder of nevens, en niet naar het Woord Gods gaat. De neiging tot de sectenmakerij is buitendien onder hen, die sedert 20 tot 25 jaren zonder geestelijke verzorging leefden, al groot, en van het een uiterste vervalt ook de mens lichtelijk tot het andere.

Toen wij tot het besluit kwamen om een school van grotere omvang te bouwen, dan ons met het oog op het aantal kinderen nodig scheen, werd ik niet zozeer geleid door de gedachte aan een mogelijk groter aantal in de naaste toekomst, dan wel, dat ik aan de schoolplichtige kinderen van buiten dacht, welker ouders op kleine plaatsen wonen, die geen Duitse school, en nog minder een Gereformeerde bezitten. De volgende maand hopen wij het nieuwe schoollokaal te betrekken, waarin wij behalve voor onze 40 schoolkinderen nog ruimte voor 20 of 25 kinderen van buiten hebben.

Die Gereformeerden, buiten onze Gemeente woonachtig, welke echter in onze plaats bloedverwanten hebben, kunnen dezen hun kinderen toevertrouwen, maar hoevelen zijn er niet, die dergelijke bevriende huizen en familiën hier niet hebben ? Om ook voor kinderen van zulke ouders het geregeld onderwijs mogelijk te maken, en als de omstandigheden, voornamelijk de geldmiddelen, het veroorloven, alle kinderen van buiten in één huis bijeen te hebben, is thans bij mij het plan om een "huis voor vreemde kinderen" te stichten, in welk huis onder mijn toezicht, -voorts onder opzicht van de onderwijzer en van een godvruchtig echtpaar, dat tegen een betamelijke vergoeding ook de verzorging der kinderen zou op zich nemen, - de kinderen wonen en zo kerk en school zouden kunnen bezoeken. Ik heb reeds een kinderloos echtpaar daarvoor mogen vinden en met hen over mijn plan gesproken.

mijn berekening en met het oog op de levensbehoeften alhier, zou door elkander voor een kind, gedurende acht maanden (gewone duur van de schooltijd) 25 Oostenrijksche florijnen (f. 30.) of levensmiddelen tot dat bedrag - wat de meesten liever zouden willen geven -- voldoende zijn. De gewone kost, waarmede hier te lande de boeren zich voeden, zou met 25 florijnen voor een kind gedurende acht maanden behoorlijk betaald zijn. Ik hoop, om dat alles te doen slagen, in hoofdzaak evenwel met het oog op de armere kinderen, voor welker ouders dit bedrag zelfs te hoog zou zijn, met de hulp van vrijwillige giften en enige ondersteuning uit het algemene Hongaarse kerkenfonds, een klein kapitaal te vormen, en met de rente er van iets tot bereiking van dit doel te kunnen verrichten. Moge de Heere ook door dit "huis voor vreemde kinderen" Zich "sterkte" willen "grondvesten"! (Psalm 8.) Hij, die de kinderen tot Zich riep (Luk. 18), moge zijn zegenende hand over dit huis uitbreiden ! - Een volgende maal - zo God wil - zal ik wellicht reeds meer over dit ons kinderhuis mededelen.

3. Synode werkzaamheden

Tot veel gedachten wisseling gaf een voorstel aanleiding ten aanzien van het gebruik van het algemeen Hongaars kerkenfonds, als zijnde afwijkend van de tot hiertoe gevolgde beginselen. Tot nog toe werd slechts geringe ondersteuning uit dit fonds verstrekt; voortaan evenwel zullen ook grotere leningen toegestaan worden, opdat afzonderlijke hulpbehoevende Gemeenten meer afdoend mogen geholpen worden. De Gereformeerde minister-president Tisza heeft, na vijftien jaren liet ministerie geleid te hebben, zijn ontslag genomen. Velen geloven, dat onder het tegenwoordige Rooms-katholieke hoofd van het ministerie aan de aanmatiging der Roomse geestelijkheid meer paal en perk gesteld zal worden. In een vraagstuk hebben onlangs de Roomse bisschoppen hun houding afhankelijk gemaakt van hetgeen de paus er over zeggen zal. Deze handelwijze heeft vele Roomse leken, die de onafhankelijkheid van hun vaderland op prijs stellen, ten hoogste geërgerd.

In de Staatsgymnasiums is de Griekse taal zo goed als afgeschaft. De kerkelijke gymnasiums hebben echter vrijheid, die taal te behouden, wat de meeste wel doen zullen, met uitzondering wellicht van de Roomse gymnasiums.

Een werk van kerkhistorische aard van de Redacteur der "Szabad Egyhaz", getiteld: "*De slachtoffers van de Presburgse bloedrechtbank in het jaar 1674*" heeft zijn tweede druk beleefd. Zulks is een grote zeldzaamheid in Hongarije en tevens een lofspraak voor de bewerker, die ook daardoor bekend is, dat hij vele der leerredenen van de overleden predikant Dr. Kohlbrügge in het Hongaars vertaald heeft.

Het verschil tussen de Minister voor eredienst en onderwijs en de Roomse Kerk eindigde met de gehele nederlaag van laatstgenoemde. De ministeriële verordening van Februari dezes jaars, volgens welke een geestelijke, als hij het kind van een andersdenkende doopt, gehouden is, onder bedreiging van geldboeten, de doopdatums tot inschrijving in het ledenboek aan het betrokken parochiebestuur op te geven, wordt met volle kracht gehandhaafd.

De aartsbisschop van Gran liet evenwel verklaren, dat de Roomse Kerk in Hongarije deze verordening niet opvolgen zal; zij kan het gewetenshalve niet doen, omdat elk door een Rooms geestelijke gedoopt kind Rooms is en blijft. In de Rijksdag werd zelfs de bedreiging vernomen, dat het bijhouden der registers aan de kerkgenootschappen zal onttrokken worden, dat dan ook de invoering van het burgerlijk huwelijk - die gruwel voor de Roomse Kerk - volgen zal. In spijt van dat alles weigert de geestelijkheid de gehoorzaamheid, omdat zij zich wel bewust is, dat de Staat de middelen en misschien ook de moed ontbreken om zijn bedreigingen uit te voeren. De Zevenbergse Gereformeerde Superintendentiale vergadering voerde een groten strijd, die wel met de zegepraal van de Superintendent en zijn partij geëindigd is, maar toch weinig eer over hen brengen zal.

Er was sprake van een geldelijke speculatie, waardoor haar geldelijk bezit tamelijk vergroot zal worden. De tegenstemmende partij bleef in de minderheid, maar zij heeft het woord: Deuteronomium 23: 18 aan haar zijde.

Iets soortgelijks viel voor in het Convent van dit jaar. Toen namelijk de zo dikwijls besprokene kwestie aan de orde kwam, hoe men de armoede en de vele onvervulde behoeften der Kerk zou kunnen verhelpen, of het niet de tijd ware om krachtiger tegen de Staat op te treden, deed de gewezen Minister-president, omdat er weinig hoop is op verhoging. Der Staatsondersteuning, het voorstel, de algemeen gevoelden nood door een loterij tegemoet te komen, welk voorstel met instemming werd aangenomen. Treurige kentekenen Hier beurs-speculatiën, daar loterijspel. Moet de Heere zulk een wijsheid, zulke middelen niet te schande maken?

De Calvijn- of Helvetische Vereniging (het schijnt nog niet beslist, hoe zij heten zal), uit tegenzin tegen de Protestantse literarische Vereniging ontstaan, wint voortdurend nieuwe leden, zonder overigens enig levensteken te geven. Wellicht is de bedoeling, eerst een bepaald aantal leden te hebben. Een program las ik nog niet.

De in Uw geacht Blad verschenen "Geloofsleer voor School en Huisgezin" is in een zeer goede vertaling in het Hongaars juist in het licht gekomen. Ach, hoe nodig ware het, dat in ons land dit boek algemeen verspreid. De Heere moge het zegenen, waar het komt in school en huis.

Wat betreft de Dogmatiek van Professor Böhl het volgende.

In uw Blad stond een bericht uit Oostenrijk omtrent het ambts-jubileum van Prof. Dr. **E. Böhl** te Wenen. In uw slotwoord hebt gij nog in waarderende woorden over hem gesproken. Ook in Hongarije kloppen voor hem warme harten; een zijner leerlingen is onlangs professor in de theologie te Debreczin geworden; een ander geeft een theologisch tijdschrift uit. Zijn invloed op de Hongaarse Gereformeerde Kerk zal zeker nog toenemen. Gij hebt in uw "Aufschwung der Böhmisches-Mährischen Kirche" dat, wat die Kerk aan Prof. Böhl te danken heeft, mede in het licht gesteld; als eens een zodanig werk als het uw over de Hongaarse Gereformeerde Kerk geschreven wordt, zal men evenzeer hier met eer van hem gewagen!

De kolommen der vijf grootste Gereformeerde kerkelijke Bladen zijn nu vol van de naam **Caspar Karoli** (Karoli Gaspar) en van zijn werk. C. Karoli was de eerste overzetter van de gehele Bijbel in de Hongaarse taal; zijn vertaling is nu nog in gebruik. Behalve bij de twee miljoen Gereformeerde Magyaren is deze vertaling ook kerkelijk ingevoerd bij de Hongaars sprekende Luthersens. In het jaar 1590 verscheen zij in Yisoly (Noord-Hongarije).

Bij het 300-jarig jubileum van deze Bijbel werd voor de vertaler, - gereformeerd predikant te Göncz (Comitaat Abauj, Noord- Hongarije) was, - een gedenkteken op het Gönczer kerkhof uit vrijwillige bijdragen opgericht wordt. Daarnaevens zal ook een geestelijk gedenkteken in het aanzijn geroepen worden. Maar dienaangaande ontbreken nog bepaalde gegevens.

In 1890 zal dan ook de herziene Bijbel het licht zien, aan welke de beste uitleggers van Hongarije werkzaam zijn. Mij en voorzeker ook anderen heeft deze algemene geestdrift voor de vertaler van onzen volledige Hongaarse Bijbel liefelijk getroffen. Wij zien toch reeds zolang uit naar een levensteken van onze Kerk, of liever naar een teken, waaraan wij zien kunnen, dat de Heere der Kerk in haar midden is.

4. Verkiezing van predikanten en superintendenten

Nog meer dan over het Karoli-fonds, wordt nu in onze kerkelijke kringen over de wijze van verkiezing der predikanten van gedachten gewisseld.

De landskerk moet over gebrek aan predikanten klagen; de onze was genoopt wegens het overgroot aantal predikers met een wet op te treden. De synode (gehouden in het jaar 1881/82) heeft het oude kiesstelsel, volgens hetwelk de Gemeenten met onbepaalde vrijheid tot predikant kiezen konden, die zij wilden, indien de gekozene slechts zijn twee examens afgelegd en de wettelijke ouderdom (24 jaar) bereikt had, afgeschaft; zij heeft het zwaartepunt der keuze gegeven aan een commissie tot candidaatstelling, in welke de kerkenraad der vacante Gemeente drie medeleden en de senioraalvergadering uit de assessoren een even groot aantal (twee predikanten en één gewoon lid) kiest, die dan onder voorzitterschap van de oudste in jaren (senior) uit de solliciterende predikanten ten minste drie, ten hoogste vijf candidaten stelt, uit welke dan de Gemeente één tot hun leraar kiezen moet. Terwijl dus voorheen onbepaalde vrijheid heerste, kan zich nu het geval voordoen, dat de Gemeente geen enkele der sollicitierenden, die haar bevallen, op het drietal of vijftal brengt, naardien de senior met de drie senioraal-assessoren de drie medeleden, door de Gemeente in bovenbedoelde commissie afgevaardigd, overstemmen kan.

Alle moeder- of hoofdgemeenten van Hongarije zijn op grond van het synodaal besluit naar de bezoldiging der leeraren in vier klassen verdeeld, en evenzo werd met het oog op de dienstjaren, op verdienstelijkheid in de verzorging ener Gemeente en voorts op de getuigenissen, die op de hogeschool verkregen werden, de benoembaarheid van een prediker of hulpprediker voor de Gemeente van deze of die klasse vastgesteld.

Het generaal-convent van het vorige jaar droeg het de vijf superintendenten op, om voor de Massificatie der Gemeenten en de benoembaarheid der leeraren naar een vast stelsel in alle superintendentiën te zorgen, opdat er geen beletsel zou zijn, wanneer een leraar of hulpprediker uit de een in de andere superintendentie zou willen overgaan. Het generaal-convent van dit jaar zal over de werkzaamheid der vijf superintendanten te dezen aanzien moeten oordelen.

Twee voorbeelden - uit de hoogste en uit de laagste klasse - voeg ik hierbij uit de regeling dezer zaak. "Een Gemeente 1ste klasse is die, in welke de jaarwedde des

leeraars, behalve woning en bijzondere baten boven de 1200 florijnen komt. een Gemeente 4de klasse is de zodanige, waarin de wedde 600 florijnen of minder bedraagt.

Naar Gemeenten van de eerste klasse kunnen slechts predikanten, geen hulppredikers, staan, en wel 1° die predikanten, die van de hogeschool met een "voldoend" getuigenis toegerust zijn, na tienjarige dienst, waarvan zij ten minste vijf jaren als gewone predikanten (dus niet als hulppredikers) hebben gearbeid; 2° zodanige predikanten, die van de hogeschool uit met een "goed" getuigenis toegerust zijn, na achtjarigen dienst, waarvan zij vier jaren als predikant hebben moeten dienen; 3° zulke predikanten, die "uitmuntend" hun examens hebben doorgestaan, na zesjarigen dienst, waarvan zij evenzeer de helft als predikant hebben moeten doorbrengen.

In Gemeenten der 4e klasse kunnen komen 1° die hulppredikers, die beide examens (als candidaat in de theologie en voor de heiligen dienst) met "voldoende" uitslag afgelegd hebben, zo zij twee dienstjaren tellen; 2°. hulppredikers, die een "goed" getuigenschrift hebben na éénjarige dienst; 3°. hulppredikers, die "uitmuntend" verkregen hebben, onmiddellijk.

Reeds zeven jaar geschieden de keuzen naar deze orde, die de Gemeenten in klassen verdeelde en de bevoegdheid der leeraren vaststelde; ook de eenvormigheid zal niet langer gemist worden, indien de schikking der superintendenten bekrachtigd wordt. Maar wat baat alles, wanneer in de plaats der vroegere misstanden en misbruiken nieuwe te voorschijn treden! Voorstellen, in welke zin de nieuwe beroepsorde veranderd en verbeterd moet worden, treft men menigvuldig in de kerkelijke bladen aan. Deze classificatie en kwalificatie kan nochtans niet te niet gedaan worden zonder de synode; deze komt evenwel eerst over drie jaren (1892) byeen (en voorts om de tien jaar). Het generaal-convent, dat in het najaar gehouden wordt, zal zijn best doen; 't zal evenwel niet kunnen verhinderen, dat de wens om tot het oude kiesstelsel terug te keren steeds algemener wordt. een goede verordening der synode ten aanzien van de verkiezing der predikanten, bepaaldelijk hetgeen aan die keuze pleegt vooraf te gaan, moge bestaan - zij is evenwel geen uitvloeisel van deze nieuwmodische beroepsorde, maar daarvan geheel afgescheiden - namelijk de verordening, dat de zogenaamde proefpredikatiën in het gehele land verboden zijn.

Als nu een Gemeente een predikant wil horen, dan moet zij hem in zijn eigene Gemeente opzoeken.

5. De regering der Gereformeerde Kerk

Om billijk te kunnen oordelen, om veel te kunnen verstaan, moet men de geschiedenis van het Hongaarse volk en van de Hongaarse Gereformeerde Kerk kennen; moet men weten, dat deze kerk zich nimmer vrij heeft kunnen bewegen. Vele gebruiken, vreemd aan het gereformeerd kerkrecht, zijn geen gevolg van ontaarding, van deformatie, maar zijn uit de lijdenshistorie te verklaren; zijn opgelegd geworden; moesten aanvaard worden om te kunnen bestaan.

Nu der Hongaren politiek in een andere "Lage" zijn gekomen, is misschien ook de tijd aangebroken om te reformeren. Maar een Reformatie is iets anders dan een Revolutie. Bij het reformeren gaat men ook anders te werk.

Echter laat ik niet meer schrijven van wat eens was, en van wat, God geve het, eens worden kan; ik wil iets mededelen van de regering der Gereformeerde Kerk in het heden.

De kerkenraad dan bestaat uit de predikant, die als Praeses fungeert, naast dezen worden een eerste curator en een curator gekozen. Deze laatste is voor de gemeentelijke financiën; de eerste dient meer voor vertegenwoordiger der gemeente. Jammer genoeg, dat bij de keuze van deze kerkelijke hoogwaardigheidsbekleder er wel eens, zo niet in de meeste gevallen, meer gelet wordt op de aanzienlijke positie, die hij in de maatschappij bekleedt, dan op de ernst en de getrouwheid, die hij openbaart in zijn kerkelijk leven. Wij kennen ook in ons land hier en daar wel in andere kerkelijke gemeenschappen analoge voorbeelden!

Het presbyterium, de kerkenraad wordt door de leden der gemeente gekozen; het aantal leden varieert tussen de getallen 4 en 100; naar dat het getal der leden is.

In een kleine kerkenraad heeft o.a. één ouderling zitting, die uit de onderwijzers der lagere school wordt gekozen, en één uit het midden der godsdienstleeraars op de lagere en hogere inrichtingen van onderwijs. Kerk en School zijn nog zeer nauw verbonden in dit land!

De classikale vergadering wordt samengesteld uit alle de predikanten der onder haar ressorterende kerken, en uit even zoveel niet-predikanten. Deze laatsten zijn meestal de curatoren bovengenoemd der onderscheiden kerken.

Op de classis volgt de vergadering der districten, wij zouden deze kunnen noemen de PARTICU LIERE SYNODE; thans zijn er nog vier zulke districten, *bezirken*, in het door de entente zo schrikkelijk besnoeide Hongarije. De bisschop, er zijn er nu nog vier, is voorzitter van deze vergadering; naast hem staat weer een eerste-curator. De leden der particuliere Synode bestaan uit de senioren en de curatoren der classes; bij deze senioren en curatoren, die door de classes verkozen worden, berust de leiding van de classikale vergadering. Uit hen nu wordt de particuliere Synode samengesteld.

Op deze particuliere Synode volgt de Generale Synode, die slechts om de tien jaar vergadert. Zij wordt samengesteld uit de particuliere Synodes en door deze vergaderingen gekozen. Haar Moderamen bestaat uit vier personen, uit één van de vier bisschoppen, één van de eerste-curatoren, een eerste en tweede scriba. De tegenwoordige Praeses is de meermalen in onze couranten genoemde bisschop Balthasar van Debrescin en de eveneens reeds vaak genoemde graaf Degenveld; als tweede secretaris fungeert thans Dr. Kallay, de jonge man, die zo grote diensten als vertolker bewees aan de Hollandse Commissie, welke in April naar Hongarije werd afgevaardigd.

Deze zijn thans de vier leden van wat wij noemen kunnen de Synodus contracta, een permanent Moderamen, of gelijk het in Hongarije heet, het convent.

Bij de korte beschrijving van deze vier kerkelijke vergaderingen valt het ons in het bijzonder op, dat men naast de vier kerkelijke ambtsdragers, die het praesidium voeren der respectieve lichamen ook vier wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders heeft. Bij de keuze dezer mannen schijnt meer op naam en positie te worden gelet, dan op vroomheid en op kerkelijke zin.

Inderdaad er is nog veel in deze kerk te reformeren; maar gelukkig het is een Gereformeerde Kerk en die kan alleen maar Gereformeerde Kerk blijven als zij er steeds op bedacht is om" te reformeren wat gedefformeerd is.

Waarschijnlijk zullen de geacht lezers van dit Blad wel met belangstelling het besluit vernemen, hetwelk een deel der Gereformeerde Kerk van Hongarije (de Superintendentie van de Donau) tegen het einde van het verlopen jaar genomen heeft. Met dat zonderlinge besluit staat dit deel der Gereformeerde Kerk van Hongarije, of liever der algemene Gereformeerde Kerk, voorzeker alleen.

Het Senioraat van Pest deed, bij de laatste vergadering der Superintendentie van de Donau te Budapest, het voorstel om de hulppredikant het huwelijk te verbieden, omdat daaruit vele bezwaren voor de vergadering der Superintendentie, voor de Superintendent, aan wien de verplaatsing der hulppredikers overgelaten is, alsmede voor de afzonderlijke Gemeenten voortvloeiden, ja, omdat het voor de hulppredikers zelf hoogst nadelig was, daar zij zulke grote uitgaven op zich namen - vrouw en kinderen te onderhouden - waartoe zij bij hun uiterste beperkte inkomsten onmogelijk in staat zijn. (Behalve verpleging in de pastorie, die evenwel uitsluitend persoonlijk is, heeft in de Superintendentie van de Donau een hulpprediker een jaarlijks salaris van 40 tot 100 Oostenrijkse gulden.) Indien nochtans de hulppredikers in weerwil van het verbod zich in het huwelijk begeven, dan zijn zij uit de rij van hulppredikers van het district eenvoudig te schrappen, d. i. zij krijgen geen hulppredikersplaats. Op dit schriftelijk ingediend voorstel van het Pester-Senioraat volgde in de zitting der Superintendentieaal-vergadering een heftige strijd.

Tevergeefs werd er op gewezen, dat zulk een voorstel in tegenspraak was met de Heilige Schrift en de Protestantse vrijheid; het voorstel kreeg kracht van wet voor de gehele Superintendentie van de Donau, met deze wijziging evenwel, dat dit verbod om te trouwen niet geldig zou zijn voor zodanige hulppredikers, die ook schoolonderwijzers zijn en dientengevolge een ruimere jaarwedde genieten, maar alleen voor hen, die slechts hulppredikers zijn en dus geen andere inkomsten hebben. Deze vorm van celibaat bestond overigens reeds vroeger in de Gereformeerde Kerk van Hongarije, want de kommerlijke toestand der hulppredikers veroorloofde hun niet in de echt te treden. Moeilijk is het hierin verbetering te brengen.

Het hulppredikerschap is hier te lande onmisbaar, ten eerste, wegens de grote uitbreiding der Gemeenten en ten tweede, omdat de predikanten geen pensioen erlangen, wanneer zij oud «n voor de bediening ongeschikt worden.

Er worde hierbij vermeld, dat de kwestie van het celibaat "bij de overige vier Superintendentiën zelfs niet aangeroerd is geworden.

Nadat de bisschop der Unitariërs (Socinianen) in Zevenbergen oit de Hongaarse Yereniging voor Protestantse geschriften getreden is, en hij waarschijnlijk ook door de overige Unitariërs, leeraren en gemeenteleden, gevolgd zal worden, zodat de leden dezer Yereniging enkel Gereformeerden en Luthersen zullen zijn, kan de strijd als bijgelegd beschouwd worden, die tussen de Superintendentiën van de Donau en de Theiss (gene zijde der Theiss) juist over het opnemen der Unitariërs in deze Vereniging losbrak, en reeds zulk een hevig karakter aannam, dat de Superintendentie van over de Theiss de gemeenschap aan deze Vereniging opzeide en afzonderlijk een "Calvijn-vereniging" wilde oprichten. Veel goeds kunnen evenwel zij, die aan het Woord Gods onvoorwaardelijk vasthouden, van deze Vereniging niet verwachten, omdat zeer verschillende bestanddelen ook binnen de Gereformeerde en de Lutherse Kerk in deze Vereniging samenwerken.

Drie professoren der Gereformeerde theologie - te Debreczin, Budapest en Nagy-Enyed - werden binnen een kort tijdsverloop door de dood weggerukt. De een was nog jong, de beide anderen waren in de kracht des levens. Wat evenwel opmerkelijk is: alle drie stierven in het krankzinnigengesticht!

Debreczin kreeg Lic. Joseph Erdös tot professor, een trouwe leerling van de Wener hoogleraar Dr. Ed. Böhl, die reeds sedert vele *jaren tot grote zegen voor Oostenrijk en Hongarije werkzaam is.*

Onder de godgeleerde tijdschriften staat nog altijd het Budapester "Protestantse Kerken Schoolblad" vooraan. De redactie nam weer een jeugdiger kracht in zich op. Het is alles behalve een gereformeerd Blad. Het Debrecziner "Kerkblad" is vrij goed; het Gereformeerde komt daarin menigmaal te voorschijn. Het tijdschrift "Szabad egyház", dat de banier der Gereformeerde leer moedig omhoog houdt, vindt helaas weinig aftrek.

Onlangs werd in de Hongaarse Rijksdag te Budapest de Kroatisch-Slavonische minister geïnterpelleerd over de achteruitzetting dergenen, die uit Hongarije overgekomen zijn. In de interpellatie werd er inzonderheid op gewezen, dat de overgekomenen in de inrichting van hun scholen belemmering ondervinden. Wij in dit land gevoelen, hoe rechtmatig dit bezwaar is ingebracht.

De Heere zie onze ellende in genade aan, want de dagelijks terugkerende bezorgdheid voor onze Gereformeerde scholen grijpt ons aan als een ziekte.

6. Groot verval in de kerken

Gepubliceerd op: 17 april 1891

Er is uit Hongarije wel dikwijls een en ander te berichten, want de Gereformeerde Kerk in dit land telt toch over de twee miljoen zielen, maar veel van dat alles zou de ziel afkerig maken. Alles wat hier in de grote Kerk plaats vindt, heeft voor de gelovige slechts deze waarde, dat hij steeds tot zichzelf zeggen moet: *Houd, wat gij hebt!* en dat hij van dag tot dag meer er in versterkt wordt, dat het grote aantal zielen ener Kerk volstrekt niet baat. "Niet door een menigte", maar door des Heeren Geest wordt zijn Gemeente gebouwd.

Deze Geest is echter aan de Hongaarse Kerk als onttrokken. Want Christus wordt in haar niet verheerlijkt.

Op de 6^e April wordt het Convent (de vertegenwoordiging van alle vijf superintendentiën) naar Budapest samengeropen en, daar in dit jaar ook de Synode, (telkens na tien jaren) samenkomen zal, zo wordt op dat Convent de arbeid voor de Synode voorbereid. De voorbereidende werkzaamheden voor de Synode, die aan bijzondere afgevaardigden toegewezen waren, zijn grotendeels gereed. Zij geven ontwerpen tot herziening van de Synodale wet van het jaar 1880/81, gelijk dan ook deze Synode reeds de naam van Herzienings-synode verkregen heeft. een grote verandering zal slechts de wijze van beroeping der leeraren ondergaan.

Sedert tien jaren zijn de predikantsplaatsen bij wijze van mededinging bezet geworden. De Gemeenten zullen nu met terzijdestelling van mededinging ook rechtstreeks een predikant kunnen beroepen. Dat zou een schrede in de goede richting zijn. De Commissie tot candidaatstelling blijft, maar zij zal niet meer gelijk voorheen vijf uit de mededingers kiezen, uit wie de Gemeente zou te kiezen hebben, maar allen, die aankomen en bevoegd zijn een predikantsbetrekking te vervullen, moeten als kandidaten aangemerkt worden. Wordt iemand voorbijgegaan, zo kan zowel de belanghebbende als de Gemeente daartegen in beroep komen. Tot nog toe was er tegen de beslissingen van de Commissie tot candidaatstelling geen beroep mogelijk. Ook hebben zich weer stemmen verheven ten gunste van de zogenaamde "proefpredikatiën (op beroep)", hetwelk voorzeker een schrede achteruit is. Zij maken een bijzonder kenmerk uit van de Zevenbergse superintendie, waar zij door de Synode van 1880/81 helaas in stand gelaten zijn.

Zelfs de Lutherse Kerk wil ze in haar Synode van dit jaar geheel afschaffen.

De vraag omtrent het Gezangboek staat ook op de agenda. Tot groot leedwezen der gelovigen krijgen de moderne beschouwingen steeds meer de overhand. De meerderheid der Commissie voor het Gezangboek schijnt tegen de volledige opneming der Psalmen to zijn. Ook bij de bewerking der Psalmen, die genade gevonden hebben, moet met de "meer ontwikkelden smaak" rekening gehouden worden, en de "Joodse geest" door de nationale Magyaarse geest vervangen worden. "De Hongaarse muziek en zangwijze is even beroemd als de Franse; waarom zouden wij ons dan aan deze laatste houden?"

Te vergeefs protesteerde tegen deze wijze van doen F. K., de eerste autoriteit op het gebied van het Kerkgezag. Hij werd zelfs niet aangehoord. Daarom onttrok hij zich geheel aan die arbeid.

De superintendentie aan gene zijde van de Theiss - ook wel de Debrecziner superintendentie geheten - is de grootste der vijf. Reeds geruime tijd wilden de noordelijke senioraten zich van haar afscheiden, om een eigene superintendentie uit te maken. Daarover wordt nu weer geschreven. Als reden tot de afscheiding wordt aangegeven, dat de belangen der merendeels arme Gemeenten bij het beheer niet voldoende behartigd worden.

Er zijn zes senioraten in noord-oostelijk Hongarije met een zielental van ongeveer 200,000. Terecht werd er door onze Kerkelijke Courant "Szabad Egyhas" op gewezen, dat het wel noodzakelijker en beter zou zijn, om tot het oude terug te keren en in plaats van uit de vijf superintendentiën zes te maken, ook die vijf op te heffen en aan de senioraten meerdere zelfstandigheid te geven. Vroeger, hoewel er geen superintendentiën, maar slechts senioraten bestonden, was er meer eenheid dan zelfs nu met het streven naar centralisatie.

Wij komen al meer in de wateren van het episcopalisme; sinds de tijd, dat onze "bisschoppen" (officieële naam voor superintendents) in het Hogerhuis zitten, wordt het hun te veel te gelijk predikant ener Gemeente te zijn. Hooggeplaatste wereldlijke heren, maar helaas ook theologen, brengen tegenwoordig maar al te vaak de vraag te berde, of het bisschopsambt niet van het leraarsambt te scheiden is. Dienaar des Woords te zijn, is, gelijk van zelf spreekt, voor een bisschop, die in het Hogerhuis zitting heeft, te min. Een Lutherse bisschop is er reeds mede begonnen, dat hij van zijn Gemeente verlof krijgt en de winter over zijn kwartier in Budapest opslaat, opdat hij de zittingen van het Hogerhuis kan bijwonen.

Terwijl de moderne geest onze Kerk met waardiger vertegenwoordigers begiftigen wil, zorgt de Rijksdag te Budapest nog voor een andere verrassing. Reeds in vroegere jaren wilde men de twintigste Augustus, de "dag van Stephanus de Heiligen", tot een algemenen, alle belijdenissen bindende feestdag maken. Dat gelukte niet. Het plan leed schipbreuk op het eenstemmig protest van ons kerkbestuur. Men ging toenmaals meer constitutioneel te werk, men vroegde vooraf de Kerk. Thans wordt het tot wet verheven zonder degenen, die het aangaat, te vragen.

Een Roomse feestdag, op welke de Roomse Kerk al haar pracht te aanschouwen geeft, terwijl te Budapest "de heilige rechte" van Stephanus de heilige, de eerste Hongaarse koning, rondgedragen wordt, wordt ons opgedrongen. In de Rijksdag werd van Protestantse zijde verlangd, dat dan althans de nationale feestdag niet Sanct Stephanusdag, maar eenvoudig Stephanusdag, de dag van Stephanus I, koning van Hongarije, genoemd zou worden.

Toen stond de gewezen Minister-President, de Gereformeerde Tisza op, en stelde in het licht, met het oog op de kerkgeschiedenis van de beroemden Gereformeerden Professor Esaias Budai, dat ook in de Gereformeerde boeken de eerste Hongaarse koning Sanct - Stephanus genoemd wordt, vergat evenwel daarbij dit, dat in Budai's boek wegens de strenge censuur het niet anders heeft mogen staan. Budai's boek verscheen nog in de vorige eeuw, toen een strenge censuur op de boeken toegepast werd.

Van de dagen van de superintendent Szasz af is te Budapest een meer opgewekt geestelijk leven. Gedurende de gehele winter zijn voor het beschaafde publiek voorlezingen over kerkelijk-godsdienstige onderwerpen gehouden geworden. Budapest, hoewel een zeer grote Gereformeerde Gemeente, heeft tot hertoe slechts één kerk op de Calvinplatz.

In het tweede kwartier zal nu ook spoedig een Gereformeerde kerk staan, voor welke reeds een zeer aanzienlijke som bijeengebracht is. In de meer verwijderde kwartieren worden steeds meer bedehuizen opgericht. Ongelukkig zijn ook de Unitariërs te Budapest zozeer toegenomen, dat zij voor zich een kerk gebouwd hebben. Het grootste contingent der thans in Hongarije opkomende unitarische Gemeenten (tot 1848 hadden zij in Hongarije geen vrije godsdienst oefening, alleen in Zevenbergen) leveren de beide Protestantse Kerken. Echter, hoewel dit algemeen bekend is, wordt het in 't geheel niet ter harte genomen.

Een hulpprediker in een Gemeente aan de andere zijde der Theiss, die de Geest dreef, om het woord ook tot de zieken, bedroefden en ellendigen in de woningen te brengen, werd door de ongelovigen cantor en sommige oudsten der Gemeente bij de Senior aangeklaagd. Voorheen zijn natuurlijk nooit huisbezoeken in deze Gemeente gebracht geworden; het was iets nieuws, dat de kapelaan deed! En wat gebeurt er? De Senior verbiedt hem huis- en ziekenbezoek, wijl dat in onze Kerk geen gebruik meer is! En dat heeft in de orthodoxe superintendentie Debreczin plaats! *Als men dit aan het groene hout doet, wat zal dan aan het dorre geschieden?*

7. Literarische beweging onder de Hongaarse protestanten.

Sedert het vierdedeel ener eeuw leeft het denkbeeld om een letterkundige vereniging tot bescherming van de belangen der Protestanten te stichten; de eerste met geestdrift aangewende poging leidde tot niets tengevolge van de belemmeringen, door de regering in de weg gelegd. De ziel der beweging was Emerich Révész, predikant te Debreczin. De andere poging ging uit van Graaf Melchior Lonyai; zij vond evenwel geen bijval, wijl duidelijk het streven bleek, om de "Hongaarsen Protestantenvbond", die wegens zijn modernisme berucht was, onder een anderen naam in het leven terug te roepen.

In de jongste tijden is uit Debreczin aan het Generaal-Convent, het opperbestuur der Gereformeerde Kerk, de voorslag gedaan, om een "Hongaars-Prottestantse Vereniging voor Kerkgeschiedenis" op te richten. Het Convent, de kring zijner werkzaamheden door opneming der overige theologische wetenschappen uitbreidende, nam de voorslag aan. Omdat echter in Budapest in het belang van die meer uitgebreide werkkring op de wijze van genootschap of vereniging, op particulier gebied reeds een beweging ontstond, bepaalde het Convent er zich slechts toe om als beginsel vast te stellen, dat de Protestantse wetenschappelijke vereniging tussen de Augsburgscli-Evangelische en de Evangeliscli-Gereformeerde zusterkerken gegrondvest en aan het Convent daarvan bericht zou gegeven worden.

Den 28ste December van 1886 kwamen inderdaad te Budapest op particulier initiatief enige vertegenwoordigers der literatuur bijeen, en maakten een ontwerp van statuten op voor de te stichten literarische vereniging; het Debrecziner Protestantse kerkelijk blad juichte het plan dadelijk toe, maar de Sarospataker kerkelijke courant gaf aan de stichting een zodanige betekenis, dat ook de Unitariërs daarin een plaats konden vinden. De handige Unitariërs, die te Buda-Pesth een propaganda hebben, gaven daarop onmiddellijk van hun toetreding kennis; en zij, die de zaak op touw zett'en, hebben zonder enige lastgeving, ja tegen de bepaling van het Convent in, de Unitariërs opgenomen en stelden de namen van de Superintendent en de Oppereurator der Unitariërs op de oproepingsbrief naast de namen der leidlieden van de twee Protestantse zusterkerken.

Onder de eerste indruk van vreugde verzuimden sommigen de ondertekeningen van de oproepingsbrief opmerkzaam na te gaan; bovendien stond toch de weg nog open, om bij de definitieve vaststelling der statuten bij deze de beginselen rakende vraag een vaste stelling in te nemen.

Met grote geestdrift begroetten zowel de enkele personen als de besturen de Vereniging; de vergadering van het Super-intendentaal-Convent aan gene zijde der Theiss in Debreczin gaf zelfs van haar toetreding kennis met hot grootste stichtingskapitaal, 2000 florijnen; enkele wereldlijken met 500 fl.; er meldden zich 800 leden met 30000 florijnen aan.

Daar hoorde men de eerste protesterende stem van de Makoër Gereformeerde Gemeente, waar de Unitarische propaganda door haar kunstgrepen Gereformeerde kerkleden afgetrokken had. Eindelijk kwam ook de oproeping tot de grote Gereformeerde Gemeente te Debreczin; de kerkenraad nam de zaak in nauwgezette kerkenraad de toetreding voorlichten door een commissie, bestaande uit de predikanten der Gemeente en de professoren. De commissie onder voorzitterschap van de Superintendent gaf als haar gevoelen te kennen, dat de Gereformeerde Gemeente van Debreczin zich bij de literarische Vereniging zou aansluiten, mits deze zich zonder de Unitariërs vestigde.

Omstreeks die tijd (16 April 1888) was de vergadering der literarische Vereniging tot vaststelling harer statuten reeds te Budapest samengeropen. Een gelijk besluit, als door de Gemeente van Debreczin genomen was, nam ook het Debrecziner Senioraat eenstemmig aan. Die twee lichamen tellen 100.000 Gereformeerden.

Die hoogst aanzienlijke eerste samenkomst der Vereniging werd door de beide wereldlijke voorzitters van het Gereformeerde en het Evangelisch-Lutherse Convent, Baron Nicolaus Vay, de voorzitter van het Hongaarse Hogerhuis, en Baron Pronay uitgeschreven, die dan ook het voorzitterschap waarnamen.

Ook verschenen er Koloman Tisza, gereformeerd Oppercurator, die tegenwoordig president van het Hongaarse Staatsministerie is, en zijn broeder Graaf Lodewijk Tisza, Opperourator, ea de Superintendenten van beide Kerken, een (die van Debreczin) uitgezonderd. De beide protesten uit Debreczin werden door Heer Johann Valyi, Opperourator van de Superintendentie aan gene zijde der Theiss overhandigd; zij weiden verdedigd door Koloman K. Tóth, Albrecht Kiss, predikant in Debreczin, en door nog anderen.

De Gereformeerde Superintendenten van Budapest en Klausenburg, Carl Szasz en Dominik Szasz, vielen het standpunt der Debrecziners met scherpe en ultra-liberale woorden aan; inet het ganse gewicht van zijn aanzien en gezag sprak ook de Minister-president Tisza in deze zaak en die allen, zich in de schitterende mantel der verdraagzaamheid en der vrijheid hullende, verklaarden de ingediende protesten als niet ontvankelijk; K. Tisza gaf onomwonden als zijn gevoel te kennen, dat het Protestantisme en de zucht tot uitsluiting vlak tegenover elkander staan.'t Bevreemdt dus niet, dat de Unitariërs met grote meerderheid van stemmen in de Vereniging opgenomen werden. Tegelijk is ook de strijd omtrent deze zaak zowel in de kerkelijke als in de politieke bladen aangevangen. Ja een ware storm werd opgewekt door een artikel van de Debrecziner professor Franz Balogh onder de titel: "Gereformeerd geweten."

De scheiding in twee legerkampen ving in Debreczin aan. De eerste Mei werd de zitting der Superintendentie aan gene zijde der Theiss geopend. Hier, waar vóór 300 jaren de wassende vloed van het Unitarisme binnen zekere grenzen was teruggedrongen, kwamen de twee zo verschillende beschouwingen tegenover elkander te staan. In twee avondconferenties werd over deze hoogst belangrijke, het beginsel rakende vraag debat gevoerd; K. Tisza's met gloed verdedigde voorstelling van de aard der kwestie scheen op vele, vooral de wereldlijke medeleden der vergadering grote indruk te maken. In de zitting van 1 Mei diende Franz Balogh en zijn medestanders een voorstel in om te besluiten, dat de Superintendentie (800'000 zielen sterk) liet samenwerken met de Unitariërs in beginsel niet goedkeurt en haar nader besluit er van afhankelijk maakt, of aan haar wens wordt tegemoet gekomen. Het tegenvoorstel kwam van Graaf Jozef Degenfeld, Opperpalatijn en Senioraatscurator. De beslissing werd aan een stemming onderworpen. Met 33 tegen 29 stemmen werd het voorstel van Balogh aangenomen.

De Gereformeerde kerkenraad te Debreczin maakte als lichaam zijn opwachting bij de twee presidenten van het Snperintendentschap, de gelovigen en onbeweeglijken Superintendent Valentin Révész en de staudvastigen Opperourator Johann Valyi. De grijzen evangeliedienaar Michael K. Tóth was het opgedragen om de begroetingsrede uit te spreken. Met aanhaling van de eerste vraag van de Heidelbergse Catechismus hield hij aan op de instandhouding der Gereformeerde Kerk, sprak zijn besliste afkeuring uit over de Unitarische richting, die de Christus en de Heilige Geest

verloochende, en wekte de presidenten op tot verdere standvastigheid onder de banier van Christus. Getroffen antwoordden zij: "Afvalligen worden wij niet."

Onder tranen hoorden de Ouderlingen (kerkenraadsleden) dat aan. Do zegepraal is aan de onwrikbare standvastigheid van Yalentin Révész te danken.

Van die tijd af wordt er aanhoudend gestreden, en de gemoederen zijn door grote onrust en beroering aangegrepen, 't Spreekt vanzelf, dat de vrienden der Unitariërs nu hen bespotten, die aan de belijdenis vasthouden en hen bekrompenen, uitsluiters, duisterlingen, verbranders van Servet, enz. schelden. Maar zulks schrikt hen niet af, die voor de grondwaarheden des Christendoms hun stem verhieven, en die van een literatuur, welke van Unitariërs en hun vrienden komt, voor de Kerk volstrekt niets, dat opbouwt of sticht, kunnen verwachten.

Als onze hooggeplaatste wereldlijke heren en de tot de radicale theologie overhellende kerkdijken ook verder deze uit strijdige bestanddelen bestaande literarische Vereniging tot eiken prijs zullen handhaven en het geweten der gelovigen geweld willen aandoen, dan staat de Gereformeerde Kerk een treurige tweespalt te wachten, terwijl de Vereniging haar bloesems vóór haren tijd zal afwerpen. Indien de Vereniging in een louter geschiedkundige vereniging zou overgaan, zo ware er tegen het toetreden der Unitariërs niets in te brengen, wijl dan de overige takken der theologische wetenschap op het eigen gebied der Kerk zouden verwezen worden.

Er zijn in het land 55000 Unitariërs, en om hunnentwil zal men vele honderdduizenden Gereformeerden uit de Literarische Vereniging uitsluiten. Dat is verkeerd gehandeld. Tegen de Coriolanussen heeft de moederkerk te vergeefs haar stem verheven. Wat nog gebeuren kan, is niet te voorzien.

Debreczin, 16 Mei 1888.

DE KERK IN SLAVONIË EN CROATIË

1. Hervorming en uitroeiing

22 april 1888

Van Slavonië zullen de lezers weinig gehoord en gelezen hebben. En evenwel, niet slechts in de tijd der Romeinen speelde dit kleine land een rol, maar ook in de eeuw der reformatie. Op de kaarten der Oude wereld kwam het voor als een deel van Pannonia Inferior; de meest bekende steden waren: Mursa (Essek), Cibalae (Vinkovce, geboorteplaats van Keizer Yalens), Aenum (Peterwardein), Sirmium (Mitrovic) en andere.

In de eeuw der reformatie arbeidde hier Michael Sztaray, een der werkzaamste hervormers van Hongarije. Zijn arbeid werd dermate door de Heere gezegend, dat beneden en boven de Drau 120 Gereformeerde gemeenten ontstonden, welke gedurende geruime tijd een eigen Superintendentschap uitmaakten. Opmerkelijk is de wijze, waarop hij de "nieuwe" leer verkondigde. De tonen zijner viool, op welke hij psalmen en liederen speelde en met zijn gezang begeleidde, lokten de toehoorders tot hem. Zowel de Hongaren, als de Slaven, waren van oudsher beminnaars van zang en muziek. Deze voorliefde des volks voor het gezang maakte hij zich ten nutte en baande daardoor de weg tot de harten voor de zuivere en reine prediking des Woords. Tijdens de invallen der Turken en de vervolgingen van de zijde der Roomse Kerk gingen de meeste gemeenten te gronde.

Van de 120 Gereformeerde gemeenten is slechts een klein overblijfsel behouden gebleven. In Slavonië zijn slechts 5 Gereformeerde moedergemeenten uit die tijd overig en wel vier met de Hongaarse, een met de Slavische (Croatische) taal. Lutherse gemeenten waren hier niet.

Sedert het vierde en vijfde eeuw zijn zeer velen uit Hongarije naar Slavonië getrokken. Terwijl de landverhuizers uit het noordelijk deel van Hongarije gewoonlijk de richting naar Amerika inslaan, trekken die van Middel- en Zuid-Hongarije meestal naar Slavonië en Bosnië. Hongaren en Duitsers, Gereformeerden, Luthers en Rooms stroomden deze streken binnen. Duurt het nog enige tientallen jaren zo voort, zo zou het licht kunnen gebeuren, dat wij, Gereformeerden, ons oude erf in Slavonië weer terugbekwamen.

De landverhuizers geven, wel is waar, verschillende beweegredenen op, waarom zij hun geboortegrond verlieten; maar het komt alles hierop neer, dat zij zich in het stoffelijke willen verbeteren. Het merendeel der landverhuizers behoort tot de armste volksklasse, die meestal in hun voornemen schipbreuk geleden hebben. In ijver en geschiktheid overtreffen zij de oude bewoners, die daarom overal terugwijken. In mijn woonplaats (Neu-Banovce) zette zich de eerste Duitser in het jaar 1861 neder; het dorp behoorde aan het Servische volk.

Thans maken de Duitsers twee derden der bevolking uit. Zoals hier ging het overal, waar Duitsers of Hongaren zich vestigden.

De opmerkzaamheid van ons gereformeerd kerkbestuur richtte zich al spoedig op deze landverhuizers. Reeds in de jaren tussen 1860 en 1870 vestigde de Gereformeerde Superintendenz [ongeveer ons Provinciaal Kerkbestuur] aan de Donau een station met een reizend prediker beneden Peterwardein in Beska Maar het gebied, dat de reizende

predikant aangewezen werd, was zo groot, dat het hem onmogelijk wa» om al die kleine kudden op te zoeken. De middelen, om meer zulke stations te vestigen, waren niet voorhanden. In een hoogst treurige toestand verkeerden hier de verstrooide Protestanten. Waar ongeveer 20 tot 30 gezinnen op een plaats waren, behielpen zij zich gewoonlijk met een zogenaamde noodleraar (een handwerksman of 'boei'), die zij dan naar hun vermogen bezoldigden.

Maar hoevelen konden zich zelfs op deze wijze nog niet eens helpen, als slechts 10' tot 15 gezinnen samen woonden en ook die in de grootste nooddriftigheid verkeerden. Die werden óf een buit voor de Roomse of de Grieks-Oosterse Kerk, óf wel zij verkwijsden op andere wijze.

Met de ouderen van dagen ging het nog. Maar met de jeugd, die hier opwies, stond het jammerlijk geschapen. Ik trof jonge lieden aan van Gereformeerde geboorte, die nog nooit een Gereformeerde school of kerk, een onderwijzer of predikant gezien hadden! En dat wel afstammelingen van uit hun land getogen Paltzers! Het viel hun moeilijk hun moedertaal te spreken, 't Is waar, zij droegen zelf de schuld van hun ellende; in plaats van zich in hun vaderland voor de Heere te verootmoedigen, vluchtten zij voor Hem. Maar hen nu geheel aan zichzelf over te laten, ware toch wellicht ook niet goed geweest. Voor velen is het heilzaam gebleken, dat zij uit het een vat in het andere zijn overgestort geworden. De ellende heeft vele harde harten week gemaakt en vermurwd. Zij zijn weer ontvankelijk voor het Woord, meer dan hun geloofsgenoten in Hongarije. En daar zij zo sterk in aantal toenamen, trokken zij telkens weer de aandacht van het bestuur der kerk.

De Synode, die ten jare 1881 in Debreczin samenkwam hield zich ook met deze aangelegenheid bezig. Van het fonds, dat gesticht werd, zou jaarlijks een gedeelte gebruikt worden om de verstrooid-levende Gereformeerden in de Kroonlanden van Hongarije, voorts in Moldavië en Rumenië kerkelijk te verzorgen, om, zoals de Synode zich uitdrukte, "de duizenden onder vreemde volkeren en kerken voor onze kerk te behouden."

In onze Superintendenz heeft deze zaak een warme voorstander verkregen in de bisschop Carl Szasz, die, sedert hij zijn ambt bekleed heeft, drie stations voor reizende predikanten heeft gevestigd. Derhalve telt ons gebied nu vier zodanige standplaatsen; drie daarvan in Slavonië. De stations zijn: Beska, Neu-Banovce, Seliste.

2. Scholen

Twee van de reizende predikanten zijn tevens schoolonderwijzers, omdat hun kerspel niet zo groot is; de beide andere zijn alleen predikanten, die natuurlijk het godsdienstig onderwijs van de jeugd mede is toebetrouwd.

Zo bewijst de Heere Zijn goedertierenheid ook bij de opvolgende geslachten, welke voorouders hadden, die Hem liefhadden. De zodanigen kwamen dan ook op onze eerste roepstem en meldden zich vanzelf aan, terwijl anderen, toen zij reeds goed wisten, dat ik voor hen hierheen gezonden was, zich nochtans niet, of slechts langzamerhand aansloten. Velen werden door de vrees teruggehouden, dat zij mij zouden moeten betalen, terwijl zij nog maar ternauwernood leven konden, gelijk dan ook de meeste overgekomenen tot de armste klasse behoren. Dientengevolge had ik mijn aanstelling op kosten van het Superintendentschap en van het Algemeen Gereformeerd Kerkenfonds. Als middelpunt van mijnen werkkring is aan mij mijn tegenwoordige woonplaats, Neu-Banovce, aangewezen, waar het grootste aantal Gereformeerden aan een plaats op het mij toebedeelde gebied wonen, ongeveer 230

zielen, allen Duitsers uit de Palts afkomstig. Neu-Banovce is toen terstond als moedergemeente door de Superintendentie erkend geworden. Hoe ik het hier gesteld vond, deel ik later mede.

Van hier uit ging ik in alle richtingen om de Gereformeerden te vergaderen en bij hen belangstelling voor mijn werkzaamheid te wekken. Evenals het na een hevige vervolging of na een verwoestende vjjandelijke inval gewoonlijk plaats vindt, dat de bewoners eerst van lieverlede uit hun schuilhoeken te voorschijn komen, geschiedde het ook hier. De een kwam na de ander.

Het is in mijn ogen als een wonder, wanneer ik de registers der gezinnen inzie en daarin reeds bijna duizend zielen opgetekend vind. Ik ging aan het bijeen vergaderen, vertrouwend op des Heren belofte: "Die Israël verstrooid heeft, zal het ook wederom vergaderen" (Jer. 31.), en ik ben dan ook in zover geslaagd, dat ik hen nu zo tamelijk allen ken, dat zij nu op bepaalde tijden samenkomen, om het Woord te horen en de Sacramenten te gebruiken. De Gereformeerden buiten mijn woonplaats verdeelde ik in 6 kringen; elke kring, verscheiden plaatsen en pusta's bevattende, heeft een middelpunt, waar of meerdere families zijn, of waar wij een geschikt lokaal voor onze samenkomsten konden bekomen. Ik bezoek die kringen in verhouding tot hun zielental; waar een groter aantal is, kom ik in de regel veelvuldiger, en omgekeerd. Overal kozen wij een kerkmeester en ouderlingen - (diakenen kent men helaas bij ons niet, en daardoor is het ook met de armverzorging treurig gesteld) - tot wier taak, na de vestiging en ordening der Gemeente, het opzicht over de kudde, hoofdzakelijk echter ook het onderwijs der kinderen - want, zoals ik eerlang nader bespreken zal, bezoeken de meeste onzer kinderen Roomse en Grieksche scholen met de Croatische of Servische taal, van welke slechts het minderdeel iets verstaat - en de leiding der godsdienstoefening behoort op die Zondagen, waarop ik niet komen kan. De ouderlingen zijn het ook, welke allen, die tot don kring behoren, er van verwittigen, wanneer ik kom. Ik kon helaas in deze zes kringen slechts twee mannen vinden, die onderricht geven en de godsdienstoefening leiden kunnen. Aan kennis zou het velen wel niet ontbroken hebben, maar de opgewektheid tot het werk was er niet. Zulke kringen moeten er mede tevreden zijn, wanneer om de vijf of zes weken, en wel door mij, aan hun kinderen onderwijs gegeven wordt.

Met het onderwijs ziet het er in het koninkrijk Croatie- Slavonië over het algemeen zeer droevig uit; men kan het zich dus voorstellen, hoe weinig voor de Duitsers en Hongaren hier gedaan wordt, die slechts ge uld worden en tegenover over de Serviërs en Croaten een hoogst geringe minderheid aan zielental uitmaken. De strijd evenwel tussen de Serviërs en do Croaten - Griekschen (niet-Geüniëerden) en Roomschen zal mogelijk ook voor ons Protestanten in Slavonië nog nuttig zijn, daar de Serviërs er ten zeerste op aandringen, dat de confessionele scholen weer geheel vrij worden, terwijl wij dan de hoop kunnen voeden, dat onze lasten verminderd worden, en wij boven de met grote opofferingen verkregen confessionele scholen dan voor de gemeente- (of staats-)scholen niet meer zullen belast worden, wat tot nu toe het geval was. De algemene schoolplicht is hier wel ingevoerd, maar zij baat de Duitsers en Hongaren zeer weinig, wien zelden eigene scholen toegestaan worden, en die derhalve naar de openbare volksscholen gedreven worden. In de pusta's is het nog het allertreurigst gesteld, want de heren bezitters stellen in niets zo weinig belang, als dat hun ondergeschikten en hun kinderen lezen en schrijven leren. Er komen dan ook zulken in onze samenkomsten, die nooit in een school geweest zijn, die noch aan het gezang, noch aan het lezen der Heilige Schrift kunnen deelnemen. Onlangs klaagde mij een

jonge man - van omstreeks 25 jaren - dat hij in onze samenkomsten neerzat als een stuk vee en zijn mond niet kon opendoen.

De eigenaar dezer pusta (een Roomse) laat nu een kapel van + 5000 gulden bouwen, maar voor 40 schoolplichtige kinderen kan hij niet zorgen. Tot hiertoe kon ik het slechts in twee kringen zover brengen, dat, en wel voor bijzondere betaling, aan de kinderen twee of driemaal per week in de openbare volksschool onderwijs gegeven wordt in de moedertaal.

De Gereformeerde Gemeente te **Banovce** verkreeg in het jaar 1874 het recht tot oprichting van een eigene confessionele school. Met welke grote offers zulks ook verbonden was, de Gemeente deinsde niet terug, kocht met geleend geld een klein boerenhuisje en beriep aanstonds een onderwijzer. Naardien men echter voor het geringe salaris, dat voor de onderwijzer bepaald werd, niet altijd een geëxamineerde onderwijzer bekomen kon, wat nochtans door de landsregering als voorwaarde gesteld was geworden, leed het onderwijs vaak stoornis; de school moest ten laatste gesloten worden. Moede van de veelvuldige strijd om de school, wierp zich de Gemeente in het jaar 1877 in de armen van de grotere Lutherse Gemeente en verkreeg met dezelf in naam althans een gemeenschappelijke Protestantse school tot het einde van 1887. Zoals bijna altijd en overal strekte ook hier de vereniging de Gereformeerden evenmin tot stoffelijke als tot geestelijke bate.

Toen ik in het najaar van 1885 hier aankwam, was het voor mij al te laat om de geschilpunten tussen de "verenigde" Gemeenten bij te leggen. Ik deed, wat ik kon, Maar zag reeds vooruit, dat het tot een breuk komen moest.

Het is te onverkwikkelijk, dan dat ik nog langer bij deze zaak zou stilstaan. Mutatis mutandis (met verandering van wat veranderd moet worden) had er plaats, wat in Lukas 10: 30 bericht wordt. Zij togen ons uit, gingen van daar en lieten ons half dood op de weg liggen.

Bij de vereniging hadden de Gereformeerden hun klein huisje verkocht, en zo stonden wij daar eensklaps - zonder kerk, zonder school; omstreeks 1000 gulden was onze ganse bezitting. Ik woonde zelf en woon nog in een gehuurd boerenhuis. Nog in de herfst des vorige jaar besloten wij tot het bouwen van een bedehuis, tevens school en van een pastorie en onderwijzerwoning. Opdat evenwel het onderwijs zou voortgezet worden, huurden wij een lokaal voor school en voor de samenkomst der Gemeente op de dag des Heren. Voor de te beroepen onderwijzer huurden wij evenzeer een woning en stelden zijn salaris een weinig hoger dan het minimum, dat in Croatië-Slavonië een onderwijzer aan een openbare school betaald wordt, namelijk ongeveer 400 florijnen, alles meegerekend. De Heere zond ons een voor deze betrekking geschikte kracht toe. De vrucht zijner werkzaamheid, gebleken bij hot onlangs gehouden examen onzer kinderen, gaf aan ons allen reden tot tevredenheid.

REFORMATIE EN GROTE VERDRUKKING

**DE GEREFORMEERDE BROEDERGEMEENSCHAP IN
BOHEMEN EN MORAVIË**

Overgenomen: AMSTERDAMSCH ZONDAGSBLAD vanaf 1895

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2017**

BOHEMEN EN MORAVIE

24 februari 1895

1. Het bloedende lichaam der Gereformeerde Kerk in Bohemen en Moravië

Een bloedend lichaam, - zo heeft Senior Lic. theol. Cisar in een vrij groot opstel de Boheems-Gereformeerde Kerk terecht genoemd. Deze benaming blijkt te juist, als men kennis neemt van de door de schrijver vermelde bijzonderheden. De laatste volkstelling in Oostenrijk (1890) heeft o. a. ook dit aan het licht gebracht, dat er in de Oostenrijkse landen aanmerkelijk meer Evangelischen zijn, dan de Evangelisch-kerkelijke tabellen aangeven. Het verschil tussen de tabellen der volkstelling van overheidswege en die der Evangelische Kerk betreffende het zielental der Evangelischen bedraagt in Bohemen alleen 30.000 zielen. De volkstelling heeft dus aan het licht gebracht, dat er in Bohemen alleen buiten het bekend getal Evangelischen nog 30.000 Evangelische geloofsgenoten zijn, die buiten alle kerkelijk verband, zonder geestelijke verzorging leven, en waarvan de Kerk en haar predikanten niets afweten. In Moravië leven in de verstrooiing betrekkelijk even grote scharen van Evangelischen, die, buiten alle gemeenschap met hun Kerk blijvend, mettertijd, ja in hun kinderen reeds, door gemengde huwelijken en de zogenaamde reverse, gewoonlijk de buit van Rome worden. Want in alle Boheems-Moravische steden en stadjes, waar op enkele uitzonderingen na juist de Gereformeerde Kerk geen Gemeenten en predikanten heeft, leven vele Evangelischen om hun dagelijks brood. Zulk een uitgestrekte en met betrekking tot de geestelijke verzorging geheel en al aan zichzelf overgelaten diaspora is voor het Boheems protestantisme een altijd open ader, een voortdurend bloedverlies. De zaak ligt namelijk als volgt.

De Gereformeerde kerkelijke Gemeenten in Bohemen en Moravië vormen in de regel slechts kleine eilanden, hier en daar hoogstens kleine eilandengroepen, en dat nog wel in arme, afgelegen, van alle nijverheid ontblote bergstreken, die aan alle zijden door de Roomse zee omringd zijn. Op deze zee drijven de verstrooide leden der Evangelische diaspora; er zijn namelijk altijd geloofsgenoten, die uit hun geboorteplaatsen en kerkelijke Gemeenten verhuizen of moeten verhuizen, omdat zij toch niet allen in hun arme dorpen een broodwinning kunnen vinden; en hebben zij eenmaal hun geboorteplaatsen verlaten, dan komen zij bijna al tijd in plaatsen, waar de prediking des Woords ontbreekt; zij vinden wel het aardse brood, maar verliezen het hemelse. Het is duidelijk, wat aan de Gereformeerde Kerk in Bohemen gedaan moet worden. Het is: het voorbeeld van de goeden Herder te volgen en de verlorene schapen na te gaan met het brood des levens, en daartoe, zij het ook niet overal zelfstandige nieuwe kerkelijke Gemeenten, dan toch ten minste "Predigtstationen" en dergelijke vergaderlokalen te stichten voor de verstrooiden. Maar het kan niet ontkend worden, dat het ter volbrenging van deze moeilijke taak nu eens aan goeden wil, dan weer aan middelen, niet zelden aan beide ontbreekt.

Wel is waar zijn er twee reizende predikanten aangesteld, een in Bohemen en een in Moravië; maar wat is dat onder zo velen? Eén reizend predikant moet daar voldoende zijn voor gemiddeld 10.000 zielen, over grote uitgestrektheden verstrooid, die één arbeider alleen reeds door gebrek aan tijd, geld en kracht niet verzorgen kan. Het ligt daarom op de weg der predikanten, die vaste standplaatsen hebben, in de

omtrek van hun parochiën nieuwe vergaderplaatsen te stichten en de naastbij gelegene diaspora althans enigszins onder hun bereik te brengen.

Men is zich dezen plicht wel bewust, en hier en daar wordt naar het beste weten en vermogen in de diaspora gearbeid, in Moravië bijv te Brünn, Trebic, Damboritz, Svebohov, Pribitz, Prerau, Auspitz, Lundenburg, Göding; in Bohemen te Braunau, Tys, Malec, Louny en andere plaatsen; ook worden er, o a. te Brünn en te Auspitz, zeer verblijvende vruchten van dezen arbeid geoogst De Moravisch-Gereformeerde Superintendentuur heeft een diocesenfonds van 12.000 gulden gesticht, hoofdzakelijk ter ondersteuning der Evangelisatie in de diaspora Daar echter al de interest, op zichzelf een onbeduidende som, voorlopig bijna uitsluitend voor de diaspora-Gemeente te Brünn moet worden aangewend, is men niet bij machte, de kerkelijke werkzaamheid in de diaspora uit te breiden, en dat te minder wijl in de laatste jaren tot dit doel geen hulp van buiten kon gevonden worden. En door eigen hulp kan de Moravisch-Gereformeerde Superintendentuur, uit kleine boeren en dagloners bestaande, vooral bij de tegenwoordige voor de landbouw hoogst treurige omstandigheden, voor de diaspora bitter weinig doen. Immers kan men uit eigen middelen ternauwernood de reeds aangestelde predikanten hun karig traktement betalen en de overige uitgaven ten behoeve der Kerk bestrijden.

Ook in Bohemen heeft het werk der Evangelisatie duurzame gevolgen gehad, getuigen Hronov en Louny, waarbij men nog de "Predigtstationen" en Gemeenten Horice, Podébrady, Nymburg, Chrudim en de "Koninklijke Wijnbergen" te Praag zou kunnen noemen. een zeer bemoedigende episode in de kroniek der Boheems-Gereformeerde evangelisatie is en blijft de stichting der Gemeente te Chrudim. Deze Gemeente heeft haar bestaan in de eerste plaats te danken aan de geloofsijver en de offervaardigheid van één enkel en, de binnenlandse kerkelijke toestanden in aanmerking genomen, in zijn soort enig man, namelijk de gewezen keizerlijke koninklijke administrateur van het krijgswezen Vyskocil, die een sierlijk kerkje met pastorie op eigen kosten heeft laten bouwen en der nieuw te stichten Gereformeerde Gemeente heeft geschonken. Vyskocil zou ongetwijfeld nog meer hebben gedaan, maar hij werd enige dagen na de opening van het door hem gebouwde Godshuis door de Heere opgeroepen, als de dienstknecht, waarvan Matth 25: 21 gesproken wordt.

Dit alles is echter maar een druppel op een gloeiende steen. Met hetgeen van de zijde der Gereformeerde Kerk in Bohemen en Moravië op het gebied der evangelisatie wordt gedaan, komt men toch de verstrooiden zielen niet nader; er moest in iedere stad minstens een "Predigtstation" opgericht worden. Men zou wel bereid zijn, het arbeidsveld groter te nemen, maar om de aanwezige geestelijke arbeidskrachten in het werk te stellen, daartoe ontbreken de stoffelijke middelen, die, zoals reeds gezegd is, nooit in eigen kring bijeengebracht kunnen worden.

Des te bedroevender is het dus, als men de treurigen staat van zaken van de zijde dergenen, die helpen konden, zo zij wilden, nog niet uit het rechte oogpunt beziet, zoals onlangs te Wenen. Aldaar zijn (wel is waar niet volgens opgaven, door de Kerk verstrekt) minstens 2000 Gereformeerde Bohemers, die, als handwerkslieden en werklieden in de hofstad levende en nauwelijks een mondvol Duits kennende, zonder prediking in hun moedertaal op kerkelijk gebied de ondergang tegemoet gaan, en waarvan ten minste het tweede geslacht als leden der Evangelische Kerk zal moeten teloorgaan.

Ten einde dezen misstand weg te nemen, is een vereniging voor de vorming van een kerkelijk middelpunt voor Boheemse Gereformeerden te Wenen gesticht, die van de zijde van Prof. Dr. Böhl en Dr. Von Tardy zeer begunstigd, en mede door de

geloofsgenoten in Bohemen en Moravië, alsook door enige vrienden in het Buitenland ondersteund wordt. Een bij het Presbyterie der Gereformeerde Gemeente ingediend verzoek om de beroeping van een Boheemse hulpprediker is van de hand gewezen, o. a. op grond, dat de meeste te Wenen wonende Bohemers Duits verstaan, en dat het Duitse karakter der Gereformeerde Gemeente te Wenen moet bewaard blijven.

Naar onze bescheiden mening had men rekening moeten houden met het Christelijk karakter ener Evangelische Gemeente, en voor dit karakter doet men wel zich te richten naar Matth. 28: 19 en Hand. 2: 7 -12.

Niet slechts in Bohemen en Moravië dus, maar ook in Wenen heeft het lichaam der Boheems-Gereformeerde Kerk opene aders. Dat dit lichaam nog niet verbloed is, vindt zijn verklaring hierin, dat het tot nu toe in staat was te vergoeden, wat het verloor. Wat namelijk in de zee der diaspora verzwolgen wordt, wordt op de eilanden van het geordend Evangelisch gemeentelven door het verschil tussen het aantal geboorten en sterfgevallen en door enkele overgangen tot de Gereformeerde Kerk hersteld. Dat is intussen geen wasdom in de rechten zin des Woords; dat is slechts een leven van de hand in de tand, een leven bij de dag, dat, zo het al geen langzaam wegsterven is, toch veel overeenkomst heeft met een plantenleven. Zonder deze verbloeding zou het zielen aantal der Gereformeerde Boheemse Kerk sedert de Tolerantie thans dubbel zo groot zijn.

De aderen moeten gesloten worden. Geschiedt dat, dan kan de Gereformeerde Kerk van Bohemen nog op gans andere wijze kracht ontplooien, dan zij tot nu toe deed, want het onophoudelijk bloedverlies, waaraan zij sedert de Tolerantie lijdende is, getuigt zowel van haar verborgene levenskracht als van de hier besproken zichtbare verzwakking.

Tot de Moravisch-Gereformeerde Diaspora behoren volgens de statuten van het ambt van reizend predikant in Moravië alle medeleden van de Gereformeerde Kerk, die van hun bedehuis minstens drie uren verwijderd zijn. Voor deze Diaspora zoveel mogelijk belangstelling op te wekken, zowel in het vaderland als in de vreemde, is het doel van de volgende regelen.

Wanneer wij het gezamenlijk getal van de tot onze Boheems-Moravische Kerk toegetreden met dat van de uitgetreden personen vergelijken, dan zien wij, dat in de Boheems-Moravische Gereformeerde Kerk in haar geheel genomen de eersten de laatsten in aantal overtreffen; maken wij echter de vergelijking voor elk land afzonderlijk, dan zien wij, dat in Bohemen het getal der toegetreden veel groter is dan dat van de uitgetreden, terwijl in Moravië het getal der uitgetreden bijna elk jaar iets groter is dan dat der toegetreden.

Waaraan is dit treurige verschijnsel te wijten? Onze Gereformeerde Gemeenten in Moravië bevinden zich - met zeer geringe uitzonderingen - in de armste bergstreken in het westen en het oosten van het land. De armoede drijft een deel der bevolking naar de fabriekssteden en naar het welvarende vlakke land. Aan de schoolplicht is nauwelijks voldaan, of reeds moeten de kinderen het ouderlijk huis verlaten, om bij vreemden hun brood te verdienen. Velen komen in de Diaspora. Maar wie weet van hen af?

Met de broeders en zusters in het geloof komen zij zelden in aanraking. Hoe licht gaan die arme schepselen verloren in de maalstroom der wereld, inzonderheid dan, wanneer het kinderen uit gemengde huwelijken zijn, of uit zulke gezinnen, waar de ouders het lezen van het Woord Gods verzuimd en hun kroost niet met de melk van het Goddelijk Woord gevoed hebben. Ja hoe licht verliezen ook van huis uit wel-onderwezen kinderen hun kennis van het Woord en verkoelen in de liefde tot het Evangelie,

wanneer zij niet in het lezen van Gods Woord volharden en gemeenschap met andere, levende broeders hebben.

Bovendien verkeren deze arme mensen in de Diaspora in zeer ondergeschikte betrekkingen als knechts, meiden, bedienden en werklieden, en zwichten dikwijls voor de dwang of druk, op hen uitgeoefend door hun werkgevers. Alleen een Roomse heet hier in Moravië een "Christen". Wie het Evangelische geloof belijdt, wordt spottenderwijs een "Lutheraan" of "Helveet" [naar de Helvetische Belijdenis] genoemd; allen verafschuwen hem als een heiden en tollenaar; velen beijveren zich om hem tot het "Christelijk" geloof te bekeren.

Staat hij nu niet vast in het geloof, wat doet hij dan onder dergelijke omstandigheden? Hij ontveinst zijn geloof, of verlaat vroeger of later openlijk zijn Kerk, inzonderheid wanneer hij in 't huwelijk treedt. Menigeen verlaat de Kerk nog op het sterfbed, om moeilijkheden bij de begrafenis te voorkomen. In de laatste tijd wordt, zo te zeggen, een koortsachtige ijver in het bekeren van de vaak verstrooid wonende leden van onze Kerk ontwikkeld.

Menige uittreding kwam ons reeds ter oren uit het slot van Graaf Belcredi te Li'sen bij Briinn; uit de omgeving van Jimramov (Duits: Ingrowitz) huurt men een dienstbode te Liseii, en hier, verre van haar bloedverwanten, verlaat zij onze Kerk. Maar dat zijn louter bekende zaken, die niet nader behoeven onderzocht te worden. Hoe meer wij onze Diaspora van nabij beschouwen, met des te groter smart bevinden wij, dat juist daar de Kerk als uit open wonden vreselijk bloedt. Kan echter ook een vrouw haren zuigeling vergeten, dat zij zich niet zou ontfermen over de zoon haars buiks? En zou dan de Kerk haar verstrooide leden mogen vergeten? Zij zijn immers haar bloed, de vrucht van haar lichaam! Nee, zij kan noch mag hen vergeten; God zou dit bloed van haar hand eisen!

Maar waar en hoe dient geholpen?

Laat ons eerst in onze Diaspora eens rondzien. Haar belangrijkste punt, Brünn, de hoofdstad van het land, [een grote stad is Bohemen, thans Tsjechië] heeft, Gode zij dank, reeds sedert 16 jaren haren reizende predikant. Gedurende deze tijd steeg het zielental van deze predikpost van 80 tot 800. Door bijzondere goedheid Gods gebeurde het, (en daarin zien wij zijn voorzienigheid), dat ook het tweede, schier even belangrijke punt, t. w. Olmütz, van een reizend predikant werd voorzien, die te gelijk de filiaalgemeente Svěbohoven de predikposten Prerov (Prerau) en Prostějov (Prossnitz) bezorgt.

Dat dit ter verzorging van de Diaspora maar voldoende ware! Om echter in de dringendste behoeften te voorzien, moest onze Diaspora minstens nog vier reizende predikanten hebben, in de eerste plaats een voor Jihlava (Iglau), Trebic (Trebitch) en Namest (Namiest), met Trebi'v als zetel. In al deze steden wordt wel is waar het Woord Gods gepredikt; als echter de reizende predikant te Brünn twaalfmaal 's jaars naar Namest moet, dan lijdt daaronder weer Brünn. Trebi kan door de Gemeente Horni Vilimovice niet voldoende verzorgd worden, naardien deze plaats zelf een grote Diaspora heeft. Om dezelfde reden is het voor de Gemeente Dacicka Lhota niet mogelijk om, zoals wenselijk ware, in de stad Jihlava te arbeiden, hoewel de heren predikanten van beide Gemeenten de grootste ijver aan de dag leggen. In het westelijk senioraat is er nog een reizend predikant nodig voor de stedengroep Letovice, Boskovice, Svitavy (Zwittau) en Smrzov, met Letovice al meest natuurlijke zetel.

In het oostelijk senioraat behoorde voor het ganse noord-oostelijk deel van Moravië, van Valaské Mezirici (Walachijsch-Mescritsch) tot Moravska Ostrava (Moravisch-Ostrau), een reizend predikant te worden aangesteld.

Met het oog op het gymnasium en alumeum zou Valasské Mezirici als zetel de voorkeur verdienen. In deze districts-hoofdstad zowel als in de naburige fabrieksstad Krasna en inzonderheid te Moravska Ostrava wonen velen van onze geloofsgenoten, en in de omgeving van deze stad leven vermoedelijk nog verscheiden verstrooid wonenden.

Ten slotte hebben wij nog aan de grenzen van het westelijk en oostelijk senioraat, in de uit de geschiedenis der Broederuniteit zo goed bekende delen van Moravië, verscheiden steden, die een reizend predikant moesten bezitten; het zijn: Uhersky Brod (Hongaars Brod), Uhersky Hradistë, Strasnice, Hodonin (Goding) en Kyjov (Gaya). De zetel zou te Hodonin kunnen zijn, naardien wij daar voor het bedehuis en de pastorie reeds een bouwterrein van zijn Majesteit Keizer Frans Jozef I ten geschenk hebben gekregen, en omdat daar onze gezinnen vergelijkenderwijs het talrijkst zijn. Ook gaan op de burgerschool aldaar Gereformeerde leerlingen.

Dat is alles heel mooi, maar hoe is dat te verwezenlijken?

In onze macht en kracht staat dat zeker niet, maar laat ons toch deze zo dringende behoeften in gedachtenis houden; laat ons niet vergeten, ze in onze gebeden voor de troon der genade van onzen almachtigen God te brengen, en al naar wij uit Gods hand ontvangen hebben bereidwillig bij te dragen tot het tot stand komen van dit werk. In de eerste plaats moeten onze pogingen er op gericht zijn, Brünn tot een zelfstandige Gemeente te maken, want zodra dit doel bereikt en Brünn zijn eigen predikant zal hebben, kan terstond het ambt van reizend predikant op een van de vier tot nu toe onbezette plaatsen overgedragen worden, ja zelfs zouden twee plaatsen kunnen bezet worden, wanneer men het inkomen, tot dusver door de reizenden predikant genoten, over die twee plaatsen verdeelde en het ontbrekende door de desbetreffende Diaspora werd bijgepast.

Bovendien is het bijna reeds door de noodzakelijkheid geboden, dat Briinn, als middelpunt van de gehele Moravische Kerk, als industrie-centrum en als hoofdstad van het land, waar het aantal onzer geloofsgenoten en daarmee ook de herderlijke arbeid gedurig toeneemt, eindelijk eens zelfstandig worde en een predikant geheel voor zichzelf bezitte. In weerwil van dat alles vergeet men in de laatsten tijd op een in 't oog lopende wijze, om Brünn te gedenken, zoals helaas maar al te duidelijk blijkt uit het totaal van de genoten ondersteuning over het jaar 1898.

Uit geheel Moravië ontving Brünn in dat jaar van zijn vrienden slechts ruim 42 gl., en uit Bohemen slechts een bagatel. Van de Gustaaf-Adolfvereniging ontving Brünn in hetzelfde jaar 128 gl. minder dan in 1897; ook de overige gaven uit het buitenland bedroegen 128 gulden minder, en het staat te vrezen, dat na het overlijden van onze onvergetelijke weldoenster, Barones van Tuijll van Zuijlen, de toelagen nog meer zullen verminderen. In het algemeen meent men, dat wanneer de kerken de pastorie gereed zijn, het doel reeds bereikt is; men vergeet echter, dat onze bouwschuld nog meer dan 10 000 gl. bedraagt, en dat, om tot de zelfstandigheid van de Brünnse Gemeente te geraken, alles tezamen genomen een kapitaal van 12.000 gl. nodig is. Behalve voor Brünn vragen wij met vriendelijke aandrang om milde ondersteuning van de predikpost Olmütz en de daarbij behorende Diaspora; voorts van de predikposten Jihlava en Trebic, en inzonderheid van het Diocessenfonds der Moravische superintendentsuur, dat gesticht is met het doel om juist de arbeid in de Diaspora te ondersteunen, de filiaalgemeenten en predikposten te helpen in het verkrijgen van zelfstandigheid en aan zwakke Gemeenten door sterking van haar dotatiefonds steun te bieden.

Het bovenstaande is zeker voldoende om duidelijk te maken, hoe zeer het is gewenst, dat ook de broeders en zusters in het buitenland de Moravische Diaspora in liefde gedenken..

Wij brengen deze bede van onze buitenlandse broeders graag over aan de broeders en zusters hier te lande. Wij kunnen dat in het Amsterdamsch Zondagsblad voortaan niet meer doen, evenals onze vrienden in Bohemen en Moravië langs deze weg hun noden en begeerten aan onze Lezers voortaan niet meer kunnen kenbaar maken. Daarom te meer nemen wij bij het plaatsen van deze laatste Correspondentie de gelegenheid waar, om de vrienden in ons land, die tot dusverre ons hun gaven hebben gezonden tot stijving van de Ondersteuningskas voor Gereformeerde Gemeenten in Bohemen en Moravië, nog eenmaal met vriendelijke ernst te wijzen op de algemeen noodstaat dier Gemeenten, zo mede op de Boheemse en Moravische Diaspora en op de Gereformeerde Gemeenten te Kuttelberg in Silezië en Königsberg in Galicië. Wij hopen zeer, dat de vrienden niet zullen vertragen in wel te doen, maar voort zullen gaan met ons in staat te stellen, de nood. te lenigen van de arme Gemeenten daarginds, die voortdurend met zo grote moeilijkheden hebben te kampen.

2. De Kralitzer Bijbeluitgave en het feest ter herdenking van haar driehonderdjarig bestaan, op 15 Augustus 1894 te Kralitz in Moravië.

Wij Gereformeerden houden weinig van feestelijke bijeenkomsten, omdat zij, daargelaten nog de gewonen nasleep, die zij hebben, gewoonlijk weinig nut stichten. Als wij echter toch van een feestviering gewagen, is het om de bijzondere omstandigheden, waarin zich de Gereformeerde Kerk in Moravië bevindt. God heeft der Boheemse Kerk een kleinood geschonken, dat gedurende 300 jaren van onschatbare zegen is geweest, en dat de aanhangers van het Evangelie in Bohemen boven alles waardeerden; - wij bedoelen de Kralitzer Bijbeluitgave. Toen de Boheemse ballingen in de Dertigjarige oorlog huis en hof om des Evangelies wil moesten verlaten, troostte arm en rijk zich met de woorden: "Niets hebben wij meegenomen, alles is weg, maar wij hebben toch nog de Kralitzer Bijbel en het Labyrinth der wereld" (een werkje van Comenius over de ijdelheid der wereld en de zaligheid in Christus). Het was daarom niet meer dan passend, dat de Boheemse Gereformeerde Kerk na driehonderd jaren met een dankbaar hart de voltooiing dezer Bijbeluitgave herdacht.

De geschiedenis van de Kralitzer Bijbel is in hoofdzaken de volgende. - In de Boheemse taal bestonden wel is waar reeds meerdere Bijbelvertalingen, reeds Hus begon er ene; maar deze vertalingen waren meestal gebrekkig, omdat zij naar de Vulgata waren gemaakt. Toen de Broederuniteit ontstaan was, begon zij evenals de overige Kerken der Hervorming aan een getrouwe overzetting van de Bijbel uit de grondtalen te arbeiden; in de laatste helft der 16e eeuw was de Triniteit in nadere verbinding getreden met de Gereformeerde "vaderen te Genève, Zürich en Heidelberg, met de vrome keurvorst van de Palts, en door de Palts ook met Holland; daarom zond zij verscheiden jonge mannen uit haar midden naar de Gereformeerde hogescholen in Zwitserland en Duitsland, ten einde zich te bekwamen in het Grieks en Hebreeuws. Toen deze jonge mannen, na het nodige onderwijs te hebben ontvangen, uit het buitenland in hun vaderland terugkeerden, nam Graaf Johann Zerotin hen bij zich op

zijn slot te Kralitz (Kralic), waar zij 14 jaren lang aan de vertaling en uitlegging des Bijbels werkten. Gewoonlijk worden er negen vertalers van de Kralitzer Bijbel genoemd, waaronder ook een gedoopte Jood, die zich bij de Uniteit bad gevoegd. Het edele geslacht der Zverotins hing met gansen harte de Uniteit aan en deed voor liaar, zoveel het kon. (Hun nakomelingen, de Graven Zerotin, zijn tegenwoordig, evenals het grootste deel van de Boheemse adel, clericaal-ultramontaans; zij zijn zeer achteruitgegaan in vermogen, en belachen slechts de ijver van hun voorvaderen voor het Evangelie).

Heer Johann van Zverotin had in het naburig stadje Naniest een drukkerij voor de Uniteit opgericht, wyl hij daar zelf woonde; nu werd de drukkerij naar Kralitz verplaatst. De predikant Zacharias Solin leidde en bezorgde de druk; zodra er een deel goed vertaald en van kanttekeningen voorzien was, werd het in druk gegeven. In het jaar 1593 verscheen het zesde of laatste deel; al de onkosten werden door heer Zverotin betaald.

Deze Bijbeluitgave wordt naar de plaats, waar zij gedrukt werd, de *Kralitzer*, naar haar verdeling de zesdelige genoemd.

De vertaling is een zeer goede, en kan gerust met de beste vertalingen, zoals de Hollandse en Engelse, op één lijn gesteld worden. Naar de wijze van de Hollandse Staten-Bijbel is ook de gehele Kralitzer Bijbel van aantekeningen en uitleggingen op de kant voorzien; de uitleggingen dragen een beslist Gereformeerd karakter in tegenstelling met de Lutherse opvatting, (vergelijk bijv. 1 Tim. 2: 4), en herinneren dikwijls aan de Hollandse kanttekeningen, doordien de Kralitzer Bijbelvertalers in voortdurende verbinding stonden met de theologen in de Palts. De taal is klassiek en dient tot op heden de Boheemse letterkundigen tot maatstaf; daarom wordt deze Bijbel als een kleinood der Boheemse letterkunde ook door wereldse en Roomse letterkundigen om haar zuiverheid van taal en stijl hoog gewaardeerd. In het jaar 1609 verscheen hij in een band in folio-formaat, ongeveer ter grootte van onzen Staten-Bijbel.

De vrienden van het Evangelie beschouwden de Kralitzer Bijbel als oen kostbaar erfstuk, evenals huis en hof; kinderen achtten zich rijk bedeed, als zij van hun ouders maar zulk een Bijbel erfd. In de tijd der tegenreformatie loerden de vijanden vooral op de Kralitzer; er werden er hele stapels van verbrand, en daar de Bijbel wegens zijn groten omvang zich moeilijk voor de spionnen liet verbergen, zijn er slechts zeer weinige exemplaren van bewaard gebleven, en wordt nog heden voor een goed onderhouden exemplaar 360 gulden betaald.

Kralitz is een klein dorpje, ongeveer negen uur ten Westen van Brünn gelegen, met circa 600 inwoners. Tot het jaar 1630 beleed het gehele dorp de leer des Evangelies. De Uniteit had er een bloeiende Gemeente. De heren van Zerotin bewezen dezer Gemeente vele weldaden en zorgden ook voor haar geestelijke welvaart. Tijdens de vreselijke contra-reformatie van 1621 tot 1781 werd het Evangelie in Kralitz met wortel en tak uitgeroeid, zodat er bij de uitvaardiging van het Tolerantie-patent geen enkele belijder van het Evangelie meer gevonden werd; de Broederkerk in deze plaats kwam aan de Roomsden, en bevindt zich nog in hun handen.

Een geleerd Predikant, Georg Laetus, uit het naburige Rossitz, vluchtte omstreeks 1625 naar Holland en gaf daar verscheiden geschriften uit over de deerniswaardige toestand, waarin zich destijds de Uniteit in Moravië bevond. Kralitz is tegenwoordig geheel Rooms; eerst in de aller-laatste tijd hebben er zich weer vijf Gereformeerde families neergezet. De eens aan de Zerotins toebehorende heerlijkheid Naniest met Kralitz en omstreken behoort tegenwoordig aan de clericale Graaf Haugwitz.

Het slot, waarin gearbeid werd aan de Bijbelvertaling, alsook de drukkerij zijn geheel verdwenen, slechts drie lange kelders zijn er van overgebleven; op de plaats, waar eens liet slot stond, staat een kleine boerenhut met een open plein, dat nog lieden het burgplein (in het Boheems Hradisko) heet.

In de nog bestaande Broederkerk, thans in het bezit van de Roomsens, zijn nog de graftekenen der Zverotins en van vele Broederpredikers, alsook andere herinneringen aan de Uniteit; maar de Roomse priester bewaart met argusogen de sleutel der kerk, opdat de Gereformeerden deze historische overblijfselen niet kunnen bezien.

Op het zogenaamde burgplein, onder de blote hemel, werd het 300-jarig feest met gezang, gebed en prediking gevierd; er kwamen twaalf Gereformeerde predikanten en 600 a 800 toehoorders, grotendeels Roomsens, die met grote oplettendheid de voordrachten aanhoorden, die van 10 uur tot half een duurden. Senior Lic. Cisaf opende de vergadering en sprak naar aanleiding van de woorden: "*Gelijk een lelie onder de doornen, alzo is mijn vriendin onder de dochteren*" (Hoogl. 2: 2); hij schilderde met aangrijpende woorden de vele harde vervolgingen der Uniteit, en de zegen, die deze over de ganse Boheemse natie heeft gebracht, vooral door de Ivralitzer Bijbelvertaling, en verheerlijkte de barmhartigheid Gods, Die het de vijanden niet toeliet de Uniteit gans en al uit te roeien, maar ons een overblijfsel heeft gelaten, dat door Gods genade land en volk nog eenmaal met Gods Woord ten zegen zal kunnen worden.

Daarop sprak de Predikant Lic. Sebesta over de woorden van Matth. 14:34-36. Uitgaande van de gedachte, dat de Heere Zijn getuigen heeft bevolen, het Evangelie te prediken aan alle creaturen, omdat alleen de blijde boodschap van de in Christus volbrachte verlossing en geen menselijke wijsheid of beschaving een arm zondaar kan oprichten en hem hulp kan schenken in lichamelijke en geestelijke nood, sprak hij de waarheid uit, dat alle gelovigen het Evangelie moeten verkondigen; al heeft zich ook niet ieder geroepen te achten om leraar te zijn (Jak. 1: 3), wij allen moeten toch volgens onzen Catechismus door onzen godzalige wandel onzen naaste voor Christus zoeken te winnen. Dat deden de inwoners van Genesareth, toen zij, als de Heere Jezus in hun landpaal kwam, het ganse land door lieten verkondigen, dat de medelijdende en barmhartige Helper in allen nood in de plaats van hun inwoning was gekomen, en alle zieken tot Hem brachten.

Dat deed de Broederuniteit door de Bijbeluitgave, waardoor zij het ganse land door liet verkondigen, dat er in Jesus alleen alle heil en verlossing te vinden is, en dat Hij nog heden, zij het ook niet naar het lichaam, dan toch naar de Geest, overal komt, waar Zijn Woord verkondigd en Zijn Naam aangeroepen wordt. En evenals de zieken in het land van Genesareth zich verblijdden bij de aankomst des Heeren Jezus, en verheugd tot Hem gingen, Hem en hun krankheid kennende, en hulp bij Hem vonden, zo zullen ook wij, als wij met smart de krankheid onzer ziel gevoelen, - want krank zijn wij allen, en wel hoogst gevaarlijk krank vanwege de zonde, al gevoelen wij ons ook lichamenlijk zeer wel, - zo wij vermoeid en belast tot Hem gaan, genezing vinden; want alleen Jesus en Zijn Woord kan ons redden naar lichaam en ziel. Daarna spraken nog de Predikanten Dobes en Illek, de eerste over Ps. 143: 5 en 6, de laatste over Joh. 5: 39.

Merkwaardig was dit gedenkfeest reeds hierom, dat het niet de gewone nasleep had, want in het warme dorp Kralitz is niets of niemand, om een feestmaal aan te richten; en zo gingen de feestgenoten na afloop van de godsdienstoefening rustig uiteen. Nog merkwaardiger is het, omdat het ons Gereformeerden in Moravië vergund was, na driehonderd jaren voor het eerst midden in een Roomse plaats, waar wij geheel en al

vreemd waren, in het openbaar van de genade des Heeren Jezus te getuigen, en van de zegen te gewagen, die de prediking van het reine Evangelie brengt over het ganse land, over de gezinnen en ieder lid daarvan in 't bijzonder.

Nog voor korte tijd zou een Gereformeerd predikant het niet hebben durven wagen, in een plaats, die geheel Rooms is, een preek te houden, tenzij hij het ambtshalve moest doen; het verblinde gepeupel zou hem het dorp uitgestenigd hebben, en de overheid zou het vooraf hebben verboden. Immers mochten wij vroeger niet eens kerken met torens of zichtbare ingangen in onze bedehuizen hebben; zelfs in plaats, waar de Gereformeerden sedert de tolerantie-tijd zich gevestigd hebben, werden wij dikwijls in de uitoefening van ons ambt bemoeilijkt.

Ook waren wij tot het laatste ogenblik toe bevreesd, dat er ergerlijke dingen zouden gebeuren, wat de ultramontanen wel zeer naar de zin zou geweest zijn; maar gelukkigerwijze is de burgemeester van Kralitz aan een Gereformeerde familie verwant, en deze gaf zijn toestemming tot het houden der bijeenkomst; daarmee waren alle bezwaren opgeheven, en alles liep in goede orde af. Van onze feestviering werd ook door de politieke Bladen in Bohemen notitie genomen, terwijl zij tot dusverre opzettelijk over ons zwegen. De clericaal-Boheemse Bladen berichtten, dat het een zuiver Gereformeerd confessioneel feest was geweest en slechts dooi" Evangelischen werd bijgewoond, (terwijl er toch vele Roomse toehoorders waren), opdat de ultramontaanse lezers niet op de gedachte zouden komen, dat een Roomse ook een prediking des Evangelies kan horen zonder terstond ter helle te varen.

De vrijzinnige organen velden er een gunstig oordeel over, de "Lidove Noving" (volkscurant) zond een verslaggever naar Kralitz, gaf een uitvoerig bericht over het feest, en besloot met de woorden: "Het was een bescheiden en stil, maar daarom des te waardiger gedenkfeest van een grote gebeurtenis, die vóór 300 jaren hier te Kralitz voorviel; en de woorden vol godsvrucht en liefde tot het vaderland vielen voorzeker in vruchtbare aarde; mochten zij ook in de verste kringen gehoord worden".

3. Heuglijk nieuws uit Moravië Een erkende Gereformeerde Gemeente.

29 september 1895

Een verrassend bericht gewerd ons uit Moravië. Zoals de vrienden weten, is er te Auspitz een door de Regering erkende Gereformeerde Gemeente.

Deze Gemeente onderscheidde zich sinds haar stichting (1882) door haren ijver voor het welzijn van de in de omstreken verstrooid wonende broederen. Zo werd in 1883 reeds het "Predigtstation" Lundenburg gesticht, waar later door de zorgen van een vermogende geloofsgenote een kerkje verrees. Men sla hierop na "Der Aufschwung der Böhmisches-Hährischen Kirche enz.", waarin op duidelijke wijze wordt aangetoond, hoe God onder en door de regering van Keizer Frans Jozef I aan de Boheemsch-Moravische Kerk weldaad op weldaad heeft doen toekomen. Van dit laatste getuigt op bijzondere wijze het bericht, waarop wij hierboven doelden.

Niet ver van Auspitz en Lundenburg, aan de Hongaarse grens, ligt Göding. Ook op deze stad werd de aandacht van Ds. Sebesta, predikant der Gemeente te Auspitz, gevestigd. Aanleiding daartoe was, dat Z.W.Ew. in de herfat van 1894 tot vertegenwoordiger van de Gereformeerden te Göding in de distrietschoolraad werd gekozen. Sinds kwam tot hem het dringend verzoek om ook te Göding, waar men zonder prediking des Woords was, het Evangelie te verkondigen. Hij zag hierin een wenk van zijn hemelschen Zender en kon deze stad niet langer onverzorgd laten. Göding is groter dan Auspitz en Lundenburg.

In de naasten omtrek is geen enkele Gereformeerde Gemeente, maar wonen wel vele Gereformeerde familiën, die tot Ds. Sebesta het verzoek om de prediking richtten. (De Luthersers in deze streek, van welke de Gereformeerden zich kerkelijk streng gescheiden houden, hebben in Hongarije een Gemeente.)

Daar achter Göding, in het Zuid-Oostelijk deel van Moravië (waar eens de Broederuniteit bloeide!), tal van belangrijke steden liggen, die alle de prediking missen, maar van waar men Göding gemakkelijk kan bereiken, kan deze stad in de toekomst een belangrijke zendingspost worden. Ds. Sebesta, die tot nu toe in een kleine kamer van een arbeider predikt, waar ook de Luthersers onder zijn gehoor komen, begreep dan ook, dat hij te Göding meer vasten voet moest trachten te verkrijgen. Zo ontstond al spoedig de behoefte aan een eigen bedehuis. Maar voor bouwterrein alleen had men f 10.000 noodig, want te Göding kan men uiterst moeilijk en niet dan tot een prijs, die men ook te Wenen besteedt, een stuk grond krijgen.

Men sloeg het oog op keizerlijk domein, maar indien de Keizer de Gereformeerden niet voor billijken prijs een terrein wilde afstaan, moest men, bij gebrek aan eigen draagkracht, van het bouwen van een kerk afzien. Maar ziet, daar toonde de Heere op eenmaal, hoe waar het is, wat Zijn Woord zegt, namelijk, dat Zijns is al het goud en zilver, en dat Hij het hart der koningen leidt als waterbeken! Wat gebeurde er? Weinige dagen geleden ontving Ds. Sebesta de volgende brief vanwege Keizer Frans Jozef:

De WelEerwaarden Heer, de Heer Ds. FRANZ SEBESTA, Auspitz.

"Zijn Keizerlijke en Koninklijke Apostolische Majesteit heeft bij Hoogstdeszelfs goedgunstig besluit van de 30e Augustus van dit jaar goedgevonden, aan de Evangelisch-Gereformeerde Gemeente Auspitz-Göding kosteloos af te staan één duizend énhonderd vierkante Meter van het tot Hoogstdeszelfs familiegoed Göding behorende bouwperceel No. 148 van het kadaster der gemeente Göding, en is hieraan

de voorwaarde verbonden, dat 'de begiftigde alle uit de overdracht voortvloeiende onkosten te haren laste late come, en dat het bouwterrein uitsluitend tot het bouwen van een bedehuis met pastorie gebruikt worde.

Hiermede veroorlooft men zich UWelEerwaarde in kennis te stellen en UWelEerwaarde uit te noodigen, schikkingen te maken tot het in gereedheid brengen van de plannen van opmeting en afbakening van het genoemde stuk gronds, alsmede voor de registrering in de grondbueken en de kadastrale afscheiding van het terrein, opdat alzo in overleg met de bevoegde ambtenaren aan de voorgeschreven verplichtingen ten aanzien van het kroondomein voldaan worde. De administratie der keizerlijk-koninklijke domeinen: Göding de 13^e September 1895."

De Keizer heeft dus aan de Gereformeerden te Göding een bouwterrein voor een Gereformeerde kerk geschonken!

Dat is het grote nieuws! De vreugde der broederen te Göding is zeker niet uit te spreken. Wij verblijden ons met hen en danken God voor dit Zijn gunstbewijs. Hij, de Heere regeert, en Hij is wonderlijk van raad en groot van daad.

Zoals uit de brief blijkt, komen de onkosten, aan de verandering van eigenaar verbonden, ten laste van de Gemeente. Deze onkosten bedragen f 600 (waarin de kosten der omheining niet begrepen zijn), en moeten binnen veertien dagen betaald worden, anders wordt de schenkingsoorkonde niet afgegeven. De arme Gemeente, die zelf zo weinig vermag, doet daarom een beroep op de liefde der geloofsgenoten. Hier geldt voorzeker: Wie spoedig helpt, helpt dubbel!

4. De bouw van de Bethlehemskerk der Gereformeerde Gemeente te Brünn.

Door Ds. W. Pokorný

14 oktober 1894

Het zal de lezers van het Amst. Zondagsblad, die zich onze collectereis van 1892 nog zullen herinneren, zeker ten hoogste verblijden, dat de nakomelingen der voormalige Broederuniteit te Brünn een kerk bouwen, in de hoofdstad van het land dus, waar de Uniteit de grootste aanhang bezat.

De beroemdste mannen, die zij onder haar leden telde, zoals Joh. Blahoslav, die het Nieuwe Testament in het Boheemsch vertaalde, Georg Strejc, die de Psalmen voor kerkelijk gebruik berijmde in de Boheemsche taal, de wereldberoemde Joh. Amos Comenius waren immers Moraviërs.

De beste scholen had de Uniteit in Moravië, het belangrijkste letterkundig werk der Uniteit, de Kralitzer Bijbel, ontstond op Moravische bodem. Het is echter wel bekend, dat de Uniteit in de tijd der contra-reformatie op het hevigst vervolgd werd; er was de vijanden alles aan gelegen, alle zogenaamde ketterij vooral in Moravië uit te roeien. In steden, die vroeger geheel en al aan de zijde der Uniteit stonden, bleef tot de tijd der tolerantie niet één harer leden over; evenzo bleef er in dorpen in de vruchtbaarste streken van Moravië, waar vroeger de Broederuniteit sterk vertegenwoordigd was, schier geen spoor van haar over. Bijna niet anders dan in de arme bergstreken van het westelijk gedeelte van Moravië en in de armste streken van het oostelijk gedeelte bleven enkele overblijfselen der Uniteit bewaard. Als thans de nakomelingen der Broeders uit hun schuilhoeken te voorschijn komen en in de steden "Predigtstationen" en Gemeenten stichten, dan is dat een verblijdend verschijnsel; nog verblijdender is

het, dat zij zelfs in de hoofdstad van Moravië een kerkelijke Gemeente stichten en een eigene kerk bouwen.

Dat wij te Brünn roeds zover gevorderd zijn, is niet door onze kracht of verdienste, maar enkel en alleen door Gods genade en kracht; het is inderdaad een wonder voor onze ogen.

De medeleden onzer Diaspora-Gemeente zijn bijna allen onbemiddelde mensen, arme handwerkslieden, gezellen, dagloners, dienstmeisjes, leerlingen enz. Wij zouden het uit onszelf niet gewaagd hebben, een kerk te bouwen, indien niet God Zelf ons door de omstandigheden er toe gedreven had, en wij ons niet hadden verlaten op zijn macht, die zich bij ons zo dikwijls genadiglijk heeft betoond.

In zielen aantal neemt onze Gemeente voortdurend toe; in het jaar 1893 werd zij met ongeveer 48 zielen vermeerderd, zodat zij bij het einde van dat jaar 609 leden telde. Het getal dergene, die de prediking volgen, wordt steeds groter; ook velen, die niet tot de Gemeente behoren, bezoeken de bijeenkomsten.

De voor de godsdienstoefeningen gehuurde zaal met aangrenzende kamer is reeds lang niet meer voldoende; dikwijls moeten er mensen teruggaan, omdat zij geen plaats meer kunnen krijgen, of er zijn er, die de zaal moeten verlaten om de verstikkende lucht, vooral in de zomer. En zo lijdt onze Gemeente zeer. Wel hebben wij ook in alle voorsteden van Brünn Zondagsscholen opgericht maar zij kunnen toch niet de kerk vervangen, hoewel zij overigens zeer goede vruchten opleveren.

Wij hebben alleszins behoefte aan een groot, ruim, luchtig lokaal, als ten minste onze Gemeente niet zal afnemen, maar wassen en toenemen.

Het is echter niet gemakkelijk, te Brünn zulk een lokaal te vinden, en al was het ook te vinden, dan zou toch de huurprijs te hoog zijn.

Voor twee jaren waren wij in de gelegenheid, zulk een zaal te huren, maar men vroeg daarvoor en voor de predikantswoning 1200 florijnen 's jaars. De Gemeente kon niet besluiten, een zo grote huursom te betalen.

Onze Gemeente verlangde daarom zeer naar een eigen huis. Na de ervaringen, die wij in de laatsten tijd opdeden, achtten wij het niet goed, slechts een huis te kopen en daarin een grote zaal in te richten voor het houden der godsdienstoefeningen, zoals wij eerst van plan waren, maar het kwam ons nodig en nuttig voor, terstond een behoorlijke kerk van voldoende grootte te bouwen. Het plan was goed, maar tot de voltoering ontbrak het geld. Het voornaamste en tevens het moeilijkste was een geschikt en goedkoop bouwterrein te vinden.

Maar God Zelf zorgde er voor, dat wij er werkelijk zo een vonden. Het is een 16 A. 89,6 c.A. grote tuin, op een tot dusver bijna vergeten maar voor ons doel zeer geschikte plaats.

Het ligt namelijk op de zuidelijke helling van de "Spielberg" (Spielberggasse No. 6), nabij het centrum der stad, in een stille buurt, omringd door andere tuinen, en zo voordelig, dat onze kerk met het front door de korte zijstraat (Spielberggasse) in een hoofdstraat (Backergasse) zal zien. De ligging is hoog en gezond. Voor het bouwterrein en een klein huis met één verdieping hebben wij 10.500 florijnen betaald. Het bouwen der kerk en de meubelering, het verbouwen van het bestaande huis en de verandering daarvan in een pastorie, de aanleg van waterleiding en afwatering zal alles samen genomen 23500 florijnen kosten; dus zal ons kerk, pastorie en tuin samen op 34000 florijnen komen. Als men bedenkt, dat wij anders in het midden der stad niet eens het bouwterrein alleen voor 34000 florijnen hadden kunnen krijgen, dan is het werkelijk een wonder, dat wij voor dezen prijs kerk en pastorie met tuin hebben. Voorzeker, dit is niet bij geval, en wij zien hierin dan ook een beschikking van onze

getrouwe God, Die al onze noden en behoeften kent, ons reeds zo menigmaal uitkomst gaf en ons tot hiertoe heeft geholpen.

Bij alle zuinigheid, waarmede wij in de gegeven omstandigheden het bouwen hebben ondernomen, zal onze kerk toch sierlijk en ruim zijn. Van voren komt een mooi voorportaal, achter de kerk een catechiseerkamer. Boven de hoofdingang wordt geplaatst het opschrift "My kazerne Krista", d. i: *Wij prediken Christus*. Het ruim der kerk zelf zal 19 M. lang, 12 M. 10 c.M breed en van de vloer tot het dak meer dan 8 M. hoog worden. Zes ijzeren pilaren zullen de zoldering en ten dele ook het bintwerk dragen. Er zullen beneden 342 zitplaatsen zijn. Als het op de duur nodig zal blijken te zijn, kunnen er langs drie zijwanden der kerk gaanderijen gemaakt worden, waardoor ruimte voor minstens 200 zitplaatsen wordt verkregen.

Het uitwendig aanzien der kerk zal slechts in zoverre van bovenstaande afbeelding verschillen, dat het voorportaal sierlijker, en het torentje niet van gemetselde steen, maar van hout, spits en hoger zal worden. Alles tezamen moet uiterlijk 1 Mei 1895 geheel klaar zijn, want dan vervalt het lopende huurcontract.

Waarlijk, wij verkrijgen veel voor betrekkelijk zo weinig geld, en toch was het bij onze armoede te veel gewaagd; het bouwterrein hebben wij wel contant betaald, maar voor de bouw restten ons slechts 2000 florijnen. Het is dus geen wonder, dat de kerkelijke besturen met hun toestemming tot de bouw aarzelden. Na deze te hebben verkregen, zijn wij dan ook met vreeze en beven begonnen te bouwen, maar toch in het vaste vertrouwen, dat God ons ook verder zal helpen en ons in deze zo gewichtige zaak niet te schande zal laten worden.

...

Aan allen, die ons in vorige jaren en vooral in de laatsten tijd hun liefde betoonden, betuigen wij bij dezen onze hartelijke dank.

Al onze hoop vestigen wij op de Heere, want wij weten, dat Hij de werken Zijner handen nooit laat varen.

Met vreeze zien wij de toekomst tegemoet, Maar wij zijn overtuigd, dat onze vrees eindelijk zal plaats maken voor het vrolijk gejuich: "Looft de Heere, want Hij is goed, want zijn goedertierenheid is in der eeuwigheid!"

Ds. W. POKORNÝ,

Voorzitter van de Kerkenraad der Geref. Diaspora-Gemeente te Brünn.

5. De Gereformeerde kerk in Bohemen en Moravië

De Boheemse Gereformeerde Kerkelijke Courant, Hlasy ze Siona, schrijft over het werk van Ds. H. A. J. Lütge; "Der Aufschwung der Böhmisches- Mährischen Kirche unter Kaiser Franz Josef I 1848-"88" in N°. 5 van 14 Maart het volgende: De naam van Ds. Lütge te Amsterdam is reeds goed bekend in de Boheems-Moravische Kerk; deze man is een oprecht vriend onzer Kerk, die een oog heeft voor onze vele behoeften en zich verheugt wanneer het ons welgaat; die zoveel 't hem mogelijk is in onze behoeften tracht te voorzien. Juist die genegenheid voor onze Kerk bewoog hem dit Jubileums-geschrift te vervaardigen, opdat hij daardoor te meer belangstelling voor onze Kerk onder de geloofsgenoten in het buitenland mocht wekken.

Deze monografie geeft in de "Inleiding" een kort overzicht over de geschiedenis der Christelijke Kerk in Bohemen en Moravië, de invoering der Reformatie, de doorvoering der tegen-reformatie en de uitvaardiging van het Toleranzpatent (863-1848).

Reeds uit deze korte inhoudsopgave zien wij, dat de schrijver een getrouw beeld wii geven van de uit- en inwendige toestand onzer Kerk in de nieuwste tijd; hij verraadt een goede bekendheid met onze toestanden; hij heeft dan ook meermalen onze Gemeenten bezocht. Wat ons hindert en drukt, wat de vooruitgang en het innerlijke leven belemmert, dat alles spreekt hij vrij uit; waar hij verbetering, een geestelijk ontwaken, een vurig verlangen naar het Evangelie of maar enige vordering op kerkelijk gebied waarneemt, daar begroet hij het met vreugde en is met ons verblijd. Vooral opmerkenswaardig zijn de Hoofdstukken, waarin de de schrijver het treurige, maar werkelijke verval onzer Kerk in de tijd der Constitutie schetst, toen ons van het inwendige Gereformeerde leven niets was overgebleven, en wij bloot de naam behielden.

Vervolgens, hoe onze Kerk, dank zij de verbinding met de Presbyteriaanse Kerken, met de Neder). Gereformeerde Gemeente te Elberfeld, en door de werkzaamheid van Prof. Dr. Böhl, tot een nieuw leven ontwaakte.

In het Hoofdstuk over "Die Predigtstationen" wijst hij ons aan, hoe nodig het is, dat wij het net des Evangelies immer meer in ons vaderland uitbreiden. Zeer belangrijk is het, hoe de schrijver het unionistische streven aanziet, tengevolge waarvan de oprechte belijders der Gereformeerde leer zoveel tegenkating van de evangelische wereld te verdragen hebben; ook hoe hij over de nationale twistingen en over de in Bohemen zich uitbreidende evangelische Separatisten oordeelt.

Wij hebben hier een geschrift, dat oprechte liefde tot onze Kerk ademt. Tot nu moesten wij dankbaar zijn, dat de nationale- Boheemse geschiedschrijvers, als Tomek en Gindely, terwijl zij de zegen der tegen reformatie zeer groot noemden, enkel uit historische waarheidsliefde ons het vel niet over de oren haalden; en kwam er iets over onze Kerk uit evangelische kringen in de Duitse taal in het licht, zo zagen deze onze vermeende vrienden geen andere heerlijkheid in ons, dan dat wij fanatieke Duitsenhaters zijn, die de nationaliteit hoger schatten dan het Evangelie, en wij die arme Lutheranen uitroeien willen. De stem der zelfverdediging in onze Boheemse tijdschriften drong niet over onze grenzen door tot de andere natieën, en de Protestantse wereld moest wel het oordeel aannemen, dat de unionistisch Lutherse Bladen over ons verbreidden. Hier spreekt ook een Duitse stem over ons, en zij spreekt overeenkomstig de waarheid; zij verheelt onze gebreken niet, maar maakt ons ook niet zwarter dan wij zijn.

Moge dit geschrift naar zijn bedoeling belangstelling wekken bij de geloofsgenoten in het buitenland, maar ook te gelijk bijdragen tot wegneming van de verkeerde oordeelvellingen, die tot heden omtrent de Boheems-Moravische Kerk zijn verbreid geworden.

6. De eerste Hongaarse leraars in de herboren kerk te Bohemen.

17 juli 1892

De eerste verkondiger van het Woord Gods, die bij gelegenheid van een bezoek in 1781 enigen tijd te Moravec vertoefde, was Samuël Galambossy, predikant te Sobehrad. Kort daarna, in December van het jaar 1783, kwam Joh. Szalatnay, de eerste en in jarenlange arbeid vergrijsde prediker van Moravec, om, door opofferende liefde gedrongen, onder de verlaten Bohemers een ambt te aanvaarden. Deze man, een ware patriarch der herboren Kerk van Bohemen, bracht hoogst belangrijke aantekeningen uit de geschiedenis van zijn tijd bijeen, waarvan wij er hier enige laten volgen. Bij zijn beschrijving van de verwoesting van het koninkrijk Bohemen, ten tijde van de noodlottige slag aan de Witten Berg (bij Praag), haalt hij de woorden aan, die de keizerlijke bibliothecaris te Praag tot hem gesproken had: "Pro dolor, exstirpata religione, exstirpata eruditio", en verhaalt dan, dat een keizerlijk gezant het bericht heeft overgebracht van de acte van tolerantie, en, zijn zwaard op de tafel leggende, in de volle vergadering van het gehele Gubernium deze woorden uitsprak: "Heden breng ik dit besluit te uwer kennis; wie zich ooit verstout zijn mond hiertegen open te doen, zal met de dood gestraft worden".

Over het afscheid van zijn vaderland, schrijft Szalatnay het volgende: "Toen wij ons op weg wilden begeven naar Bohemen, kwam een grote menigte oudere studenten en professoren met ons samen in een zaal, namen daar afscheid van ons en wensten ons voorspoed in ons geestelijk ambt. liet was zulk een roerend ogenblik, dat mij de tranen in de ogen sprongen, en ik met weemoed vervuld werd bij de gedachte, dat ik deze geliefde collega's, mijn geliefd vaderland, mijn geliefde bloedverwanten, maar vooral mijn geliefde moeder, een weduwe, wier enige zoon ik was, moest verlaten. Met Gods hulp ben ik dit alles echter te boven gekomen, en weldra keerde de blijdschap in mijn hart terug. Zo kwamen wij, de eerste dienstknechten, om de verlaten wijngaard te bebouwen, niet aangelokt door aardse goederen, ook niet uit verlangen om het Boheemse brood te eten, maar ter wil van een heilig doel, gedreven door de Heiligen Geest, uit Christelijke liefde, om aan het Boheemse volk het zuivere Woord van God te verkondigen, namelijk hun, die de Heere heeft uitverkoren. Daarom hebben wij ons vaderland verlaten, een vaderland, het land Kanaän gelijk, onze ouders, onze bloedverwanten, het geluk, dat wij daar zouden gehad hebben, ja dat als het ware ons reeds wachtte. En wie onder de Boheemse broeders van dezen tijd mocht denken, dat wij hier slechts een ambt of een bestaan zouden gezocht hebben, of wie ons thans onze karige bezoldiging, als aan een huurling, uitbetaalt, en, daar het in zijn macht staat, geen liefde gevoelt voor onzen persoon, die is een onwaardig, een ondankbaar en een zeer slecht evangelisch Christen".

In zijn beschrijving van de eerste tijden der pas gestichte Gemeente zegt hij: "Uitwendig was zij gelijk aan een vuurbrand, die uit het vuur gered is (Amos. 4: 11), zonder schoonheid en zonder gestalte. De godsdienstoefening word in stallen, schuren

of boerenwoningen gehouden. Vele plaatsen, waar thans boerderijen staan, zijn bebouwd en bezaaid geworden, en andere onvruchtbare en dorre plaatsen zijn in godsakkers veranderd, die nu besproeid worden door de bronnen der hemelse waarheid, tot verkwikking der gelovigen. De predikers werden ter inwoning van het een dorp naar het andere gedreven, omdat men hun niet veroorloofde in een dorp te wonen.

Wat het innerlijke leven aangaat, met name het geloof en de liefde, de mededeelzaamheid en de ijver, kan de tijd der tolerantie gelijkgesteld worden met de tijden der Apostelen. Men denke slechts aan de ijver, waarmee de broeders toen ter tijd hun kerken gebouwd hebben! Het gebeurde niet zelden, dat zij in tien weken geheel gereed waren. Met welk een liefde hingen allen hun zielverzorgers aan! Hoe heeft men hen van alle kanten met geschenken overladen. Een ieder achtte zich gelukkig, wanneer hij zich op de een of andere wijze bij zijn leraar bemind kon maken, zodat wij diep getroffen waren door de genegenheid van al onze gemeenteleden. Aan beide zijden was het de reine liefde en oprechtheid, die alle aardse voordelen versmaadde en in geen enkel opzicht afweek of baatzuchtig was, en al onze lasten zo licht maakte, dat wij ons niet bekreunden om al de tegenspoeden, armoede en bespotting, ons vaderland niet meer misten en ons hier in Bohemen thuis gevoelden.

Ook in het bezoeken der godsdienstoefening betoonden al de leden de vurigsten ijver. Bij sneeuw, regen, hitte of storm twee of drie uren in schuren te staan of onder het hevigste onweer twee of drie uren, ja nog verder mede te loopen, ten einde de bijeenkomsten bij te wonen, was voor hen geen bezwaar. De rijpere jeugd kwam des Zondags bijeen, om het godsdienstonderwijs te ontvangen. Ook na de namiddaggodsdienstoefening, die het volk in grote menigte bijwoonde, verzamelde zich de jeugd in de school, en des zomers ging zij meermalen met de leeraar uit, sprak in het vrije veld over godsdienstige onderwerpen, of las een of ander oud Boheems boek voor. Kortom, het licht der broederen schitterde in alle Christelijke deugden en godsdienstplichten ter eere Gods, tot blijdschap der engelen en tot troost van alle rechtgelovigen".

Terwijl hij hun voorts allen hartelijk vermaant om te bedenken, waarvan zij verlost geworden zijn, de slapenden opdat zij ontwaken, de lauwen, opdat zij in ijver ontsteken mochten, de doden, opdat zij tot een nieuw leven mochten opstaan, besluit hij zijn herderlijken brief met de volgende woorden: "Doen wij alzo, dan zal God Zijn Sion, dat Hij in ons midden gesticht heeft, ook bevestigen; Hij zal Zijn wijngaard, die Hij met zijn Rechterhand geplant heeft, ook bewaren; Hij zal dezen hof met de beken Zijner liefde besproeien. De zegen Gods zal over de gehele Boheemse natie uitgegoten worden, en de stralen van Zijn roem zullen schitteren in de harten harer zonen. De poorten der hel zullen u, Sion Gods, niet overweldigen. God zal Zijn werk, onder ons begonnen, niet laten varen; Hij zal daaraan voortarbeiten tot op de toekomst van onzen Heere Jesus Christus, en het zal Hem nimmer berouwen, dat Hij u, Zijn volk, heeft uitverkoren. Amen zo zij het. Amen. Bevestig, o Heere, Uw werk onder ons. Amen". Hieruit zien wij, met welk een geest, met welk een Goddelijke hoop die eerste dienstknechten des Heren uit Hongarije op het vernieuwde Boheems-Moravische Sion begonnen zijn te arbeiden.

Het zielental van hen, die zich in de beginne hadden aangemeld als tot de Evangelische Kerk behorende, bedroeg 482 in 28 plaatsen. De godsdienstoefening werd in een daartoe ingerichte schuur van Bart. Novak in Moravec gehouden. Hier hield Job. Szalatnay de 29steD Februari 1784 zijn eerste prediking over Jes. 61: 1-3.

Welk een uitwerking deze prediking op de aanwezigen gehad heeft, blijkt uit de mededeling van de prediker zelf: "Toen ik deze heilige woorden voorlas, werd de gehele Gemeente ontroerd, vooral echter zij, die om huns geloofs wil allerlei verdrukking, beproeving en kerkerstraf hadden moeten verdragen. Met tranen in de ogen hoorden zij de gehele preek aan, die bij hen niet zozeer herinneringen aan treurige tijden had opgewekt, als wel blijdschap over de vrijheid, die ons het Woord Gods predikt".

Nog in datzelfde jaar had men een pastorie gebouwd, die echter, daar zij van pas geveld hout gemaakt was, reeds na vijf jaren instortte en door een nieuwe, van steen, vervangen werd, die heden nog staat. Te gelijk werd er een kerkhof aangelegd, en in het volgende jaar ging men over tot het bouwen ener kerk. De gemeenteleden hebben zelf de steen gehouwen, het bout uit hun eigen bossen ten geschenke gegeven, en de vrouwen hebben de steen aangedragen, zodat het huis des Heren reeds de 4ten November 1785 in tegenwoordigheid van vier leeraren kon ingewijd worden. De predikant der plaats sprak over de woorden uit Matth. 21: 13.

Ten aanzien van de gemeenteleden, die rondom Strmech verstrooid waren, werd besloten, dat de leraar hen om de anderen Zondag bezoeken zou, waarbij de gemeenteleden te Moravec zich verbonden, hem er dan telkens heen te brengen. Tot het jaar 1827 vervulde de leeraar Joh. Szalatnay zijn ambt onder vele moeilijkheden en ontberingen. Na vier-enveertigjarigen arbeid ontsliep hij in de Heere, de 11e October 1827, negen en zestig jaren oud zijnde. Boven zijn as op het kerkhof te Moravec heeft men een grafsteen als gedenkteken

7. Bericht omtrent de evangelisch-Gereformeerde, in de verstrooiing zijnde Gemeente te Brünn, over het jaar 1889.

17 augustus 1890

Onze Gemeente herinnert aan het volk Israël in de woestijn. Wij bedoelen niet slechts dit, dat de ganse wereld in het boze ligt en dat er hier in deze wereld geen spijsz noch enige drank voor het geestelijke en eeuwige leven is, behalve het manna van boven van God en het water naar de Goddelijke genade uit de steenrots te voorschijn gebracht, dat ons God in zijn onuitsprekelijke ontferming in Jezus Christus toebereid heeft en door Zijn Woord en Zijn Geest aanbiedt; maar wij zijn het volk Israël in de woestijn ook daarin gelijk, dat ons God voor eiken dag juist zoveel toebedeelt, als wij nodig hebben. Dikwijls weten wij niet, hoe wij liet volgende kwartaal de huurpenningen betalen zullen; als evenwel de tijd daar is, hebben wij het benodigde geld. Zo draagt God ons in zijn zorg dag bij dag, en wil, dat wij met te groter vertrouwen tot Hem komen als kinderen tot hun trouw zorgende vader.

Anderzijds doet onze Gemeente aan de apostolische Gemeenten denken met dit verschil, dat zij stoffelijk in betere gesteldheid is en door geen vervolgingen verontrust wordt. Te Troas kwamen de discipelen op de derde verdieping samen; onze bijeenkomsten worden op de tweede verdieping gehouden. De Apostelen waren zeer dankbaar, als zij enige toehoorders. al ware het ook onder de vrijen hemel, om zich verenigen en hun het Evangelie verkondigen konden. Te Rome waren velen zeer verheugd, dat zij in het vertrek van Paulus, de gevangene, mochten komen, om het Woord Gods te horen, en zij schaamden zich zijner ketenen niet. Wij hebben volle vrijheid om het Woord Gods te prediken en te horen; ons lokaal is. zeer schoon en voor ons doel volkomen geschikt, in een der beste huizen van Brünn.

Indien nochtans iemand zich mocht schamen in onze vergadering te komen, omdat wij niet zulk een kerk hebben, als Diana eens te Eféze had, zo moest zich onze gehele Kerk over zulk een onwaardig medelid schamen. een nog grotere goddeloosheid begaat echter degene, die zich onderstaat om onze vergaderingen te smaden, zeggende, dat de gehele Gemeente enkel uit arme maagden en handwerksgezellen besta.

De Gemeente te Jeruzalem ten tijde der Apostelen bestond bijna uitsluitend uit armen, voor welke de Apostel Paulus in de Griekse steden giften inzamelde. Die Lazarus, welke de engelen na zijn dood in Abrahams schoot droegen, was hier op aarde maar een bedelaar en daarbij vol zweren. Wie het lot van die rijke met hem delen wil, moge heerlijk met hem leven, wij willen intussen liever met de armen Lazarus naar onze vergadering gaan, om Mozes en de Profeten te horen. Ja, wij wensen van ganser harte, dat zovele dienstmaagden, als mogelijk is, in onze vergadering komen en alle tezamen ware dienstmaagden des Heren worden. Van harte wensen wij, dat zoveel gezellen, als maar mogelijk is, in onze vergadering komen en al te saam één tot hun Meester hebben, Christus. Ja, armen en rijken mogen toch in scharen komen, opdat zij bij Jezus Christus ruste vinden!

Eindelijk doet onze Gemeente in menig opzicht ook aan de Boheems-Moravische broederen denken en aan de tijd der tolerantie, toen men zeide, dat de Picarden - aldus schold men de medeleden der Broederuniteit, - dat de Helveten - zo luidt de spotnaam voor de Gereformeerden in Bohemen, - geen gebruik maken van dansvermaken, maar liever de Schrift lezen. Aan een onzer jongelingen werd door een andersdenkende toegevoegd: "Ik heb ook een Helvetische gekend, die evenwel een ander geloof moet gehad hebben dan gij, want zij ging toch naar schouwburgen en danspartijen, terwijl gij nergens heengaat".

Van een ander lid onzer Gemeente beweerde de hospita, dat zij haar leven lang zulk een jongmens in haar woning niet gehad had, die eiken Zondag tweemaal ter kerk ging en nooit naar een "gezelschap", met andere woorden, naar de herberg. Over een anderen heeft zijn kostvrouw haar verwondering uitgedrukt, hoe een zo jeugdig man het uithouden kon, niet eenmaal tot afwisseling naar het bal te gaan. Het zou ons tot buitengemene vreugde verstrekken, indien wij over elk lid onzer Gemeente, ja over elk lid onzer ganse Boheems-Moravische Kerk gelijkkluidende Picardische en Helvetische berichten geven konden, opdat wij allen, door liet bloed van Christus verlost en gereinigd, Hem Zelf een eigen volk mochten zijn, ijverig in goede werken (Titus 2: 14). Dan zou onze Kerk andere vorderingen maken.

De evangelisatie-arbeid onzer Gemeente (wij hebben hierbij de inwendige zending op het oog) is nog in zijne wording, maar het is ons streven om zoveel mogelijk de leden onzer Gemeente, groot of klein, aan dezen arbeid te doen deelnemen; het is zeer noodzakelijk, dat te midden van zoveel verzoeken de een de ander versterke, op de rechten weg beware en ook, waar het nodig is, uit de strikken des Satans door de kracht des Woords en des Geestes Gods bevrijde. Velen beginnen zich aan dezen arbeid toe te wijden. God moge hen sterken en hun het nodige geduld geven. Tot deze werkzaamheid behoort ook, dat men de medeleden onzer Kerk, die tot nog toe in steden, waar het Woord Gods niet gepredikt wordt, hun bezigheden hebben, naar Brünn verzoekt te komen. Grotendeels door aankomelingen nam onze Gemeente in de loop van het jaar 1889 met 36 personen toe, zodat zij aan het einde des jaars 460 zielen telde. Bij het begin van onzen arbeid in 1883 was het aantal niet groter dan 80 zielen. Het lokaal voor onze godsdienstoefening alsook de woning van de reizende leraar is op de Kruidmarkt N0. 11, op de tweede verdieping.

Elke Zondag vangt de dienst voormiddags om tien uur, 's namiddags om drie uur aan. Is de reizende predikant elders werkzaam, zo wordt te Brünn op die tijd een predicatie voorgelezen. De zondagsschool in verband met de catechisatie wordt steeds des voormiddags na de godsdienstoefening gehouden. De kinderen worden in de regel na de namiddagbijeenkomsten gedoopt. Des namiddags na de dienst wordt oefening gehouden in het zingen der psalmen en geestelijke liederen. Maandagavond van half acht tot half negen is er Bijbellezing, waarbij ook de zondagsschool-onderwijzers voorbereid worden.

De kinderen uit de volksscholen van de 1^e tot de 4^e klas krijgen het godsdienstig onderricht in de zondagsschool. Die uit de hogere klassen der volks- en burgerscholen worden buitendien nog Woensdag van half vijf tot half zes na de middag in de zaal onzer bijeenkomsten onderwezen. De leerlingen der tussenscholen worden in twee afdelingen eiken Woensdag en Zaterdagmiddag van half twee tot half vier in het K. K. Boheems gymnasium onderricht. Aan de Boheemse tussenscholen hebben wij 29, aan de Duitse scholen 6 leerlingen.

Ook wat de fondsen onzer Gemeente betreft, heeft ons de Heere genadiglijk gezegend. Het dotatiefonds nam in de loop van 1889 van 606 fl. 71 kr. tot .838 fl. 98 kr. toe; het bouwfonds van 2297 fl. 87 kr. tot 3240 fl. 44 kr. Er is ons bovenal aan gelegen, dat het bouwfonds zo spoedig mogelijk tot zijn bestemming kome. Wij hebben geen plan om een prachtige kerk met een toren te bouwen, want wij hechten niet aan wereldlijke praal, maar dat het Woord Gods gepredikt worde. Het bouwfonds brengen wij samen, opdat wij een huis kopen kunnen, waarin men een ruim lokaal voor onze samenkomsten en een woning voor de leraar zou kunnen inrichten. Wij zijn nu op onze derde plaats.

Dit gestadig overbrengen van de tabernakel belemmert onzen arbeid en veroorzaakt ons aldoor nieuwe uitgaven en zorgen. Ons huurcontract loopt nog twee jaren. Wat zouden wij doen, indien wij dan opzegging kregen en geen ander geschikt lokaal voor onze vergaderingen zouden vinden. Voorts, zodra wij een gebouw voor de kerkelijke behoeften hebben, zullen wij naar Gods wil spoedig tot zelfstandigheid onzer Gemeente kunnen geraken. Te Brünn zelf en in de naaste omgeving is zoveel werk, dat één predikant nauwelijks in staat is, dat af te doen, en hoeveel andere plaatsen der verstrooiing in de Moravische Superintendentie wachten nog op een reizende leraar. Ten minste vijf leeraren hadden hier arbeid genoeg.

Wij herhalen ook dit jaar onze hartelijkste dankzegging aan de Moravische Gemeenten voor de jubileumuitgave, die tot 1186 fl. 41 kr. klom.

In de jare 1888 besloot het superintendentiaal-convent bij gelegenheid van het veertigjarig jubileum van onzen hooggeschatte keizer Franz Jozef I, om in alle evangelisch-Gereformeerde Gemeenten van Moravië een jubileumsgave voor de bouw van een bedehuis voor onze Gemeente in te zamelen. Deze jubileumuitgave van 1166 fl. 41 kr. is in de hierboven aangegeven som van het bedehuisbouwfonds begrepen. Bovendien beloofde een Gemeente ons nog 10 fl., en verder hopen wij, dat de enige Gemeente, van welke de beloofde collecte nog niet ingekomen is, haar woord gestand zal doen. Tevens veroorloven wij ons dringend te verzoeken, dat de Gemeenten in Moravië - overeenkomstig het besluit van het superintendentiaal-convent - met jaarlijksche kerkcollecten ons bouwfonds in liefde gedenken mogen.

Evenzeer brengen wij onzen innigste dank aan alle overige geliefde weldoeners voor de ons in liefde toebedeelde giften. Ook nemen wij de vrijheid ons weer voor giften tot dekking der lopende uitgaven en tot vermeerdering onzer fondsen, inzonderheid van het bouwfonds, aan te bevelen. Met een vernieuwde bede richten wij ons vooral tot

onze geliefde Gemeenten in Bohemen, en wagen het te vermelden, dat omstreeks het derde deel onzer gemeenteleden uit Bohemen afkomstig is; deswege hopen wij, dat onze broeders in Bohemen ons des t e eer, als hun eigen bloed en hun broeders in het geloof, gedenken zullen.

De ganse arbeid onzer Gemeente bevelen wij der genade Gods. ...

Voor de toeneming van dit bedehuisfonds en het fonds voor het predikantstraktement moeten wij vooral veel aan de liefdadigheid van onze geloofsgenoten, zo van verre als nabij verwachten.

Moge ons God vele vrienden verwekken en ons de prediking van Zijn heilig Woord doen behouden!

Voor de kerkenraad der evangelische Gereformeerde Gemeente in de verstrooiing te Brünn,

W. Pokorny,

8. Ter nagedachtenis van J. A. Comenius. (28 Maart 1592 en 28 Maart 1892.)

WEENEN, 31 Maart 1892.

Vergun mij aan de lezers van het Zondagsblad het een en ander mede te delen van de wijze, waarop hier de driehonderdjarige gedenkdag van de geboorte van Johan Amos Comenius (28 Maart 1592) is herdacht.

Hoewel deze laatste bisschop der Boheemse Broeder-Uniteit juist in Bohemen en ook hier in veler harten leeft, was toch de feestviering niet onbelemmerd. Van Roomse zijde voelde men het maar al te goed, dat het zwaartepunt van de invloed van Comenius rustte in zijn Christelijk-Protestants karakter, en daarom werd de feestviering door het Ministerie zoveel mogelijk tegengegaan. Men weigerde op 28 Maart een voor de scholen in Bohemen aan te schrijven, en liefst moest alles op 25 Maart, een Rooms en heiligendag, geschieden, wat men ter eer van Komensky doen en zeggen wilde.

De eigenlijke Boheemse feestrede had dus verleden Vrijdag, 25 Maart, plaats. Toen verenigden zich de Boheemse Protestanten in de daartoe gehuurde zaal der Architecten-VYereniging en luisterden met gespannen aandacht en voortdurende hoorbare betuiging van hun geestdrift naar de bezielde taal van de jeugdigen spreker. De heer F. Zilka, Candidaat der Theologie, schilderde de levensloop van deze eerwaardige *theologus crucis*, zoals Voetius hem noemde, en weerlegde enige der hevigste aanvallen der Czechisch-Ultramontaansche pers. Oberkirchenrath von Tardy sloot met een dankgebed, en de aanwezigen zongen liederen van Comenius en luisterden naar de voordracht van enige toepasselijke dichtstukken.

Zondagnamiddag, 27 Maart, gedurende de Boheemsche godsdienstoefening sprak Oberkirchenrath von Tardy in de Gereformeerde Kerk over Comenius naar aanleiding van Hebr. 13, Vs. 7: "Gedenkt uwer voorgangeren, die u het Woord Gods gesproken hebben, en volgt hun geloof na, aanschouwende de uitkomst van hun wandeling".

Maandag, 28 Maart, op de eigenlijken gedenkdag, sprak Professor Böhl tot zijn Czechische studenten over de man Gods. Die zoveel ellende en vervolging gezien heeft.

Hij zeide ongeveer het volgende: Bijna geheel Europa stond in vlammen, door religiehaat, ontstoken, toen onze Comenius optrad als leraar en schoolhervormer, en ten gevolge van die weergalozen wereldbrand had hij geheel zijn leven de smartelijkste wisselvalligheden te verduren. De oorlogsfurie verdreef hem van de een plaats naar de andere; het langst vertoefde hij op rijperen leeftijd in Polen en als grijsaard in Holland: dus in de vreemde! In 1621 zag hij voor 't eerst zijn boeken en manuscripten in rook opgaan, te Pulnek in Moravië; en in 1656 verloor hij te Lissa in Polen andermaal zijn gehele bibliotheek en al de vruchten zijns vlijts door brand en plundering.

"Aldus behaagt het Gode de Zijnen te bedroeven", klaagt Fabricius, en Gijsbert Voetius noemt Comenius met recht een *theologus crucis*. Maar door kruis en lijden werd Comenius toebereid om niet slechts voor Bohemen, maar voor Europa tot een praeceptor communis te worden. Zelfs daar, waar het geluk hem scheen te begunstigen in Engeland en in Zweden, versperden hem oproer, oorlog en oorlogskosten of de verkeerdheid der mensen de weg, en de welverdiende lauweren kwamen moer dan eens niet in zijn bezit.

En wat bood de eeuw van Comenius op intellectueel gebied, in de letterkunde? Verwildering en buitensporigheid; de Duitse taal kwijnde; het Latijn was toen niets dan een doodse nabootsing van Cicero. De dichters vermeden een aardrijk, waarop slechts het zaad van Cadmus, de drakentanden, welig groeiden en niet het door hem naar Europa gebrachte alfabet.

Op de Duitse Parnassus heerste een man als Opitz, de Silezische dichterschool met hun kunstige versmaat, het tijdperk der Alexandrijnen. Men wist niets van eigenlijke poëzie; die gold als heidens of slechts geschikt voor geestelijke liederen. De adel begunstigde poëzie en poëten in 't belang der taal en om zich lofzangen te doen toedichten. Er werden genootschappen gesticht ter bevordering der taal; het was het tijdperk der Maecenassen en dit was wellicht de éénige goede zijde van de 17e eeuw op letterkundig gebied in Duitsland. De scholen, vooral de lagere scholen, waren pijnbanken en vormden letterknechten. Er heerste blind geloof op gezag, en boekenwijsheid, maar vooral de rabies theologorum namen de overhand.

En hoe stond het toen in Duitsland met de theologie? Het was de eeuw der rechtzinnigheid; vóór de Dertigjarige oorlog heerste nog betrekkelijke rust en oudvaderlijke tucht. Maar, helaas, de boze had sinds lang het zaad der tweedracht op de akker der Kerk gezaaid! Broederen, die eensgezind behoorden te zijn - Gereformeerden en Lutheranen - lagen in twist met elkander, en de nederlaag op de Witten Berg bij Praag in 1620 was de boze vrucht van die broederstrijd en opende de rij van de ontelbare, smartelijke rampen, die ook het leven en het hart van onzen Comenius doorsneden.

Johan Amos Comenius was een kind der Boheemse Broedergemeente, die in het begin der 17de eeuw allengs op het Gereformeerde standpunt was komen te staan en in de laatste vorm der Confessie van 1609 zich van harte aan de Zwitserse en Paltische Belijdenis had aangesloten.

De Bijbelvertaling, te Kralitz tot stand gebracht, een Bijbel met Aantekeningen, zoals de Nederlandse Statenbijbel, dient tot staving van ons beweren. De Winterkoning, Frederik van de Palts, heeft op het Hradschin in de Dom Gereformeerde godsdienstoefeningen ingesteld en Doop en Avondmaal op zuivere Gereformeerde wijze laten bedienen. Scultetus was de hofprediker. Van Comenius is het bekend, dat hij der Gereformeerde Avondmaalsleer was toegedaan, en dat in Polen de Boheemsche Broederen met de Helvetische Gemeenten eng verbonden waren. Zijn dogmatisch standpunt is het Gereformeerde: hij was een leerling der hogescholen van Herborn en Heidelberg. Hij heeft zich wel is waar met dezen en genen dweper ingelaten, maar wij moeten dit gedeeltelijk aan de droevige tijdsomstandigheden toeschrijven, die op zijn geest drukten, en betreuren dit van harte.

Het was echter een teken van waar genie, dat Comenius als banneling, in zulke treurige tijden, zich niet met alle kracht op de theologie wierp en met de Wittenbergse theologen streed over Calvinismus of Crypto-Calvinismus.

Daartoe was hij te verstandig, en hij schreef slechts één polemisch verhoog, tegen Zwicker uit Danzig, die alle religies van gelijke waarde schatte. Comenius bewees liever krachtdadige hulp, waar toen waarlijk hulp noodig was, namelijk in de opvoedkunde. Uitstekende mannen waren toen juist begonnen op dit gebied werkzaam te zijn: - in Engeland was Baco van Verulam voorgegaan, en in Duitsland Wolfgang Ratichius.

Maar Comenius had de bijzondere gaven van innemende beminnelijkheid en wegslepende overredingskracht, gaven zijns stams, die hem alle harten deden veroveren. In Engeland wensten invloedrijke mannen hem in hun land te houden, en de

Zweedse kanselier Oxenstierna werd door Comenius binnen vier dagen geheel voor diens inzichten gewonnen. De grote staatsman en geleerde erkende ten volle het geniale van zijn streven, pree de beginselen van Comenius, maar gaf hem de raad, zich geheel op de hervorming der scholen toe te leggen, het onderwijs dor Latijnse taal te verbeteren, en zodoende voor hogere doeleinden een weg te banen, waarbij hij zeker aan de lievelingsillusie van Comenius, zijn Pansophie, dacht.

De belangstelling van regenten en staatslieden in de studiën en plannen van onzen Comenius bewijst, hoezeer hij hierin aan de behoefte zijns tijds te gemoet kwam. Wij zouden nog lang kunnen uitweiden over de diep ingrijpende beginselen van Comenius in de opvoedkunde. Onafgebroken volgorde in het onderwijs is de voornaamste eis van zijn systeem. De moederlijke school (of: de school der moeder) is zijn uitgangspunt; hij geleidt het kind van de moederborst tot aan de borst der hoogste Wijsheid. Hij stelt vaste, gezonde natuurlijke regelen voor elk tijdperk der jeugd; hij herschept de school: van een tredmolen wordt zij een aangename luthof; "schola ludüs" was zijn zinspreuk. Hij had de kinderen lief en volgde daarin zijn Heiland na, Die gezegd heeft: "Laat de kinderkens tot Mij komen!"

Maar bij deze verdiensten van onze held, die heden op veel welsprekender wijze door anderen geschilderd worden, wil ik niet langer stilstaan, maar liever op twee voorvallen in zijn leven wijzen, en nagaan, welke vruchten voor de toekomst zijner geloofsgenoten daaruit voortkwamen. Ik meen: het afscheid van de banneling van zijn dierbaar vaderland, en in 1656 zijn intrede en zijn vijftienjarig verblijf in bet "gouden" Amsterdam.

Op een koude Februaridag in 1628 trekt Comenius met een kleine schaar over het gebergte naar Polen. Op de met sneeuw bedekten kam van de hoogte, die Bohemen van Silezië scheidt, werpt hij nog een lange blik op het vaderland, dat hij niet meer betreden mag. Hij knielt neder en smeekt onder het storten van tranen, "dat de Heere toch met Zijn Woord niet geheel uit Moravië en Bohemen wijken moge, maar Zich daar een zaad doe overblijven".

Is dat nu geschied? Is dat nu 300 jaren na zijn geboorte, vervuld? Hoort God de gebeden? Dit te weten is van groter gewicht, dan de geleerde uitweidingen over de paedagoog Comenius.

Ja, God verhoorde de gebeden van Zijn knecht, ondanks de ongelooflijkste hinderpalen. Het twijfelend verstand vraagt naar een bewijs. Dat bewijs - zijn wij!

Het zilver heeft zijn aderen en zijn uitgang (Job 28: 1) diep onder de aarde. Maar de verborgene wegen der Goddelijke wijsheid in de leiding Zijner Kerk zijn nog veel bewonderenswaardiger, en zij schitteren heerlijker dan het zilver, als zij aan het licht gebracht worden. Dit willen wij nauwkeuriger naspeuren.

Na een langdurig heen en weer trekken komt Comenius in 1656 voor goed naar Holland en vindt daar rust en gastvrijheid. Hier moeten wij de naam der Heren de Geer dankbaar en met lof vermelden. Een Lodewijk de Geer ontving Comenius reeds vroeger gastvrij in Zweden, nadat hij hem een eervolle terugtocht uit Engeland had mogelijk gemaakt. Hij ondersteunt hem in Elbing; zijn zoon Laurentius de Geer ontvangt Comenius in Amsterdam en bestrijdt de onkosten der prachttuitgave zijner didaktische werken. Een deputatie uit het "gouden" Amsterdam komt Comenius tegemoet, om hem te verwelkomen.

Hier in Nederland stoort hem niet meer de branding der golven van de onrustige zee der volkeren. Hij woont onder burgers, vrij en vroed met ruime blik, die hem en de zijnen graag ontvangen, omdat hij zoveel geleden heeft.

Ieder ander zou hier spoedig alles vergeten en zich geheel met zijn omgeving vereenzelvigd hebben ..., dit doet Comenius niet. zijn ziel woont bij de verstrooiden zijn volks. Evenals Daniël zich driemaal daags naar Jeruzalem heenwendde in 't gebed, zo zoekt zijn oog Bohemen. Hij gaat voort met bidden en smeken, en waarschuwt zijn volk tegen de vijanden, die het dreigen te verstoren.

Waren die vijanden de Habsburgse vorsten? Of de Roomsens ?

O nee, de grijsaard Comenius bemoeide zich niet met politiek. Hij wijst in een zendschrijven aan de trouw gebleven Boheemse Broeders in de verstrooiing op het schone verleden der Broedergemeenten in Bohemen en zegt, dat Gods gerichten niet onverdiend zijn: "Niet vijanden hebben ons verwoest, maar wijzelf; vijanden zullen ons overblijfsel niet verstoren, maar wij zelf zullen onzen eigen ondergang bewerken, indien wij niet boete doen en ons tot de eerste liefde bekeren".

Ook zorgde hij in Amsterdam nog voor de stoffelijke belangen zijner geloofsgenoten. Hij collecteerde voor de "broederen". Gindely meldt uit het Prager Arelüef: In Haarlem werden over 180 Gld., in Hoorn 160 Gld, in Alkmaar 30 Gld. en in Enkhuizen 24 Gld. verzameld: want men wist reeds toen, dat de Broederkerk meest uit behoeftigen bestond. Aanzienlijke Nederlanders gaven ook mildelijk, en ook Engeland liet zich reeds toen niet onbetuigd. En Comenius wist met een hart vol liefde, hoe alles uit te delen. Hierin heeft de tijd, waarin Comenius leefde, overeenkomst met onzen tijd: zijn naam maakte de "Broederen" bekend en knoopte banden aan, die in onzen tijd weer op bijzondere wijze zijn vernieuwd. Dit wil ik met ontroering des harten nader toelichten. Zonder het te bedoelen, verkrijgt de Godzalige dikwijls door zijn gebeden uitkomsten, die de heilige bewondering der nakomelingen wekken.

De gebeden van de armen banneling zijn tot gedachtenis opgekomen voor God (Hand. 10: 4), en God heeft uitkomst gegeven. Wel gaf Hij geen hulp, zoals de wereld haar geeft, maar toch hulp ter rechter tijd en uitredding uit zware nood. In datzelfde Amsterdam, waar Comenius zijn veelbewogen leven besloot, is H. F. Kohlbrügge geboren, een echt Nederlander en een u allen welbekend bedienaar des Goddelijken Woords, die evenals Comenius zijn vaderland moest verlaten. Kohlbrügge had, zoals hij menigmaal verhaalde, een bijzondere voorliefde voor de Boheemse Broederen; hij ontdekte weer het boekje van Bogislav Ignatius (Elsner): "De gereformeed gezinde Boheemse Broederen", en verspreidde het in Bohemen. In dit werkje worden de schriften van Comenius als een bewijs der Gereformeede gezindheid der Broederen aangehaald.

Deze dienaar des Woords bezocht Weenen in 1864, en van daar bezochten wij in 1864 Bohemen. Ten huize van de Boheemse Superintendent, niet zo heel ver verwijderd van de plaats, waar Comenius voor 't laatst op Boheemse bodem neerknielde, vond een samenkomst plaats.

Het was geen sombere dag, zoals die Februaridag van 1628, maar een heldere Octobermorgen. Hier ontstond het plan van de druk der Boheemse Postille en der Paltische Agende; hier knielden al die waardige mannen bij 't afscheid neer en smeekten God om ontferming voor Bohemen en zijn Kerk. Hier werd de grondsteen gelegd van veel goeds; hier werd de weg tot veler harten gevonden.

Door zijn betrekking tot Nederland gelukte het mijn schoonvader de aandacht van enkele milde aanzienlijken op Moravië en Bohemen te vestigen, die evenals de De Geers ten tijde van Comenius broederlijke handreiking deden, en daardoor menige Gemeente ondersteunden. De Postille (een verzameling van leerredenen van H. F. Kohlbrügge) werd door enigen uwer predikanten vertaald, de drukkosten weiden door

een Nederlander betaald: de H.W.Geb. Heer Baron van Tuyll van Zuylen, en nu reeds is een tweede uitgave in 't licht gekomen. De Kleine Catechismus van Ds. Kohlbrügge, de Paltische Agende wordt in onze Boheemse Gemeenten gebruikt.

De Nederlands-Gereformeerde Gemeente te Elberfeld toonde belang te stellen in onze Gemeenten. In 1865 bracht Herman von Tardy een tegenbezoek aan Elberfeld en Holland; hij was de overbrenger van een schriftelijke dankbetuiging der Boheemse Gemeenten, en bracht een broederlijke zendbrief van de Elberfeldse Gemeente in zijn vaderland terug. Dat zijn toch zichtbare gebedsverhoringen!

Van mijn werkzaamheid hier wil ik niet gewagen, want ik zeg dit alles niet, om mensen te roemen, maar om God te prijzen. De gebeden van Comenius waren slechts het middel, - God gaf de verhoring, - ondanks vijandschap en tegenstand. Verder richtte Prof. Böhl nog een ernstig woord aan zijn toehoorders, opdat ook zij zorgen zouden, dat de gebeden van Comenius altijd meer vervuld werden, en eindigde met de bede, dat zij zich steeds zouden richten naar Gods Woord en vasthouden aan Wet en Getuigenis, niet verachtende de dag der kleine dingen.

Maandagavond hield de Heer Candidaat Simsa uit Brünn een zeer belangwekkende Duitse toespraak over Comenius in de Gereformeerde Kerk, waarbij hij zeer veel nadruk legde op het Christelijk standpunt van de groten paedagoog, en het betreunde, dat de liberalen dit zo geheel over 't hoofd zien.

En hiermee is mijn verslag ten einde, maar naar aanleiding dezer herdenking van de grote banneling, die ook in Nederland op 28 Maart werd gevierd, wil ik aan de lezers van het Zondagsblad nog een vurige wens van de nakomelingen der Boheemse broederen in Weenen mededelen. Hier zijn een duizendtal arme, in de wereldstad verstrooiden, die, hoewel zij een deel zijn der Duits-Gereformeerde Gemeente, niet behoorlijk kunnen staan onder herderlijk toezicht, daar zij meestal slechts hun Boheems verstaan.

Oberkirchenrath von Tardy houdt in de wintermaanden Boheemse godsdienst-oefeningen, maar zijn drukke werkzaamheden beletten hem die arme, in de voorsteden verstrooiden, op te zoeken. Geheel zelfstandig hebben nu de Bohemers Juli 1.1. een Vereniging gesticht om een fonds te verzamelen ter aanstelling van een Boheemse hulpprediker. Zij dragen daartoe naar vermogen bij, zelfs boven hun krachten, en tóch kan de vervulling van hun wens nog 10 of 12 jaren of langer duren. Zelfs spreken de statuten der Vereniging van de mogelijkheid ener ontbinding.

Kan een broederlijke handreiking uit Nederland zulk een ontbinding niet voorkomen, dan graag hebben wij een plaats ingeruimd aan bovenstaand verslag van het Comeniusfeest te Weenen, dat ons door een vriendelijke hand werd toegezonden. Wij wenssen, dat het met belangstelling gelezen zij en dat het strekken moge om de verdiensten van een Godvruchtig man, een gereformeerd theoloog en beroemd paedagoog in herinnering te houden.

Voorts kunnen wij niet nalaten, ons aan te sluiten bij de wens, aan het slot van het stuk geuit, dat het de Boheemse vrienden te Weenen moge gelukken, binnen een niet al te groot tijdsverloop een fonds bijeen te krijgen ter aanstelling van een hulpprediker, die hun in hun eigene taal het Evangelie kan verkondigen.

Wij herinneren ons, dit schrijvende, met blijdschap de vele en rijke giften, die vele jaren reeds de armen Gemeenten met haar predikanten in Bohemen, Moravië en Hongarije uit Nederland toevloeden, en wekken de lezers van ons blad niet alleen op om in dezen niet te vertragen, maar ook nu hun broederen in de grote wereldstad de

behulpzame hand te bieden, opdat ook dezen zich mogen verblijden in de voorrechten, die zovelen onzer genieten.
Gaven, voor dat doel afgezonderd, zullen door ons met dankbaarheid ontvangen en verantwoord worden.

DE BOHEEMS GEREFORMEERDE KERK IN OOSTENRIJK

22 januari 1888

1. Boheems Gereformeerde kerk rond 1860

De Evangelische kerk in het Cis-Leithaansche gedeelte van het keizerrijk, - en hieronder verstaat men de landen ten noorden van de rivier de Leitha - kan men gevoelig verdelen in een Duits-Lutherse en een Boheems- Gereformeerde, want de Duits-sprekenden behoren meestal tot de Lutherse kerk, terwijl de Bohemen de Gereformeerde belijdenis zijn toegedaan. Slechts in Weenen en op andere plaatsen, waar zich inwoners uit Duitsland gevestigd hebben, zijn enige Gereformeerde gemeenten ontstaan.

De Lutherse kerk in Oostenrijk is niet meer dan een echo van de grote Protestantse kerk in Duitsland. Alle kerkelijke bewegingen uit Duitsland slaan ook naar Oostenrijk over; daarom is de Lutherse kerk aldaar eensdeels met elementen van de Protestantenbond doordrongen, anderdeels is het gebruik van ceremoniën zeer sterk toegenomen, terwijl ook de Oostenrijkse tak der Lutherse kerk met de gedachte bezielde is, dat het Lutherdom de kerk der toekomst is. De Lutherse kerk in het Cis-Leithaansche gedeelte van Oostenrijk telt plus minus 270,000 zielen.

Gereformeerde kerken worden bijkans slechts in de provincies Bohemen en Moravië gevonden en tellen tezamen plus minus 112,000 zielen.

In Trans-Leithanie (Hongarijen, *Zevenbergen*) vindt men de voornaamste sterkte van de Gereformeerde kerk, meer dan 21 /4 millioen zielen. Voor omstreeks drie jaar gingen vele Luthers en in Silezië tot de Gereformeerde kerk over en stichtten een eigene Filiaal-gemeente in Kuttelberg.

In de Boheems-Gereformeerde kerk is in de laatste tijd, inzonderheid door de werkzaamheid van professor Dr. Böhl in Wenen, meer geestelijk leven ontstaan en is het Gereformeerde bewustzijn weer versterkt, dat in de tijd van 1860 als het ware sliep, zodat men algemeen denken moest, dat de Gereformeerde kerk op zou gaan in de "Unie"; trouwens ook heden nog zouden de mannen van de Protestantenbond graag de kerk van Bohemen onder het juk der Unie brengen; gelukkig echter hebben de Boheemse Gereformeerde gemeenten daartoe geen lust, want men verstaat ook in Oostenrijk evenals overal onder "Unie" het op zijde zetten van de zuivere Gereformeerde leer, om de kerk gaandeweg Luthers te maken.

In de kerk van Bohemen en Moravië is volgens besluit der Synode de Paltser Agende ingevoerd, de Heidelbergse Catechismus is het symbolisch leerboek, en de Postille, - alzo heet de verzameling van preken, die gelezen moeten worden in gemeenten, waar geen predikant is, - zaamgesteld uit de leerredenen van Dr. Kohlbrügge, wordt algemeen gebruikt.

Ook wordt er veel gesproken over de invoering van de kerkelijke tucht, gelijk zij onder de oude Boheemse Broeders gehandhaafd werd en ook nu nog in enkele gemeenten geschiedt; al blijft dit ook vooral nog voor de ganse kerk tot de vrome wens behoren, zo is het toch reeds een verblijvend teken, dat de kerk tot het bewustzijn komt van wat haar ontbreekt. Het Boheemse volk bezit nog een taaie aanhankelijkheid aan het Evangelie en de zuivere leer, maar is daaraan helaas onttend, doordien hun geloofsleven op allerlei wijze moeilijkheden in de weg zijn gelegd, daar zij genoodzaakt werden zich uiterlijk Rooms voor te doen, terwijl zij toch innerlijk gereformeerd waren.

Trouwens, men zal ook moeilijk een tweede kerk vinden, die zulk een kritieken stand heeft, als de Gereformeerde kerk in Bohemen; immers van Protestantse zijde wordt zij slechts beschouwd als een aanhangsel van de Lutherse kerk; en in de ogen van het Boheemse volk, dat meest Rooms is, is zij zulk een nietig deel, dat men met een verachtelijk schouder-ophalen op haar neerziet. Bij het Boheemse volk heerst tegenwoordig een sterke Tzechisch-ultramontaanse stroming, wat de Gereformeerden tegen de borst stuit; maar wil nu de Boheemse Gereformeerde kerk op de bodem van de goede belijdenis blijven en zich niet door de mannen der "Unie" op sleeptouw laten nemen, dan wordt door de grote Protestantse wereld dit veroordeeld, en worden haar de oneerlijkste bedoelingen toegeschreven.

2. Misbruik in de leer van de heiligmaking

1 juli 1888

Brief uit Oostenrijk.

Hooggeachte Heer en Vriend!

Mijn laatste brief heeft wellicht niemand meer voor de borst gestoten, want, Gode zij dank, men is het in de kringen van uw gereformeerd volk nog gewend, eerbied te koesteren voor de Formulieren van Doop en Avondmaal! "Goed gesproken", zegt zeker menigeen, en buigt toestemmend het hoofd.

Welaan, de woordvoerders des volks in Jesus" tijd keurden ook veel goed van hetgeen Jesus zeide. Zij begeren geen nadere uitlegging van de Heere aangaande het Koninkrijk Gods; neen, zij vragen slechts: Wanneer komt het Koninkrijk Gods? (Lukas 17: 20.) Er bestond een gemeenschappelijk uitgangspunt. Het ware dan ook erg, indien de toonaangevers in de Kerk niet hadden geweten, waarom het ging, b. v.: wat het "Koninkrijk Gods" is. Men weet immers alles.

Ook in de hedendaagse christelijke wereld weet men maar al te veel. Men wil slechts bij gelegenheid, evenals geen Farizeeën, een bevestiging horen; men verlangt naar goedkeuring, en dat de eigene onzekerheid, die men toch nu en dan voelt, in zekerheid verkeren. De naaste moet echter toestemmen: tegenspraak wekt toorn - want men wil zich volstrekt niet door hem laten onderrichten. Het was eertijds, zoals nu, en nu, zoals eertijds.

Maar voor de meesten ligt de tijd van Jesus toch reeds wat ver, en de partijen in die tijd zijn zulke schrikbeelden geworden, dat men ze slechts op wijden afstand beziet. En buitendien, wat hebben wij met de Farizeeën te doen: de Christenen hebben immers sedert Pinksteren de Heilige Geest, en de predikers verzekeren ons dit op het Pinksterfeest op allerlei manier. Er zijn daarenboven namen, die ons nader staan. Men is "Rooms", "Luthers", of zelfs "Gereformeerd". Is men Gereformeerd, dan is men de hemel reeds zéér nabij. Dan heeft men vele martelaars, een rijke boekenschat en leraars, die blinken als sterren aan de hemel.

En daarbuiten zijn de Luthersen, de Roomsen, en, is men recht zeker van zijn zaak, ook de Sekten, de Methodisten, Baptisten, enz. Noodlottig is het echter, dat de mens zich ook het beste ten valstrik maken kan. De volle ernst van de altijd nieuwe en altijd oude vermaning tot boete in de Kerk van Christus spreekt ook daaruit, dat zij niemand uitzondert, en ook de Gereformeerden toeroept: Bekeert u, d. i.: denk nog eens na over de door u gekozenen weg; herziet al het schone, dat gij meent te bezitten en . . . . *gelooft het Evangelie*. Heeft de Christen zich nog niet daarvan bekeerd, eer te zoeken in namen en uithangborden, dan is hij nog verre van het Koninkrijk Gods.

Onze Gereformeerde Kerk heeft, evengoed als de Lutherse, gedeeld in het algemene lot van al wat menselijk is, - daarin namelijk: dat, toon de mensen sliepen, de vijand onkruid in de akker zaaide. En het is, volgens het Evangelie, Matth. 13, aan het onkruid eigen, zéér op de tarwe te gelijken, zodat de "ergernissen" eerst op de dag des oogstes of des gericht's verwijderd worden.

Het eigenlijk grote en eeuwige van de rechtvaardigingsleer uit het geloof alléén wordt daardoor bewezen, dat het haar waarlijk na de Reformatie evenzo ging, als na de tijd der Apostelen.

In de wijdere kringen der Kerk heeft men het nooit met haar kunnen vinden. Slechts enkelen hebben dit gekund; - de uitverkorenen natuurlijk altijd, al hadden zij liet ook niet zwart op wit kunnen uitleggen. Merkwaardig is het reeds, hoe men eertijds Luther als orakel voor deze leer alléén aansprakelijk stelde. Als een scholier liep Melanchthon herhaaldelijk tot hem, om de oplossing uit zijn mond op te vangen.

Brenz en Osiander dwaalden af; de eerste liet zich terechtwijzen; de tweede heeft na Luthers dood met het masker van de Hervormer groot onheil aangericht. Calvijn en Zanchius waren in dit leerstuk wel met Luther één; maar toch waren zij mensen, die niet zulk een zielestrijd hadden doorgemaakt, die onuitwisbare littekens achterlaten - en daarom ook in de Schriften altijd meer duidelijk te voorschijn treden. Luther wist eigenlijk niets anders, dan: "de rechtvaardige zal uit het geloof leven." De andere Reformatoren wisten nog menigerlei bovendien, maar zij wisten niet boven alles zó ontzettend duidelijk, wat liet gekost had, deze leer aan zich te ervaren en ten nutte der Gemeente altijd en altijd weer vol te houden. De vogelen onder de hemel kwamen aldra om dit goede zaad weg te eten.

De Rooms en hebben in geen leerstuk de Protestanten zózeer in 't nauw gebracht, als in dat ener dubbele gerechtigheid - van een toegerekende en van een andere, die de mensen reëel wordt ingegoten. Ook Evangelischen spreken van een dubbele gerechtigheid (b.v. Zanchius, Brieven I p. 96; dan Coccejus, Summa, Cap. 48, § 40; Witsius Oeconomica foederum III 8, § 25, 26), maar reeds Calvijn (UT, 11, § 11) maakt de opmerking (tegen Osiander), dat de één, de ingegoten gerechtigheid, tot de jammerlijke noodkreet leidt: *Ik ellendig mens*, enz. (Item. 7: 24); terwijl daarentegen de andere, de toegerekende, Paulus tot juichen brengt. (Rom. 8: 33.)

En hoezéér ook Calvijn het met nadruk uitspreekt, dat het doel der wedergeboorte is: Overeenstemming der wedergeborenen met de "Wet Gods (III Cap. 6), zo brengt hij de wedergeborenen toch altijd weer voor Gods rechterstoel, waar de Christen als goddeloze gerechvaardigd wordt. (Inst. III Cap. 12.)

Maar onze beide Kerken, de Lutherse, zowel als de Gereformeerde, hebben alras de verdediging dezer sterke stelling verwaarloosd, en reeds in de 17e eeuw hebben velen de zijpaden van het Piëtisme gekozen De rechtvaardigmaking uit het geloof was voor de mensen iets wat van zelf sprak, en wat eentonigs. Men moest meer activiteit in de zaak brengen, en toen sprak men van een "nieuw leven", van een "nieuwe gehoorzaamheid", of men wenste uitdrukkelijk aan de rechtvaardiging de heiligmaking toe te voegen.

Door de Rooms en uit het leerstuk van de rechtvaardigmaking verdreven, zetten zich de latere dogmatici in het leerstuk der heiligmaking vast. En wat in het eerste leerstuk niet geoorloofd scheen, dat leek nu wèl geoorloofd. Ingegoten gerechtigheid bestaat wel is waar niet, maar wèl ingegoten heiligheid: gaven, die aan de mens na de rechtvaardigmaking bij de wedergeboorte worden ingestort.

En nu zat men weer aan de wet vast. Want deze gaven liggen immers niet in een kastje opgesloten; neen, zij moeten gebruikt en vermeerderd worden. Door wien? Door de

Heilige Geest, met Wien echter de wil na de rechtvaardigmaking in staat gesteld is - en wel door instorting van nieuwe krachten - mee te werken. En nu stond men aan de wil toe, wat men hem vroeger geweigerd had, nl. mede te werken, om het erfdeel des eeuwigen levens te aanvaarden.

Ja, men zakte allengs af tot de stelling der Remonstranten, dat de wil de medewerkende oorzaak was om tot het heil te geraken en het te bevestigen of te bewaren. Ja, meer nog: men opende de deur aan het Roomse beweren, dat de wil in de bekering niet op non-activiteit mag gesteld worden, maar dat hij door de genade zóó begiftigd wordt, dat hij medewerken kan en ook moet, zal anders der ziele zaligheid bereikt worden.

Dus: in de rechtvaardigmaking stond men goed en was men zuiver; in de heiligmaking daarentegen geraakte men op een hellend vlak, of werd men steeds meer op het pad gedrongen, waarop de Rooms en Arminianen voorgingen.

Natuurlijk werd dit pad alleen door de Piëtisten gekozen - de Orthodoxen waren met de zaak verlegen, en zochten zich tegen de Roomse en Remonstrantse gevolgtrekkingen te verdedigen.

Een man als Maresius, (Systema loc. XI, § 51) al maakt hij ook gebruik van deze leer der heiligmaking, dondert tegen Coccejus, die van een dubbele gerechtigheid - een toegerekende en een tweede, die ons ingestort is, - durft te spreken.

Men was verward en bleef verward in dit stuk der heiligmaking.

Men had de ingegotene heiligheid aan de Rooms en moeten overlaten, en zich in het voetpad van Luther en Calvijn nooit van de rechterstoel Gods en de rechtvaardigmaking alléén uit het geloof laten afbrengen.

De rechtvaardiging uit het geloof staat in het middelpunt der heilsorde - de goede werken, als vrucht des Geestes, zijn aanwezig, zolang het middelpunt zijn kracht uitoefent.

En dit doet het uit kracht van de zoendood en de opstanding van Christus bij alle uitverkorenen - en wel zonder tussenkomst van nieuwe ingestorte gaven en krachten, die slechts zouden dienen, om alles in verwarring te brengen.

Een andermaal wellicht meer over dit belangrijk leerstuk.

Laat mij heden met dit woord sluiten: De goddeloze wordt gerechtvaardigd (Rom. 4: 5); de heilige komt nooit in aanmerking voor Gods rechterstoel.

22 april 1888

3. Over dwaling over de leer van Heiligmaking 2^e Brief uit Oostenrijk.

Hooggeachte Heer en Vriend!

Mijn brief in No. 4 van het Zondagsblad heeft sommigen tegen de borst gestoten, en men voelde er zich over bezwaard. Het was dan ook wat te veel verlangd van de natuurlijke mens, zo in eens afstand te moeten doen van geliefkoosde vooroordelen; van een hoog eergestoelte te moeten afdalen naar een nederige voetbank; te moeten horen: *Zeg aan Mijn volk: gijlieden zijt Mijn volk niet!* - dat was te erg. En men laat zich niet graag waarheden zeggen uit Oostenrijk - door een onbekende schrijver, die niet eens met het nodige vertoon optreedt.

Nochtans, de waarheid boven alles, zij kome vanwaar en van wie dan ook! En dan moeten wij in de eerste plaats rondborstig toegeven, dat het volk van Nederland voorzeker eens een uitverkoren volk was, en op hoge voorrechten kon bogen. Het werd door een Jozua in het beloofde land geleid, en het heeft de tijd in de woestijn wél

besteed, en de Heere heiligdommen toebereid. Heerlijke bolwerken werden tegen de vijand opgeworpen: wij denken hier in de eerste plaats aan het Doopformulier. In dit Formulier wordt het genadeverbond als een hechte band om de huisgezinnen en gehele geslachten gelegd op grond van het woord, dit woord van genade: u en uwen kinderen, *Ik zal hun tot een God zijn, en zij zullen Mijn volk zijn. En Ik zal Mijn verbond oprichten tussen Mij en tussen u, en tussen uw zaad na u in hun geslachten, tot een eeuwig verbond, om u te zijn tot een God, en uw zaad na u.* Het met Abraham opgerichte verbond is ook in de nieuwe bedeling van gelijke kracht. Indien in de oude bedeling huisgezinnen waren opgenomen, ja zelfs een geheel volk daarin begrepen was, zoveel te meer in de dagen na Christus. En het volk van Nederland genoot rijke zegen, omdat het zich zulks bij de doop liet zeggen, zich in de strijd des levens daaraan vastklemde, en het ook voor de kinderen liet gelden. Zulk een voorrecht genoten ook andere volken, en ook de Lutherse Kerk deelde in de rechte genieting van dit Sacrament, totdat het Piëtisme kwam en het schip der kerk losmaakte van het anker des Doops.

Dit was dus het voorrecht van "het oude geloof", dat het zich daaraan vasthoudende Nederland troost in leven en in sterven voor zich en zijne kinderen in de rijke inhoud van het Doopformulier zocht en vond. Het was een volk des Heren, dat én door middel van grof geschut: de politiemacht der Staatskerk, én door de wal der gebeden de vijanden verre hield van zijn heilige legerplaats.

Over kindertucht, over de diensten, die men de hongerigen, dorstigen, naakten en armen schuldig was, over "inwendige zending" werd niet zoveel gekeuvel en geschreven als heden, maar men deed zulks in allen eenvoud, omdat het vanzelf sprak. Dat de kinderen de ouden volgden en elk niet weer van meet af aan de wereld wilde opbouwen, sprak eveneens vanzelf. Het houden van Gods geboden was een goede gewoonte, en wie niet horen wilde moest voelen. God zelf richtte de volken, die Zijn Naam eerden, en men zag Gods vinger in de bloei of in de ondergang der geslachten, in het verval of in de opkomst der Staten. Dat was "het oude geloof". - "Zie daar ik en de kinderen, die mij God gegeven heeft"; de één wilde niet graag zalig worden zonder de anderen. Toen heette het: "De Heere make deze vrouw, die in uw huis komt, als Rachel en als Lea, die beiden het huis van Israël gebouwd hebben, en handel kloekelijk in Efratha!" (Ruth 4: 11.) Fier en zeker woonde men onder de schaduwrijke boom van het genadeverbond.

En nu als tegenhanger "het nieuwe geloof." Wij willen hier geen steen werpen op het toch reeds dorre erf van de Lutherse Zusterkerk. Het gaat haar treurig. Bij haar verscheen "het nieuwe geloof", toen het Piëtisme optrad tegen eend leer, die zich daarom scheen te hebben overleefd, omdat de vruchten ontbraken. Destijds liep elk, die niets van het "oude geloof" in zich bespeurde, weg van onder het beschermend loverdak van het genadeverbond, om eigene bomen te planten, onder hun schaduw te wonen en van hun vruchten te teren. Daarna kwamen anderen, die de groei van die bomen wilden bevorderen, en ze zo lang besnoeiden, tot de bomen eindelijk stierven; - dat geschiedde in de tijd der verlichting. En ten leste bewees men, dat men eigenlijk in 't geheel geen bomen meer behoefde, en een elk handelde naar eigen goeddunken (Modernisme).

Maar dit "nieuwe geloof" vond toch in Nederland geen plaats? God gave, dat het zo ware! Hier is wel is waar de overgang minder plotseling geweest dan in Duitsland. Waarom? Het Piëtisme heeft hier lang in stilte gesmeuld, en heeft in lengte van tijd het "oude geloof" inwendig ontbonden. Velen echter, die aan de uiterlijke vormen der Kerk bleven vasthouden, zochten zich reeds in vroegere tijden van hun persoonlijke zaligheid op eigen manier te verzekeren.

Wel is waar kwamen zij voor henzelf niet tot de heldere erkenning, dat hun grote boom hun niet meer genoeg schaduw en bescherming bood, maar heel in 't geheim dwaalden zij her- en derwaarts onder andere bomen en vertoefden in andere bosjes naar de begeerte huns harten.

Hetgeen dus de Christenen ook in Nederland deden, laat zich- vergelijken bij het offeren en roken op de hoogten in het Oude Testament. Het volk Israël deed dit, hoewel God gezegd had: *Op deze plaats, te Jeruzalem, zult gijlieden aanbidden*. De oefeningen, het vormen van conventikels, deden aan de Kerk afbreuk, evenals b. v. lieden de Zondagsscholen aan de openlijke godsdienstoefening afbreuk doen, waarover reeds nu in Engeland en Schotland geklaagd wordt. De enkele, het individu, poogde voor zichzelf zalig te worden en zijn zaligheid te werken, en zocht daartoe de gemeenschap met gelijkgezinden; er had een splitsing en afscheiding plaats van bekeerden en onbekeerden, - een kloof werd geopend - niet door de kerkelijke tucht, maar buiten de kerkeraad om.

Men verhief zich boven het ambt, elkeen, die meende zekere kentekenen bij zichzelf waar te nemen en de krachten der toekomstige eeuw gesmaakt te hebben, zette zich op het hoge paard en zag op de armen Dominé neder als op iemand, die eigenlijk heel weinig van de zaak verstond. Geestelijke hoogmoed, in het leven geroepen door valse begrippen van het algemene priesterschap en de daaraan verbondene rechten, ondermijnde de grondvesten der Kerk.

Het individualisme was door niets meer tot stilstaan te brengen, en de Sekte verstoutte zich, aan de Kerk de wet te stellen. Niemand had eigenlijk meer tijd om te leren; niemand had rust genoeg om zich in de afgronden der heilsleer te verdiepen; elkeen wilde bevelen - niemand wilde gehoorzamen; in deze exclusieve kringen heette alles: Lieve broeder, lieve zuster, - maar wie eigenlijk de toon moest aangeven en of daartoe wel iemand in staat was, dat bleef onbeslist!

De Baptisten, Methodisten en Darbisten zouden nooit zoveel propaganda in de Gemeente gemaakt hebben, indien zij niet een zo goed voorbereiden bodem hadden gevonden. Anderen, die alle sekten wantrouwden, bleven in de hoek zitten met hun lievelingsboek uit de ouden tijd (a Brakel, Lodensteijn. Smijtegeld en anderen); - gingen zij evenwel ter kerke, dan beschouwden zij de predikant als iemand, die een examen moest afleggen, en . . . wee hem, indien hij iets tegen de geijkte uitdrukkingen dier lievelingen des volks durfde te zeggen! Waar bleef bij zulk een stand van zaken de waarheid van het Doopformulier? Waar de kracht van het genadeverbond? Moest men niet in steeds wijdere kringen zich afvragen: geschiedt dat, wat Christus ons door het Sacrament des Doops, door het uiterlijke water te verstaan geeft? Is de waarheid van het Sacrament afhankelijk van mijn geloof of afhankelijk van Christus?

Toen sloop allengs op grote schaal de dwaling der Wederdopers of der Mennisten de gemeente binnen: dat alles van onze bekering afhing. En zo bekeerde men zich dan; het was alles: Jesus, Jesus, maar de Jesus van het "oude geloof" verloor men uit het oog. Het was alles "kracht en hulp van de Heiligen Geest", maar welke plaats de Heilige Geest bij het werk der bekering inneemt, dit bleef zeer duister. Men is bekeerd, men wandelt met het hoofd in de wolken, - maar waar bleef de Kerk - de Gemeente, waar de kinderen? -

Het getuigenis van Christus luidt anders; en wij bepalen ons ook hier bij "het Formulier om de Doop te bedienen" dat achter de Statenbijbel staat, alwaar wij lezen: "En hoewel onze jonge kinderen deze dingen niet verstaan, zo mag men hen nochtans daarom van de Doop niet uitsluiten, aangezien zij ook zonder hun weten de verdoemenis in Adam deelachtig zijn, en dus ook weer in Christus tot genade

aangenomen worden: gelijk God spreekt tot Abraham, de vader van alle gelovigen (Gen. 17: 7), zeggende: En Ik zal Mijn verbond oprichten tussen Mij en tussen u, en tussen uwen zade na u in hun geslachten, tot een eeuwig verbond: om u te zijn tot een God, en uwen zade na u."

En: "Omdat dan nu de Doop in de plaats der Besnijdenis gekomen is, zo zal men de jonge kinderen, als erfgenamen des Rijks Gods en Zijns Verbonds, dopen; enz. De kinderen zijn erfgenamen des Rijks Gods en Zijns Verbonds;- aan dit getuigenis van het Formulier moet men vasthouden en het niet der Sekte gewonnen geven, die zegt: de bekeerde kinderen zijn erfgenamen, en daarom willen wij hen bekeren of (lijdelijk) afwachten, tot God hen bekeert.

Moet gij nu toegeven, lieve Lezer, dat gij deze strik niet loskno open kunt, snijd hem dan niet door, - bid God om licht, verdiep u in het Formulier of in de Catechismus, en hoop op God, ja roep tot Hem, dat Hij zulk een belofte weer in uw huis, in vele huizen en eindelijk in de gehele Kerk waar make. En indien gij er niets van zien kunt, dan doe niet, alsof gij iets ziet; voelt gij u blind en zonder kracht, dan vrees vooral de zienden en sterken, en begin maar eerst eens daarom te strijden, dat deze belofte van het Doopformulier voor uzelf en voor de door u gelovig genoemden waar worde. Maar alle vooruitlopen is slechts koren op de molen der Sekten. Wacht en zwijg, tot het onweer van Gods gericht over de Kerk voorbijga, maar geef er de belofte Gods (aan u en uw kinderen) niet aan, - verlaat het schip niet gedurende de storm om in het bootje der Sekte onder te gaan.

Deze korte schets van het oude en het nieuwe geloof zij voor ditmaal genoeg, - en hiernevens wijzen wij met aandrang op het kostelijke Paltser Avondmaalsformulier, dat in het oorspronkelijk Hoog-Duits nog zoveel uitnemender klinkt dan in het Hollands, waar het verkort is, maar ook zó nog voldoende.

19 februari 1888

4. Schetsen uit Oostenrijk in de 19^e eeuw.

Wie dit schone land bezocht, wie enige weken mocht doorbrengen in het Salzkammergut, in de Oostenrijkse Alpenlanden, wie Weenen, Praag, Pesth (Budapest) mocht zien, en dus ook de liefelijke streken van de Bülimer- of Wiener Wald doorstoomde, gewis, die is verrukt over het onbeschrijfelijk heerlijke dier natuur, die weet niet genoeg al het eigenaardige en merkwaardige dier hoofdsteden te prijzen, 't Lijkt alles zo schoon, vooral voor de bewoner van noordelijker streken; de lucht is zo rein en veerkrachtig; de zonnestrallen verspreiden dubbel licht, alles, tot zelfs de vriendelijke, vrolijke bewoners, stemt tot opgeruimdheid, zodat elk vluchtig bezoeker wel zeggen moet: "Welk een God-gezegend land!" en node terugkeert tot de eigen haard, vooral, als men thuis behoort in de Génestet's land "van kikkers en van overschoenen."

Zou de Génestet nog die "boutade" hebben neergeschreven, als hij een tiental jaren in het schone Oostenrijk had doorgebracht? - Als hij zijn door God zo rijk gezegend vaderland eens had moeten vaarwel zeggen en wisselen tegen een der prachtige kroonlanden der Oostenrijkse-Hongaarse monarchie ?

Voorzeker neen! Hoe ras zonde hij gevoeld hebben, dat de schoonste natuur niet opweegt tegen de zegen, die, bewust of onbewust, nog rust op ons dierbaar Nederland! Wat onze vaders hebben verworven in hun fiere tachtigjarige strijd om de vrijheid van geweten en zuiverheid der leer, wat hun nakomelingen nog bezitten door de onwillekeurige invloed van Bijbel en Catechismus op volksleven en nationaal bestaan, dat leert men eerst kennen en op prijs stellen door de tegenstelling in het schone Oostenrijk.

Thuis voelt men zich hier bij aankomst, in het begin van het verblijf; allengs wordt men hoe langer hoe meer een vreemde in het nieuwe vaderland, totdat eindelijk het isolement zo volledig mogelijk is. Waarom ? Omdat dit zo rijk bevoorrecht land onder de vloek gebukt gaat der contra-reformatie.

Anders kan men het raadsel van Oostenrijks volksbestaan niet oplossen, 't Is niet de Oostenrijkse luchthartigheid, die op de duur afstoot; 't is de onverschilligheid, de stomphoed en het wantrouwen van het volk, vooral van de landbewoners, wat zo pijnlijk treft.

Men vierde in 1883 Weenen's tweehonderdjarig ontzet uit de hand der Turken.

Men poogde belangstelling er voor te wekken, te vergeefs; een historische optocht moest achterwege blijven uit gemis aan geestdrift der bevolking, en behalve enig nationaal gekibbel in de dagbladen, wie groter rol speelde: de Polen-koning Sobieski of Maximiliaan van Beieren, Starhemberg of de Weense burgerij, - is er van nationale trots of nationale dankbaarheid geen sprake geweest.

In een artikel, waarin de talentvolle feuilletonist der "Wiener Presse" de schoonen Wiener Wald prijst als een der eerste factoren van Weenen's ontzet, merkt deze terecht op: "Het is bijna ongehoord en ongelooflijk, hoe een bevolking, die, in historischen zin, een der meest belangrijke streken der wereld bewoont, zo geheel ontbloot kan zijn van herinneringen uit het verleden. Men doortrekkte vrij de bloeiende dorpen in de liefelijke dalen van de Wiener Wald; men spreke de wijnbouwers der Donauoeveren en van het Tullnerveld, nergens ontmoet men een spoor van overlevering, enig bewustzijn van hetgeen de vaders doorleefden. Dat de door rook zwart geworden balken der

boerenhofsteden bijna allen de jaartallen 1685, 1686 en 1687 dragen, zegt hun niets, en niemand van hun vermoedt, dat de voorvaderen toen al de door de Turken in de as gelegde dorpen weer opgebouwd hebben. Niemand denkt er aan, hoevele leden van hun geslacht in Turkse gevangenschap geraakten; niemand weet, hoe de voorouders in de wouden vluchtten en have en kudden trachtten te beveiligen tegen de Turkse horden, die terugdeinsden voor die ondoordringbare wildernis.

Ons volk weet van dit alles even weinig, als dat het zich herinnert, hoe de voorouders 60 a 70 jaren voor de Turkse schrikperiode van Protestants weer Rooms werden gemaakt.

Ziedaar de sleutel dier raadselachtige apathie, dier stompzinnigheid, van dat vegeteren der Oostenrijkse natie.

Ziedaar, waarom het zo miskende Boheemse volk zo ontevreden, wantrouwend en onoprecht is geworden. Men heeft hun een kleinood ontroofd; de godsdienstige overtuiging werd hun ontnomen door geweld, onderdrukking en dwangmiddelen, te erg om uit te spreken.

En sedert is het volksbestaan geknakt, is hot nationale gevoel van eigenwaarde gebroken.

Men wilde wel de ziel doden om het lichaam te behouden, maar met het zieleven werden ook de wortelen van het volksbestaan uitgerukt, er bleef niets, dan een schijnleven.

't Is niet te verwonderen, dat de Turkse schrikperiode spoorloos aan hen voorbijging; alle geestkracht was reeds van hen geweken.

Dat is de vrucht van de verkrachting van het geweten; de vrucht der bekingen uit vreze en eigenbelang. En toch, al weet het volk niets meer van dit alles: er leeft een dof gevoel, dat er onrecht aan hen is gepleegd; er broedt wraakzucht, zonder dat men zich rekenschap geeft, waarom.

Vandaar dat wantrouwen, dat kruipen, dat listige, dat men, helaas, bijna overal aantreft. Men kan op niemand staat maken, er is geen loyaliteit, geen dankbaarheid. Arm Oostenrijk! Gij boet zwaar, regering en volk beide, de schuld, die gij op u hebt geladen!

Wat onderscheidt ons, Nederlanders, dat wij 1648 vrij en fier als overwinnaars uitgingen uit de hangen strijd, terwijl de vrede van Munster voor Oostenrijks kroonlanden niets anders was dan een doodverklaring der Lutherse en Gereformeerde geloofsbelijdenis. O zeker, onze voorvaders streden bovenal om gewetensvrijheid, terwijl hier de dertigjarige krijg de treurigste tonelen van politieke eerzucht van Roomse en Protestantse zijde ontvouwt. Maar toch is er reden te over, om ootmoedig alle eer te geven aan de almachtigen God en Hem te smeken, dat Hij ons de verkregen zegen, de Bijbel en de Belijdenis, doe behouden.

1 april 1888

5. Schetsen uit Oostenrijk tijdens de Reformatie. II

De geschiedenis van het Aartshertogdom Oostenrijk in de eeuw der Reformatie is schoon, maar droevig en weinig bekend. Eigenlijk moet zij nog opstaan uit het graf der archieven: de Contra-Reformatie heeft haar werk te goed gedaan; niet alleen het levende, gesprokene woord werd vervolgd, ook liet geschrevene en gedrukte werd zorgvuldig opgespoord en vernietigd. De machtige kloosters en vorstelijke stichten bergen wellicht in hun boekerijen nog menige schat voor hem, die een blik wil slaan in

Oostenrijks Protestants verleden, maar zij zijn even moeilijk te bereiken als de archieven der adellijke geslachten, die bijna allen zouden kunnen getuigen van voorvaderen, die om des geloofs wil na langen, vruchteloze strijd hun goederen en hun vaderland verlieten, om in de vreemde als ballingen te leven en te sterven. Laat ons hopen, dat weldra een zorgvuldig naspeuren van de voor elk toegankelijke archieven des rijks en van die van het huis des keizers veel licht over dezen veelbewogen tijd moge verspreiden!

Het is diep weemoedig zulke streken te bezoeken, waar vóór driehonderd jaren bloeiende gemeenten bestonden, en menig mi onbelangrijk stadje wekt herinneringen, die, hoe onvolledig ook, toch spreken van leven en strijd en van lijden om Gods Woord.

Zulk een stadje is Everdingen of Eferding aan de Donau in het Aartshertogdom Oostenrijk boven de Enns (Ober-Österreich). Wij Nederlanders denken bij dezen naam aan het Everdingen bij Kuilenburg aan de Lek, waar onze beroemde schrijfster Mevrouw Bosboom-Toussaint in 1526 een onstuimige hagenpreek doet houden.

Zulke hagepreken heeft het Oostenrijkse Everdingen zeker meermalen op de "stille weiden" buiten haar poorten gezien; want de Hoeren van deze eens belangrijke stad, de graven van Schaunberg (een in 1559 uitgestorven krachtig geslacht, dat eeuwen lang alleen aan het rijk en de keizer was onderworpen, en de hertogen van Oostenrijk deed beven) streden lang te vergeefs om vrije en geregelde Evangeliebediening in hun burchten en in de dorpen en steden, die aan huil gezag waren onderworpen. In 1544 stelde Graaf Georg van Schaunberg, bij het overlijden van de Rooms en geestelijke, een reeds eenmaal uit Oostenrijk verjaagd predikant in Eferding aan. Koning Ferdinand liet hem echter geen rust: hij moest hem reeds een jaar later ontslaan. Maar toen in 1559 de echtgenoot van de erfdochter des graven van Schaunberg, Vrijheer Erasmus I van Starliemberg, heer der Schaunbergsehe heerlijkheden werd, toen werd de reeds zo aanzienlijke gemeente te Eferding opgebouwd door geregelde bediening des Woords en der Sacramenten en door goede Evangelische scholen.

De zoon van Erasmus, Heer Rüdiger IX, vestigde zich op de burgt van Eferding ter woon. Hij hield niet alleen voor zich en zijn huis een eigen slotprediker, maar hij stelde in de stad Eferding drie Evangelische predikanten aan, en voorzag de scholen van bekwame onderwijzers. Hoezeer hem de eredienst der Roomse kerk tegenstond, bewijst het feit, dat de predikant Thomas Spindler in zijn lijkrede [Gedruckt te Tübingen 1584, pag. 31] bij de begrafenis van de Heer Rüdiger van Starhemberg aanhaalt: De Vrijheer dulde niet bij de doortocht van keizer Maximiliaan II met zijn hof op de weg naar Regensburg (1576), dat de papisten hun afgoderij en missen hielden in kerken, die hem toebehoorden.

Onder deze keizer Maximiliaan, die zelf vóórliefde koesterde voor de gezuiverde leer, en als kroonprins in Sebastiaan Pfauser een Luthers en hofprediker hield, genoten de ontelbare Oostenrijkse Protestanten betrekkelijke geloofsvrijheid. In de bloeiende gemeente van Eferding en in vele andere kerken vond in dezen tijd van voorspoed en rust de duivel schone kans om het zaad der tweedracht te strooien.

De onzalige strijd der Flaccianen over de erfzonde brak vooral in Eferding uit, waar Heer Rüdiger schuilplaats aan de uit Duitsland verdrevene onruststokers verleende, zodat Eferding de naam van een Flacciaans nest verdiende. Maar ten leste zuiverde Heer Rüdiger dit nest, en liet aan de strijdende predikanten hun ontslag binnen de tijd van een jaar aanzeggen. Hij stierf echter, vóór dat die termijn was verstreken, en zijn broeder Gundacker XI voerde zijn besluit uit en deed in 1584 alle Flaccianen vertrekken. Nu werd de zo zeer verdeelde gemeente allengs weer tot rust gebracht.

Maar toen kwamen uitwendige beroeringen; de vervolgingen onder keizer Rudolf II, Matthias en Ferdinand I brachten vooral in deze streken opstanden bij de boeren te weeg en grote verdrukking; met de drie Evangelische staten van 't gewest: de Heren-, Ridder- en Burgerstand, weerden ook de Heren van Starhemberg hun rechten op alle manier, zodat de laatste Eferdingse predikant Magister Samuel Uebermann eerst in 1624 Oostenrijk verliet, en na herhaalde mislukte pogingen eerst in 1630, toen Eferding door de laatsten Protestantse Heer van Starhemberg aan de katholieke familie van Tüll werd verkocht, een Rooms geestelijke zich daar blijvend kon vestigen. Toen kon dus ook Eferding tot de verloren kerken van Oostenrijk geteld worden, zoals Raupach, de Hamburgse predikant, die van 1732-1741 alles verzamelde, wat hij van het Evangelische Aartshertogdom Oostenrijk kon opsporen, zo treffend de zo vele voormaals aanzienlijke en bloeiende gemeenten aldaar noemt. Reeds hij betreurt het onvolledige zijner berichten, en begroet elke bijdrage, hoe gering ook, met vreugde. Hoeveel te meer moet in onzen tijd, waar die verlorene kerken (sedert het patent van tolerantie van keizer Jozef II, October 1781) op enige plaatsen weer zijn verrezen, zorgvuldig naar dat verleden worden gezocht!

Helaas, men speurt zó dikwijls te vergeefs! In Eferding voelt men zich op historische bodem; de poorten en wallen zijn wel geslecht, maar in de verte wenken op een heuvel aan de Donau de prachtige bouwvallen van de trotse Schaunburg, de wieg en zetel der Schaunbergse graven. De oude burcht van Eferding bestaat nog gedeeltelijk, omringd door het nieuwe kasteel, dat de vorst van Starhemberg in 1784 deed verrijzen; dezelve bergt het museum van het huis Starhemberg (de weer Rooms geworden tak kocht in 1660 Eferding terug), de verzameling der familieportretten en het archief; maar ach, niets spreekt daar van die geloofsovertuiging, waarvoor dat doorluchtige geslacht meer dan een eeuw heeft gestreden. De grote boekerij of het archief, waarin zich nog de brieven moeten bevinden, die Dr. Maarten Luther aan de Heren Bartholomeus en Erasmus I (vader en zoon) heeft geschreven, is voor elke bezoeker gesloten; de kleine boekerij bevat niet eens een exemplaar der Vulgata: louter romantische, meest Franse werken van het begin dezer eeuw; het museum spreekt van de eer en macht, waarmede de keizers van af Ferdinand I de weer Rooms geworden tak hebben overladen; als Rijksgraven sedert 1643, als Rijksvorsten sedert 1765 bekleedden de Heren van Starhemberg steeds de hoogste betrekkingen aan het hof en in de Staat; zij bogen terecht op de onsterfelijke naam van de verdediger van Weenen in 1683: Graaf Ernst Rüdiger, en op de Veldmaarschalk Heer Guidobald, die in 1711 korte tijd Vice-koning van Spanje was.

Het oog wordt in het museum verblind door de schatten van juwelen, die aan relikwieën en hofgewaden prijken, maar het hart dwaalt onbevredigd te midden van al die trofeeën, aan de Turken ontrukkt, of, in nieuwere tijd, bij wedrennen gewonnen, terwijl het oor smartelijk luistert naar de oude slotvoogd, die wel weet, dat Eferding het Marinianum is van het Romeinse wingewest Norieum Ripense, en, dat in der "Nibelungennoth" de schone Chriemhilde op haar bruidvaart naar het Hunnenland met haren oom, de bisschop Piligrin van Passau in Euerdingen een schuilplaats en nachtverblijf zocht tegen de vele Beijerse straatrovers; - maar, die zich bij een vraag naar de Protestantentijd schouderophalend afwendt, en wijst op de folterwerktuigen, de hellebarden en op het zwaard van de scherprechter, waarmede de oproerige boeren enketters werden afgemaakt.

Het huis Starhemberg is zijn afgod; met geestdrift wijst hij op de afbeelding van een krijgsman in vreemde dos: de mythische stamvader van het geslacht, die in 428 als

aanvoerder der Gothen in de nevelachtige tijd der volksverhuizing in het land boven de Enns moet zijn gekomen; hij spreekt van Graaf Ottokar III (gest. 1088). Markgraaf van Stiermarken, als familieopperhoofd, van wien de Styrische panter in het trotsche wapenschild stamt; als trouw dienaar van dit katholieke huis wil hij echter niets weten van Evangelische heren van Starhemberg, en verkeert werkelijk in de mening, dat dit lastertaal is.

De laatste droevige indruk maakte in het Mexicaanse museum (door de tegenwoordige vorst verzameld, die enige jaren in Mexico doorbracht) een kleine Engelse Bijbel, die tussen een afgrijselijke misgeboorte (half neger, halfvis, waarvan de kastelein de echtheid wilde bezweren) en een Mexicaans zadel, mede als curiositeit uit Mexico, prijkte! Wellicht een gift van een Amerikaanse zendeling aan de vorst.

De zeer merkwaardige kerk van Eferding uit de 15de eeuw spreekt iets luider van het verleden. De gedenktekenen op de zerken der laatste graven van Schaunberg getuigen voor de oplettenden van een levend geloof, maar er zijn grafsteen van predikanten, die luider zouden spreken, indien niet een bouten vloering ze bedekte. Grote paardenmarkten en vijf-en-twintig herbergen zijn nu de roem van het kleine Everdingen: de vluchtige bezoeker vermoedt niet, dat de Protestantse gemeente aldaar zich stil uitbreidt, en onbewust toch nog de zegen ondervindt van het lijden der voorvaderen.

15 april 1888

6. Schetsen uit Oostenrijk, vervolg.

In het liefelijke Scharten, de oudste Evangelische gemeente van Ober-Österreich (sedert het edict van tolerantie), twee uur van Eferding, werd op het onverwachtst een spoor van 't verleden gevonden. Daar bergt het nederige bedehuis, zonder klokken noch toren, in een kleine boekenverzameling een Bijbel in groot folio, in wit perkamenten, geperste band, waarop 22 borstbeelden van reformatorische mannen nog zichtbaar zijn, gedrukt in het jaar 1583 te Frankfort a/d Main bij Johannes Feijrabend. Dit was de huisbijbel van Heer Erasmus II, de Oudere, van Starhemberg, waarin deze op bladen oud stevig schrijfpapier, die vroeger vóór in de Bijbel waren gebonden, met eigen hand van 1598- 1631 zijn familiekroniek heeft opgetekend. Nu liggen die bladen, waarvan er zeker vier ontbreken, los in de Bijbel, de verbleekte inkt en hun gehavende toestand maken de ontcijfering moeilijk, toch zijn zij nog altijd belangrijk genoeg om het stilzwijgen van de vader van de tegenwoordigen Vorst niet te begrijpen, toen hem in der tijd door de predikant van Scharten schriftelijk deze Bijbel met de aantekeningen tegen een eenvoudige kroonluchter voor het Protestantse kerkje werd aangeboden.

Een oude boer, - wiens naam binnen in de omslag is opgetekend, heeft de Bijbel aan de kerkbibliotheek gebracht: toch is het niet waarschijnlijk, dat dit zware boek in de laatste Boerenkrijg van 1632 werd gestolen (zoals men zegt). Met sierlijke trekken staat in de omslag de naam vermeld van een latere bezitter: Pranciscus Joseph comes ac duxa Stahreinberg (geb. 1682; gest. 1742).

Voor Oostenrijks Protestanten zijn deze optekeningen belangrijk. Niet alleen kan menige fout bij de geschiedschrijver van het huis Starhemberg, de Kanunnik Johannes Schwerdling, er door worden verbeterd, maar de vele edele namen, er in vermeld, spreken meest van latere bannelingen, die Raupach niet in zijn Presbyteriologie heeft opgenomen, zodat men nu 14 Eferdinger predikanten bij name kent.

De eigenaardige, trouwhartige taal en de willekeurige spelling kan men niet weergeven. Het HoogDuits is nog op Luther's Bijbelvertaling geschoeid, maar toch

niet meer zó kernachtig als in de eerste helft der 16de eeuw. Vrijheer Erasmus, de Oudere, (geb. 1575; gest. 1648) is de achter-kleinzoon van Heer Bartholomeus, die, evenals zijn zoon Erasmus I, in ijverige briefwisseling stond met Dr. Luther. Ondanks het herhaalde scherpe verbod van koning Ferdinand liet deze zijn zoon Heinrich (de vader van onzen Erasmus) in Wittenberg studeren, alwaar hij de eretitel van rector magnificus der hogeschool verkreeg. Hij stierf in 1576, zodat Erasmus zijn vader niet heeft gekend.

Zijn moeder, Magdalena, Vrouwe van Lamberg tot Sauenstein, hertrouwde in 1577 met Heer Gabriel Strein, Heer van Schwarzenau, zodat Erasmus met zijn ouderen broeder Reichardt en zijn twee zusters wel op het kasteel Strein zijn opvoeding zal genoten hebben. Na gesloten overeenkomst met zijn broeder, nam Heer Erasmus in 1593 bezit van het slot en de stad Eferding. Hij was de laatste Protestantse Heer dier heerlijkheid, keizerlijk landdrost en afgevaardigde der Staten. In 1594 brak in het land boven de Enns de lang gevreesde boerenopstand uit, ten gevolge der steeds meer drukkende leenheerlijke lasten, en der onderdrukking van de Protestantse religie. De burgers van Eferding lieten tegen don wil van hun Heer de boeren bezit nemen van hun stad, zodat Erasmus met zijn broeder en zwager Hanns Wilhelm von Zelking in 1595 Eferding met geweld van wapenen weer moest innemen.

De aantocht van het in Oostenrijk invallende Turkse onheil bracht de gemoederen slechts korte tijd tot bedaren. Nauw was de Sultan weer naar Constantinopel teruggekeerd, of de opstand begon opnieuw, en kon eerst in 1597 gedempt worden. In 1597 gaf Erasmus aan de stad Eferding nieuwe stadrechten, waarvan het laatste artikel aldus luidt: "Ten slotte zij het de dure plicht van de schout en der leden van de Raad, een christelijke levenswandel te leiden, de dagelijkse gebedsbijeenkomst niet te verzuimen, Gods Woord op zon- en feestdagen aan te horen en de school te steunen en te bevorderen. "

Men had vele eisen der boeren toegestaan, maar de vervolgingen der Protestanten door keizerlijke Commissarissen bleven steeds voortduren. Zo werd onze heer Erasmus in 1600 door keizer Rudolf II naar Praag geroepen, omdat hij de willekeurige sluiting der kerk zijner heerlijkheid Ottensheim had opgeheven, en een Lutherse predikant aldaar had aangesteld. Hij werd in Praag gevangen gehouden, totdat hij het ontslag van die predikant had ondertekend.

In 1601 werd Erasmus met nog zeven andere Heren van de Heren- en Ridderstand naar Weenen geroepen, wegens de hernieuwde invoering der Evangelische godsdienstoefening in de kerk van het huis der Staten te Linz, en door harde bedreigingen van straffen aan lijf en leven genoodzaakt, die weer op te heffen. Deze harde vervolgingen brachten de ontevredene wereldse Staten van het land boven de Enns er hoofdzakelijk toe om de aartshertog Matthias met geld en troepen te steunen, toen deze zich tegen zijn broeder, keizer Rudolf II verhief, en hem in Praag in 1608 tot het verdrag noodzaakte, waarbij Matthias koning werd van Hongarije, aartshertog van Oostenrijk beneden en boven de Enns, markgraaf van Moravië en troonopvolger in het koninkrijk Bohemen.

Uit dankbaarheid ondertekende koning Matthias de 19de Maart 1609 een resolutie, waarbij aan de adel en aan de landsvorstelijke steden en marktplaatsen in Oostenrijk de uitoefening van de Protestantse godsdienst werd toegestaan.

Ondanks de velerlei listige en openbare schendingen van dit verdrag, genoot toch het land tot aan de dood van keizer Matthias een betrekkelijke rust. Maar toen in 1619 keizer Ferdinand 1 uit de Stierische linie aan de regering kwam, toen wezen de

Evangelische Staten van Oostenrijk elke poging tot minnelijke schikking van de hand, en weigerden de huldinging aan die vorst, wiens haat tegen het Protestantisme reeds vroeger al te droevig uit de wrede Contra-reformatie in zijn erflanden was gebleken. Onze Heer Erasmus was lid ener deputatie aan Bethlen Gabor, de machtigen Gereformeerden Grootvorst van Zevenburgen (Siebenbürgen) en sloot met dezen een verbond (1619). Daar deze vorst onder de opperheerschappij der Turken stond, zo huldigden door dit verbond Oostenrijks Protestanten de leus onzer Geuzen: Liever Turks, dan Paaps!

Maar alle gewapende weerstand, ook van Bohemen en Moravië, werd de 3de November 1620 bij de nederlaag aan de Witten Berg: bij Praag gebroken, en nu werd het schone land boven de Enns zwaar geteisterd door de Beierse troepen, die reeds vroeger onder hertog Max van Beieren bezit van het aartshertogdom hadden genomen. Van 1621 -1628 bleef het land aan Beieren verpand. De 20ste Maart 1621 werd Erasmus von Starhemberg met andere edellieden in hechtenis genomen, en op de keizerlijken burcht te Linz gevangen gezet. Na lange onderhandelingen verklaarden de Staten zich in 1624 eindelijk bereid tot onvoorwaardelijke onderwerping.

Daarop verscheen in 1625 het Patent van vergiffenis de goederen echter dergenen, die van deze begenadiging werden buitengesloten, bleven aan de keizer vervallen: en dit was mede het lot van Heer Erasmus von Starhemberg.

Nu werd, vooral ten platten lande de Rooms-katholieke eredienst met bijzondere gestrengheid weer ingevoerd (1625). Dit verwekte onlusten, en een onmenselijke wraakneming van de Beierse stedehouder von Herberstorff deed ***de felste boerenkrijg ontbranden, die Oostenrijks Geschiedenis kent (1626).***

Een der drie grote legerplaatsen van het heir der boeren was Eferding. Vandaar rukten zij ouder hun merkwaardige aanvoerder Stephan Tadinger, die zich opperbevelhebber noemde der Christelijk-Evangelische Armada, tot voor de poorten van Linz. Bij het beleg dezer hoofdstad van het land werd Tadinger dodelijk gewond.

Na zijn dood gelukte het aan de beroemde veldheer Pappenheim de boeren te verslaan. In 1627 werd aan Erasmus von Starhemberg, uit bijzondere genade des keizers, de teruggave zijner verbeurdverklarde goederen verzekerd, daar, mede door zijn bemoeiingen en onderhandelingen, de boeren tot onderwerping waren gebracht. Heer Erasmus was echter door de boerenopstand diep in schulden geraakt; toen dus de keizer herhaaldelijk decreteerde, dat de edelen hetzij de Rooms-katholieke religie weer aannemen, of hun goederen verkopen en het land verlaten moesten, en alle smekingen slechts enig uitstel bewerkten, verkocht Erasmus in 1630 de stad en de burcht Eferding aan zijn voornaamste schuldeiser: de Heer von Tüll, en trok in 1631 naar Ortenburg in Beieren.

7. De Familie-kroniek van de Heer Erasmus von Starheimberg

Auspice S. S. Triade.

Den 2den Februari des jaars 98 heb ik met de welgeborene jonkvrouwe Elisabeth Ungnad, Vrij vrouwe van Sonneck mijn huwelijkserefeest in de burcht Eferding gevierd. God geve ons hier Zijn tijdelijke en hiernamaals Zijn eeuwigen zegen. Amen.

De 11de Maart des jaars 99 heeft de almachtige God mijn geliefde gemalin drie kwartier uurs voor éenen na middernacht met een dochter zeer gelukkig gemaakt. Deze is de [onleesbaar] door mijn prediker alhier, Heer Magister Nikolaas Haselmaier 2) ten doop gebracht, en Eva Regina genaamd. Peters en Meters zijn geweest: Heer Hans, Wilhelm von Zelking benevens zijn echtgenote; Heer Georg von Tschernembl; Heer Reichardt, mijn broeder, benevens zijn gemalin; mijn zuster, Vrouwe Margaretha von Polheimb; Vrouwe Potentia von Tschernembl, weduwe, geborene von Schünkirch en Sigismund Vyscher. God geve aan dit kind Zijn Goddelijke zegen, opdat het tot alle goeds opwasse. Amen.

De 21ste Juni Anno 1601 heeft de Almachtige God nogmaals mijn lieve echtgenote om 11 uur des voormiddags met een jongen zoon verheugd, die de volgende dag . . . [Hier ontbreekt een blad. een kanttekening zegt, dat deze zoon Heinrich Gundacker was, die, volgens Schiverdling, 1603 stierf. - Dan komt de geboorte van Elisabeth Juliana. - het manuscript gaat aldus voort:] . . . lieve broederszoon Wolf, Wilhelm von Volkerstorf met zijn gemalin; Heer Jakob von Haag, Vrijheer. Bij de doop zijn getuigen geweest: Heer Prammer v. Schrattenbach en Christoph Praunfalk 3). God de Almachtige verlene aan dit kind Zijn tijdelijke en eeuwige zegen, opdat het tot Zijn lof en tot zijn ere opwasse, en de vreze Gods ten allen tijde voor ogen houde. Amen, Amen, Amen. Dat verlene de hoge Drievuldigheid.

Na de geboorte van nog een groot aantal kinderen vermeld te hebben, waarvan enkele vroeg gestorven zijn, geeft hij een verslag weer van de dood van zijn zoon George:

De 27ste November Anno 1627 heeft de barmhartige God mijn lieve zoon Georg Hendrik te Florence, alwaar hij met zijn broeder Hans Reichardt van Parijs was aangekomen, na een hete koorts en hevige krankheid tot Zich geroepen: na voorafgaande christelijke voorbereiding, hartelijk gebed en naarstige aanhoring van de 23^e Psalm, is hij zacht en zalig uit deze wereld gescheiden, met het verzoek aan zijn ouders van hem vaarwel te zeggen en hun te melden, dat hij in het ware geloof aan zijn Verlosser Jesus Christus uit deze wereld tot zijn genadige God heenging, ook dat hij aan zijn lieve ouders en broeders en zusters steeds zaligheid toewenste. Hij is met de woorden: "*Heere, nu laat Gij Uw dienstknecht gaan in vrede; daarna: Heere Jezus, in U leef ik, in U sterf ik; in Uw handen beveel ik mijn geest; Heere Jesus, neem mijn geest tot U*", om twee uur 's namiddags zalig in God ontslapen.

Het lijk van deze mijn lieve zoon is naar Siena gebracht en in de kerk der Dominikanen in de grafkelder der Duitse natie eerlijk bijgezet de 1ste December. De treurige plechtigheid werd, behalve door zijn Doorluchtigheid Heer Johan Landgraaf tot Hessen en vele Heren van adel, nog door meer dan 100 Duitsers bijgewoond, en had om 5 uur tegen de avond plaats. De grote God verlene ook aan deze mijne lieve zoon op de lieve jongste dag een vrolijke opstanding; ons overigen een troostrijk navolgen van geloof. Hij, in Wiens geweldige hand wij alles bevelen, geve hun aan 't eind de overwinning over alle kwaad. *Leven wij, zo leven wij de Heere;*

sterven wij, zo sterven wij de Heere. Hetzij dan, dat wij leven, hetzij dan, dat wij sterven, wij zijn des Heeren. Want daartoe is Christus ook gestorven en opgestaan en weer levend geworden, opdat Hij beide over doden en levenden heersen zou. Amen.

De 15^e Juli 1629 heeft de getrouwe, alleen machtige God mijn lief, geduldig, vroom kind en dochtertje Judith Christina uit dit tranendal tegen avond na een met het hoogste geduld geleden krankheid, zacht en stil in groot geduld tot Zich geroepen: het lieve kind had enige dagen van te voren een zeer zware verkoudheid en hoest met veel bloed opgeven en inwendige sterke hitte; toch is zij niet bepaald bedlegerig geweest, toen ik met mijn lieve vrouw en de andere kinderen ons de tweeden Juli naar Weenen begaven. Na onze afreize is zij echter van dag tot dag erger, kranker en zwakker geworden, tot zij eindelijk aan haren getrouwen God en almachtige Schepper haar ziel wederom heeft overgegeven, in haar zwakheid hartelijk en herhaald biddende: *Heere Jezus, in U leef ik, in U sterf ik, enz.*

Dit mijn lief dochterken heb ik van Weenen weer Donau opwaarts vervoerd en de 2^e April van het jaar 1630 te Helmonsöd in de familiegroeve der Vrijheren van Starhemberg laten bijzetten. De allerhoogste God verlene haar genadiglijk op de grote, heerlijke dag des Heeren een vrolijke opstanding.

Den 30ste Juni 1631 heeft de barmhartige God mijne lieve dochter Margaretha Magdalena na voorafgaand, langdurig, met het grootste geduld gedragen lijden der uitingen en ware vurige aanroeping van de Heere Jezus Christus uit dit bange tranendal in de eeuwige, heerlijke feestzaal binnengeleid om 10 uur 's voormiddags, toen het lieve kind te voren onder rustig en soms vurig gebed en naspreken veler godzalige gebeden, inzonderheid van: *Heere Jezus, in U leef ik, in U sterf ik; ik bevele mij in uw handen, maak mij eeuwig zalig, Amen* - haar ziel getrouwelijk en inniglijk haren Schepper overgaf.

Een dag vóór haar einde heeft zij haar dienaar Magdalena, die haar verpleegde, toen zij haar Weenen zag, vermaand en gevraagd: *Waarom weent gij toch, ik zal toch weldra in de eeuwige feestzaal komen?* Toen men haar vroeg, hoe of het haar ging, en óf zij bereid was te sterven, zo dit Gods wil ware, heeft zij dit in tegenwoordigheid aller aanwezige personen steeds met "ja" blijmoedig bevestigd en ten antwoord gegeven: *Het gaat mij wel, ik heb goed gerust, dat moet men aan Mevrouw min lieve moeder zeggen.*

Aldus hoeft mijn lieve dochter als een echte, edele Margarita een redelijk christelijk uiteinde gehad, en heeft haar jeugdige loopbaan christelijk ten einde gebracht. Nu leeft zij als een ware hemelkoningin Gode, haren Schepper, ter eer.

De Almachtige trooste ons hoogst bedroefde ouders en geve ons een zalig navolgen, opdat wij, ridderlijk strijdend door dood en leven heen, ons hier de weg banen tot Hem, de Heere Jezus Christus, en in eeuwige glorie en heerlijkheid God eeuwig prijzen en loven, waartoe wij geschapen zijn. Amen. - Dat verlene ons de lieve Heer en Heiland Jezus Christus.

Tot zover gaan de aantekeningen.

De zwaarbeproefde man verliet kort daarop met de zijnen zijn vaderland, en nog ditzelfde jaar ontviel hem zijn trouwe gade, die in Ortenburg in Beieren begraven ligt. Daarop schijnt hij zich in Regensburg bij de exulanten kolonie aldaar gevoegd te hebben, daar hij in 1632 weer in de echt treedt met Jonkvrouwe Maria Salome Jürger, Vrijvrouwe v. Follet, de dochter van de reeds aangehaalde Anna Maria Jörger geb. Khevenhiiller, die zich met haar ouders te Regensburg had gevestigd.

Toen in *1632 opnieuw in Oostenrijk een boerenopstand* uitbrak, en de oproerlingen alleen met de Heer Erasmus wilden onderhandelen, werd deze door de Staten verzocht als hun commissaris op te treden. Hij bewees toen zulke gewichtige diensten aan zijn vaderland, dat, toen hij in 1633 met zijn jonge gemalin wegens familieaangelegenheden weer Oostenrijk bezocht, de landdrost en de Staten hem de schriftelijke verzekering zonden, dat hem een langer verblijf hier te lande nooit ten kwade zoude worden geduid, hoewel het hem als banneling verboden was; daar hij om 's lands welzijn zich als commissaris had laten gebruiken. Hij keerde echter weer naar de vreemde terug.

Op reis naar Regensburg verloor hij te Passau 1633 zijn tweede geliefde echtgenote in de ouderdom van 23 jaren. Zij ligt te Passau begraven naast haar kindje, dat te Regensburg geboren was.

Nu bleef Heer Erasmus langen tijd in de vreemde, maar aan 't eind zijns levens keerde hij naar Gstettenau in Oostenrijk terug, een heerlijkheid, die hij in 1620 van Heer Peter Christoph Praunfalk had gekocht.

Daar stierf hij de 14de Juli 1648, 73 jaar oud, en werd in het familiegraf te Helmonsödte begraven, waar men het volgende grafschrift leest:

Alhier rust in Christus het Grafelijke lichaam van wijlen de Hoog WelGeboren Heer Heer Erasmus de Ouderen, Graaf van het heilige Roomse Rijk en Heer van Starhemberg op Wildberg, Riedegg en Lobenstein, Heer der Graafschappen Schaumburg, Eferding en Gstettenau, die Anno 1575 op deze wereld geboren werd, en vervolgens in het jaar des Heeren Anno 1648 de 14de Juli te Gstettenau om 6 uur 's morgens in Christus Jezus na vurig gebed zeer zacht en zalig is ontslapen, in de ouderdom van 73 jaar. De 23ste September anno 1648 is hij alhier begraven, en verwacht met alle Gods uitverkorenen een vrolijke opstanding op de jongste dag.

Jesu Salva Salvator implorantum.

Onder vriendelijke dankbetuiging aan de geachte inzender der "Schetsen uit Oostenrijk", gaven wij aan deze Familie - kroniek graag een plaats in ons Zondagsblad, vooral om de vreze Gods, die deze mededeling van de dingen uit het huiselijk leven kenmerkt; zo lichtelijk wordt juist in het alledaagse de hand Gods voorbijgezien, en terwijl men lacht om de eenvoud der vaderen, wordt het eerste Artikel van het ware Christelijke geloof (Heidelb. Catech. Zond. 9) vergeten.

DE REDACTIE.

8. De Gereformeerde Kerk van Hongarije (thans Roemenë) en Slavonië.

Waarschijnlijk zullen de geachte lezers van dit Blad wel met belangstelling het besluit vernemen, hetwelk een deel der Gereformeerde Kerk van Hongarije (de Superintendentie van de Donau) tegen het einde van het verlopen jaar genomen heeft. Met dat zonderlinge besluit staat dit deel der Gereformeerde Kerk van Hongarije, of liever der algemene Gereformeerde Kerk, voorzeker alleen.

Het Senioraat van Pest deed, bij de laatste vergadering der Superintendentie van de Donau te Budapest, het voorstel om de hulppredikant het huwelijk te verbieden, omdat daaruit vele bezwaren voor de vergadering der Superintendentie, voor de Superintendent, aan wien de verplaatsing der hulppredikers overgelaten is, alsmede voor de afzonderlijke Gemeenten voortvloeiden, ja, omdat het voor de hulppredikers zelve hoogst nadelig was, daar zij zulke grote uitgaven op zich namen - vrouw en kinderen te onderhouden - waartoe zij bij hun uiterste beperkte inkomsten onmogelijk in staat zijn. (Behalve verpleging in de pastorie, die evenwel uitsluitend persoonlijk is, heeft in de Superintendentie van de Donau een hulpprediker een jaarlijks salaris van 40 tot 100 Oostenrijkse gulden.) Indien nochtans de hulppredikers in wreerwil van het verbod zich in het huwelijk begeven, dan zijn zij uit de rij van hulppredikers van het district eenvoudig te schrappen, d. i. zij krijgen geen hulppredikersplaats. Op dit schriftelijk ingediend voorstel van het Pester-Senioraat volgde in de zitting der Superintendentieaal-vergadering een heftige strijd. Te vergeefs werd er op gewezen, dat zulk een voorstel in tegenspraak was met de Heilige Schrift en de Protestantse vrijheid; liet voorstel kreeg kracht van wet voor de gehele Superintendentie van de Donau, met deze wijziging evenwel, dat dit verbod om te trouwen niet geldig zou zijn voor zodanige hulppredikers, die ook schoolonderwijzers zijn en dientengevolge een ruimere jaarwedde genieten, maar alleen voor hen, die slechts hulppredikers zijn en dus geen andere inkomsten hebben.

Deze vorm van celibaat bestond overigens reeds vroeger in de Gereformeerde Kerk van Hongarije, want de kommerlijke toestand der hulppredikers veroorloofde hun niet in de echt te treden. Moeilijk is het hierin verbetering te brengen.

Het hulppredikerschap is hier te lande onmisbaar, ten eerste, wegens de grote uitbreiding der Gemeenten en ten tweede, omdat de predikanten geen pensioen erlangen, wanneer zij oud en voor de bediening ongeschikt worden.

Er worde hierbij vermeld, dat de kwestie van het celibaat bij de overige vier Superintendentiën zelfs niet aangeroerd is geworden.

Nadat de bisschop der Unitariërs (Socinianen) in **Zevenbergen** uit de Hongaarse Vereniging voor Protestantse geschriften getreden is, en hij waarschijnlijk ook door de overige Unitariërs, leraren en gemeenteleden, gevolgd zal worden, zodat de leden dezer Vereniging enkel Gereformeerden en Lutherse zullen zijn, kan de strijd als bijgelegd beschouwd worden, die tussen de Superintendentiën van de Donau en de Theiss (gene zijde der Theiss) juist over het opnemen der Unitariërs in deze Vereniging losbrak, en reeds zulk een hevig karakter aannam, dat de Superintendentie van over de Theiss de gemeenschap aan deze Vereniging opzei en afzonderlijk een "Calvijn-vereniging" wilde oprichten. Veel goeds kunnen evenwel zij, die aan het Woord Gods onvoorwaardelijk vasthouden, van deze Vereniging niet verwachten, omdat zeer verschillende bestanddelen ook binnen de Gereformeerde en de Lutherse Kerk in deze Vereniging samenwerken.

Drie professoren der Gereformeerde theologie - te Debreczin, Budapest en Nagy-Enyed - werden binnen een kort tijdsverloop door de dood weggerukt. De een was nog jong, de beide anderen waren in de kracht des levens. Wat evenwel opmerkelijk is: alle drie stierven in het krankzinnigengesticht!

Debreczin kreeg Lic. Joseph Erdös tot professor, een trouwe leerling van de Weener hoogleraar Dr. Ed. Böhl, die reeds sedert vele jaren tot grote zegen voor Oostenrijk en Hongarije werkzaam is.

Onder de godgeleerde tijdschriften staat nog altijd het Budapester "Protestantse Kerk- en Schoolblad" vooraan. De redactie nam weer een jeugdiger kracht in zich op. Het is alles behalve een gereformeerd Blad. Het Debrecziner "Kerkblad" is vrij goed; het Gereformeerde komt daarin menigmaal te voorschijn. Het tijdschrift "Szabad egyház", dat de banier der Gereformeerde leer moedig omhoog houdt, vindt helaas weinig aftrek.

Onlangs werd in de Hongaarse Rijksdag te Budapest de Kroatisch-Slavonische minister geïnterpelleerd over de achteruitzetting dergenen, die uit Hongarije overgekomen zijn. In de interpellatie werd er inzonderheid op gewezen, dat de overgekomenen in de inrichting van hun scholen belemmering ondervinden. Wij in dit land gevoelen, hoe rechtmatig dit bezwaar is ingebracht.

De Heere zie onze ellende in genade aan, want de dagelijks terugkerende bezorgdheid voor onze Gereformeerde scholen grijpt ons aan als een krankheid.

9. 250 jarige Herdenking vrede van Munster

20 februari 1898

Het einde van de 30jarige oorlog. Over de vrede van Munster, 1648

Het is soms goed, een nabetrachting over een feest te houden, inzonderheid als op zulk een feest de eigenlijke waarde daarvan niet uitgekomen is. Tot zulk een nabetrachting werd ik genoopt, doordat in geen der artikelen en stukken, die naar aanleiding van de gedachtenisviering van de Munsterse vrede in 't licht werden gegeven, op de betekenis voor de Gereformeerde Kerk in 't algemeen werd gewezen. Men sprak over de verzekering van Nederlands onafhankelijk bestaan, over zijn bloei en de uitbreiding zijner zeemacht, de vestiging zijner koloniën en verder over de verzekering van de vrijheid van godsdienst, welke toch nog zeer betrekkelijk, was.

Naar mij voorkomt zou dit alles voor de Paus en de Jezuïeten nog geen oorzaak geweest zijn, om tegen de sluiting van de vrede te protesteren, zoals werkelijk geschied is.

Nadat reeds te Munster de pauselijke legaat, kardinaal Fabius Chigi, de 14^e en de 26ste October 1648 tegen de vrede had geprotesteerd, werd de 26ste November daaropvolgende door paus Innocentius X de bul "Zelo domus dei" uitgevaardigd (openbaar gemaakt 3 Jan. 1651). !) Het protest was vruchteloos, wat de paus wel had kunnen voorzien, omdat door de staten, die de vrede sloten, te voren was vastgesteld, dat geen bezwaar, van welke zijde of op welke gronden ook tegen het vredestractaat ingebracht, van kracht zou zijn, en dat wie tegen de vrede zou handelen, als een vredebreker strafbaar zou zijn.

Wat de toorn des pausen in 't bijzonder gaande maakte, en wat voor ons van het grootste belang is, - een zaak, waarop de Hoogerw. Synodale Commissie te 's-Gravenhage, als bestuur van onze Hervormde, d. i. (zoals zijzelf verklaard heeft) Gereformeerde Kerk, vooral had behoren te wijzen, - dat is, dat door deze vrede, met de onafhankelijkheid van Nederland, tevens het recht van het bestaan der "Gereformeerde Religie " *door Spanje en Oostenrijk erkend werd*. Het was vooral omdat vele Nederlanders Gods Woord lazen en aanhoorden, in Christus als hun Middelaar en hun gerechtigheid geloofden, God begonnen te dienen volgens de aanwijzing van dat Woord, alle Roomse afgoderijen wegdeden, dat de Koning van Spanje, Filips II, ons land verdrukte.

En nu zien wij, na een tachtigjarige oorlog Spanje, uitgeput door de krijg, de Nederlanders alles inwilligen wat zij eisten, en in 't bijzonder hen als Gereformeerden erkennen.

Een blik op Duitsland geeft ons hetzelfde te zien. Om de naar Gods Woord Gereformeerden te onderdrukken, werd de *30-jarige oorlog* begonnen, en het land verwoest. De Roomszen zullen zeggen, *dat de opstand der Bohemers de oorzaak was*; maar de Jezuïeten waren oorzaak, dat deze eindelijk opstonden; gelijk zij altijd zoeken onder de dekmantel der overheid en der wet en onder de naam van legitimisme het recht van anderen te krenken.

In 1629 lag geheel Duitsland aan de voeten van keizer Ferdinand II, en was aan zijn genade en ongenade overgegeven.

Maar in 1648 moest Oostenrijk uitdrukkelijk erkennen, dat de Gereformeerden in Duitsland aan alle rechten van de belijders der Augsburgse- Confessie als Augsburgse "Confessionsverwanten" deel hadden.

Zó heeft de Heere de Gereformeerden geholpen. Dat behoort tot de wonderen des Allerhoogsten, en daarvoor dient Hem dankgezegd.